DŽEVAD

KARAHASAN

SJEME SMRTI

Dževad Karahasan
SJEME SMRTI

Ul. 8. mart br. 56, 71000 Sarajevo,
Bosna i Hercegovina
Tel/fax: 00387 33 673 050
E-mail: info@connectum.ba

www.connectum.ba

IZDAVAČ Connectum, Sarajevo
ZA IZDAVAČA Ajet Arifi
UREDNIK DRUGOG IZDANJA Fahrudin Kujundžić
LEKTURA I KOREKTURA Emina Kamenarević
DIZAJN I PRIJELOM Filip Andronik
Sarajevo, juni 2013.
Drugo izdanje kod ovog izdavača

© Copyright by Dževad Karahasan
© Copyright za ovo izdanje: Connectum Sarajevo, 2013.
Connectum knjiga: 135

IZDAVAČKI SAVJET: prof. dr. Dževad Karahasan, prof. dr. Kerima Filan, prof. dr. Mile Babić, prof. dr. Muhamed Dželilović, prof. dr. Sadudin Musabegović, akademik prof. dr. Tvrtko Kulenović

CIP zapis za ovu publikaciju dostupan u elektronskom katalogu Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine pod brojem 19874566

ISBN 978-9958-29-037-4

Ova knjiga se bez dozvole izdavača, ni u cjelini ni u dijelovima, ne smije umnožavati, preštampavati niti prenositi ni u jednom obliku, niti ikakvim sredstvom. Ona se bez odobrenja izdavača ne smije ni na koji drugi način niti ikakvim drugim sredstvom distribuirati niti umnožavati. Sva prava na objavljivanje ove knjige zadržavaju autor i izdavač prema odredbama Zakona o autorskim i srodnim pravima.

ŠTAMPANO U BOSNI I HERCEGOVINI

BIBLIOTEKA VRTOVI

DŽEVAD

KARAHASAN

SJEME SMRTI

CONNECTUM
Sarajevo, 2013.

1.

IMA DANA KOJI NISU TREBALI svanuti. A ako su morali, ako je nužno da svane baš svaki dan, morala bi postojati neka mogućnost da čovjek izbjegne dan koji mu sigurno ne treba, recimo da se tog dana ne probudi ili da nekako drugačije ostane izvan njega. Bez te mogućnosti čovjek nije slobodan, nema i ne može biti slobodne volje u biću koje ne može odlučiti makar o onome što neće.

Omaru Hajjamu je ovaj četvrtak, 16. šabana 469. godine, sigurno bio takav dan. Već u samo svitanje, ustvari je već bilo svanulo, vratio se kući od Salija, dobrog poznanika, gotovo prijatelja, gdje je pratio njegovo umiranje, znajući da za tu smrt on, doduše, nije direktno kriv, ali nije ni sasvim nevin. Pred svojom kućom je zatekao nekog nepoznatog momka, koji ga je obavijestio da je karavana s opremom i knjigama za opservatoriju, koju on gradi ovdje u Isfahanu, napadnuta i opljačkana. Bez razumijevanja je zurio u momka, uvjeravajući sebe da je ovo besmisleno i da, prema tome, nije moguće. Šta bi razbojnici mogli početi s njegovim knjigama i astrolabima, zvjezdanim atlasima i astronomskim tablicama...? Ali momak je uporno stajao pred njim i time, ma koliko šutljivo, dokazivao da je on moguć i čak stvaran, koliko god imao ili nemao

smisla. A onda se na gradilištu opservatorije dovršio niz razloga da se ovaj dan nekako izbjegne. Radnici su stajali u grupicama i dogovarali se kako da ubiju dan, praveći se da nešto rade, jer već dva dana nisu vidjeli ni materijal, ni bilo koga od ljudi koji su ih njime snabdijevali. Pljunuo je i požurio prema bazaru, u nadi da će tamo naći Feriduna, mladog poduzetnika koji je vodio sve poslove oko izgradnje opservatorije.

Dok je silazio niz brijeg prema centru grada, prošao je u mislima sve događaje koji su doveli do Salijeve smrti, vjerovatno zato što se nadao da će naći nešto što bi ga uvjerilo u njegovu nevinost ili ga bar malo rasteretilo od osjećanja krivnje. U utorak, 14. šabana, Sali ga je pozvao na provod kod Jazdagirda, Zardeštovog sljedbenika, od čije čajhane je isfahanska zlatna mladež napravila jedno od svojih omiljenih sastajališta. Sali je dobio veliki posao i odgovarajuće veliku akontaciju, pa to želi proslaviti časteći probrano društvo.

Jazdagirdova čajhana ležala je usred velikog lijepog vrta, na samoj obali Zajanderuda, nekih pola sata jahanja od grada, a sastojala se od dvije prostorije, od kojih je prva, veća, bila svakom otvorena jer se u njoj služila hrana i dopuštena pića, dok je druga, manja prostorija, koja se otvarala prema velikoj terasi, na koju se opet nastavljao, spuštajući se prema rijeci, niz manjih terasa, uglavnom bila rezervirana za jedno ili dva zatvorena društva, koja su htjela uživati u lijepom pogledu na vrt i rijeku, ali i u vinu, hašišu, ženama i drugim stvarima, koje su zabranjene svakome ko nema dovoljno novca da ih sebi nekažnjeno priušti. Kad su Omar i Sali došli, u toj prostoriji ih je, za jednim velikim stolom u uglu, već čekalo društvo koje se sastojalo od trojice mladih ljudi. Dvojicu je Omar poznavao iz viđenja, a trećega, najstarijega u cijelom društvu, simpatičnog čudaka Ebu Seida,

sufiju koji je zahtijevao da ga zovu princ Sejdi, poznavao je dosta dobro, jer je s njim mnogo i rado razgovarao o poeziji. Kao i ostali sufije, Ebu Seid je nosio odjeću od grube vune, ali je na sebi uvijek imao bar jedan komad u zlatnoj boji, danas naprimjer kaftan, koji kao da se istovremeno rugao taštoj zlatnoj boji i gruboj, jedva obrađenoj vuni. A po tome je on ličio na Ebu Seida, koji se i sam uvijek, svim onim što govori i radi, rugao sebi i svom sugovorniku, onome što kaže i onome što prešuti, istovremeno pokazujući da jako ozbiljno uzima i sebe i tog sugovornika. Rado je naprimjer uvjeravao sve one koji su ga htjeli slušati da je sretan i zahvalan što su dobri ljudi, sultan Malikšah i veliki vezir Nizamul-Mulk, pristali da se brinu za ovaj svijet, tako da se on, Ebu Seid, to jest princ Sejdi, sav može posvetiti važnim stvarima, prije svega brizi za onaj svijet i stvarima vezanim uz njega. Tako i slično tome Ebu Seid je provocirao uvijek i svakoga, stalno na neodredivoj granici između šale i ozbiljnoga govora, unoseći u sve što kaže ili učini porugu i pohvalu, i to u jednakim omjerima. On je znao čovjeku, kojem upravo gori kuća, oduševljeno kliktati u lice: "Je li ovo tvoja? Blago tebi, brate moj, raduj se i slavi, sretniče", a onda mu nadugo objašnjavati da Allah dragi samo one koje voli stavlja pred velika iskušenja i brzo ih oslobađa sveg nepotrebnog tereta. A onda kad je normalne ljude sve navodilo na misli o samoubistvu, on je glasno uvjeravao sve oko sebe, pogotovo onoga ko ispravno razmišlja o tome da se ubije, da je život prelijepo čudo i ovaj svijet pravo mjesto da ga se provede. A ipak se još nije dogodilo da ga neko pretuče ili bar izvrijeđa; da mu naprimjer očajni otac familije koja upravo ostaje bez krova nad glavom kaže ono što je morao pomisliti, ili da pobješnjeli vojnik isproba na njemu tupu stranu sablje, naprotiv – bio je i ostao omiljen u svim krugovima isfahanskog društva.

Dok su se Sali i Omar pozdravljali s prijateljima koje su zatekli i smještali se na jastuke raspoređene oko niskog bakrenog stola, Jazdagirdova lijepa kćerka je na sto iznijela veliku zdjelu punu sjemenki i jezgre od tikve i suncokreta, badema i lješnika, a onda pitala šta ko želi piti. Ebu Seid i Omar htjeli su vodu pomiješanu sa snijegom i tako ohlađenu dovoljno da od nje bride usta, a ostala trojica širasko crno vino. Sali im je ispričao kako mu je trgovac Rustem, koji nedaleko od bazara podiže pravu građansku palaču, ponudio da na njegovoj budućoj kući uradi sve keramičke poslove. On bi, Sali, trebao dakle nacrtati sheme za podne mozaike i za ornamente koji će krasiti zidove, odrediti boje i nadgledati izradu pločica, a onda na kraju upravljati postavljanjem tih pločica i njihovim slaganjem u mozaike i ornamente koje je zamislio. Govorio je da u glavi već ima dosta jasnu sliku ornamenata, objašnjavao razlike između unutrašnjih i onih koji bi palaču trebali ukrašavati izvana, strasno dokazivao da unutrašnji i vanjski ornamenti na jednoj zgradi ne smiju biti identični, a često ne bi trebali biti ni slični, zabrinuto se raspitivao kakve bi ko od prisutnih mozaike volio imati u svojoj kući, ako bi imao priliku da sebi priušti kuću s mozaicima. Pritom je sve više pio i naručivao stalno nova jela, govorio sve brže i sve glasnije, očigledno se osjećao sve manje dobro i društvu postajao sve neugodniji.

Vjerovatno je Jazdagird primijetio da Sali nekakvu svoju muku, ili bar nelagodu, nastoji prikriti neumjerenim govorom i narudžbama, pa odlučio pomoći bar kod ovog drugoga, nudeći uvijek nove stvari koje bi se moglo naručiti. U neko doba je prišao njihovom stolu i Saliju tiho, kao da mu u povjerenju otkriva važnu tajnu, predložio da za njih, kao vrhunac ove prelijepe gozbe, pripremi janjeće jezike pečene na salu prepelice, zaklinjući se da

nijedno od janjadi nije bilo starije od pet mjeseci. Sali je odmah pristao i zatražio da Jazdagird pripremi tih jezika za njih petericu, ali se Ebu Seid umiješao i isključio svaki razgovor o novim jelima, napominjući da se ljudi časte razgovorom i društvom, dok su hrana i piće samo povod za razgovor i prisutnost ljudi s kojima razgovaramo. Sali je insistirao na jezicima i na još malo vina, objašnjavao da će on sve platiti jer je dobio veliku akontaciju za veliki posao, uvjeravao da je njemu radost i čast što može počastiti ovo društvo, nastojeći da dohvati Ebu Seidovu ruku.

Pokretom one ruke, koju Sali nije uspio dohvatiti, Ebu Seid je otpustio Jazdagirda, a onda se okrenuo Saliju i održao mu govor kakav od njega niko ne bi očekivao. Dugo je hvalio darežljivost, kao jednu od najljepših vrlina, dokazivao da čovjek bez darežljivosti nema ni otmjenosti ni radosti, jer ga drugi ljudi s pravom izbjegavaju, a bez nekog drugog nema radosti – ni najveća budala, ni najgori škrtac, ne može se radovati sam sebi, podsjetio na hadise koji hvale darežljivost i na velike ljude koji su hvalili darežljivost neovisno o hadisima. Onda je napomenuo da svaka vrlina postaje odvratna kad nekom čovjeku ona postane sredstvo da pokaže sebe ili da zadobije pohvalu, nagradu, ugled ili nešto slično. Zaklinjao se da je gori čovjek koji daruje kako bi pokazao koliko ima, nego onaj koji zabrinuto sjedi na svome malom posjedu, kao što je gori ljubazan čovjek koji svima laska da bi ga hvalili, od onog koji odbrusi da bi imao svoj mir. Danas je Sali pokazao svoju darežljivost i mudro pokušao svoju radost podijeliti s prijateljima. To je pametno jer se radost u samoći podnosi teže od tuge, ali bi bilo šteta ako bi se njegova darežljivost sada pretvorila u prostačko razmetanje novcem ili u nastojanje da od njih, svojih gostiju i prijatelja, iskamči pohvale, zahvalnost ili, Bože sačuvaj, divljenje.

Tek pred kraj duge Ebu Seidove govorancije vratio se njegov karakteristični način govora, sve do tada je govorio tvrdo i odsječno, ozbiljno i samouvjereno, kao da stvarno i sigurno zna šta govori i šta je istina. Tada, kad se u govor vratio njegov način, s neočekivanim promjenama intonacije i pauzama, sve izgovoreno tonom koji slušaocu ne dozvoljava da odgonetne govori li Ebu Seid ozbiljno ili se ruga, jer ni on sam, Ebu Seid, očigledno ne zna pouzdano misli li to ozbiljno i je li istina to što on izgovara, tada je već govorio o stvarima koje nisu imale izravne veze s njihovom večerom i Salijevim ponašanjem. Govorio je da čovjek od svog života mora nešto napraviti, neće biti da nas je Stvoritelj postavio u Svoj svijet da bismo ga ukrasili, jer ima, ruku na srce, i ljepših stvari i pojava od čovjeka. Jasno je da nas je On pozvao s nekim zadatkom, radi neke svrhe koju moramo ispuniti, i to svakog od nas pojedinačno. Zato se pitaj za šta si i koja bi to mogla biti tvoja svrha. Blago tebi ako na ovom svijetu možeš boraviti kao da si već umro, miran i sabran, sav posvećen onom važnom i neprolaznom. Ali je malo takvih, čak ni njima ne polazi baš uvijek za rukom da skrenu pogled s pojava ovog svijeta na ono neprolazno. Ako ne možeš kao oni, a ne možeš, jer nisi ti princ Sejdi, ti se posveti ljudima s kojima ti je živjeti i zarađuj sevape na njima, širi ljubav svijetom, pravi se da služiš bližnjem svome. Ako ne možeš ni to, a ne možeš, jer nisi ti dovoljno pametan da bi shvatio kako sebi služiš šta god da radiš, ti se odaj fukarskim radostima pa skupljaj i štedi novac. Zarađuj i skupljaj blaga ovog svijeta, brate moj Sali, sabiri bogatstva i troši ih na dobro, i to je neka svrha. A ako ni to ne možeš, ti samo zarađuj i skupljaj, naći će se već neko da to potroši na dobro ili na zlo; skupljaj, gomilaj i štedi: koliko god da je fukarska, i to je neka radost i svrha, pa se ti zato posveti

tome da je ostvariš. Napravi nešto od svog života, posveti se tome, ali se zaista posveti.

– Bla-bla-bla – odmahnuo je Sali. – Život je, prinče moj dragi, hava, ne može se od toga nešto napraviti. Ne znaš je li u tebi ili oko tebe, jesi li ga udahnuo ili izdahnuo, ne čuješ ga i ne vidiš, a on je po svom ćeifu jednom tu i drugi put tamo... Čista hava.

Jedan od mladića, koje su Sali i Omar zatekli s Ebu Seidom, mahnuo je rukom da skrene pažnju na sebe, a onda palcem dao znak Jazdagirdovoj kćerki da mu vrč napuni vinom. Ne skidajući pogled s djevojke, govorio je da je najbolje nazdravljati životu i piti za njegov smisao. "Zalij ti njega dobro, pa ćeš vidjeti kako brzo raste", zaključio je, posežući za djevojčinom rukom koju je ova vješto izmaknula.

– Misliš na smisao? Zar i tebi raste? – pitao ga je drugi mladić, prateći pitanje dvosmislenim pokretom i pokazujući pogledom na djevojku.

– Kako ne bi?! Kruška raste kad je dobro zalivena, i ždrijebe, zašto ne bi smisao i takve stvari? – uz smijeh se složio prvi, gledajući lijepu Jazdagirdovu kćer kako odlazi.

– Krv – izletjelo je Omaru, Bog sam zna zašto i kako.

– Gdje? Kakva krv? – upitao je Sali, nakon što su njih trojica odložili čaše.

– Krv je život, mislim osnova, ona ga nosi, raznosi ga po tijelu – objasnio je Omar, čudeći se sam sebi. On se nije htio miješati u ovaj razgovor, koji mu je bio neugodan i nije ga se ticao, nije se htio praviti važan i pokazivati svoje znanje, nije čak htio izraziti svoje mišljenje, a ipak je dozvolio da mu izleti glupa primjedba o krvi i sve se dublje evo upliće u razgovor koji nije za njega i ni po čemu nije njegov.

– Dobra ti je ta, hakime. Da, da, krv, oboje teku, gdje ćeš bolju osnovu života – smijao se Sali. Ali je u njegovom smijehu, a pogotovo na licu, bilo mnogo više grča nego veselja.

– Mislio sam ozbiljno – potvrdi Omar. – Gdje nema krvi koja teče, nema ni života.

– To si mogao vidjeti i kod breskve – obrati se Ebu Seid Saliju. – Dok je na stablu, crveni se jer je puna krvi koja kroz nju teče, a kad je ubereš, nekakva je blijeda jer ostane bez života, sirotica.

Kroz smijeh koji je izazvala Ebu Seidova primjedba, jedva se probio Omarov glas.

– Teško onom ko te ozbiljno uzme, dragi prinče Sejdi – odgovorio mu je Omar – jer ti sve, ama baš sve što nisi izgovorio ti, moraš pretvoriti u sprdnju. Nek ja sad kažem da je danas utorak, 14. šabana, ti ćeš i to poreći i napraviti neku dosjetku na moj račun.

– Neću, života mi, hakime – uzvratio je Ebu Seid, praveći se da govori ozbiljno. – Evo reci da je danas utorak, a ja ću ti, ako ti je do toga stalo, šutke izdati pismenu potvrdu da je tako.

– Oboje teku, to je jedino zajedničko krvi i životu – tiho, kao u povjerenju ponovi Sali, kao da mu je životno važno da Omara uvjeri u tu važnu istinu.

Tada se Omaru dogodilo ono što bi se u sličnoj situaciji dogodilo svakoj mladoj budali uvjerenoj u svoju izuzetnu pamet: osjetio je potrebu da dokaže ili bar sugovornike uvjeri u ono što je tvrdio. Zaboravio je da mu je njegova nesretna tvrdnja o krvi i životu izletjela slučajno, zaboravio je da ni on sam to ne misli sasvim ozbiljno ili bar nije uvjeren da je ta tvrdnja istinita, nije se sjetio da se u razgovorima ovog tipa dobra dosjetka cijeni više od svete istine, jer dosjetka, za razliku od istine, popravlja

raspoloženje i izaziva smijeh, a ovakvi razgovori služe upravo tome da se ljudi raspolože i nasmiju. Zaboravio je i ono najvažnije što je do sada naučio o ovakvim razgovorima, naime to da se on u njih dobro uklapa samo onda kad sve vrijeme šuti. Sve je zaboravio i počeo dokazivati tvrdnju koja mu se slučajno otela, kao da se radi o razlogu njegovog života.

– Ar-Razi je, koliko ja znam, prvi izrazio uvjerenje da su krv i život neraskidivo povezani. On primjećuje da ljudski ud počinje odumirati ako krv prestane teći kroz njega, dok meso tog uda gnjije i raspada se mrtvo, jer krv do njega ne dolazi i ne održava ga na životu. Na tome on temelji uvjerenje da je krv osnova i izvor života. Ibn Sina je sumnjao u istinitost tog uvjerenja, jer je dokazao da krv teče u zatvorenom krugu, koji je sav sadržan u ljudskom tijelu, dok život u čovjeka dolazi izvana i iz njega odlazi, opet vani. Život dakle otvara čovjeka prema vanjskom svijetu, govorio je Ibn Sina, a krv se začinje i ostaje zatočena u njemu. Ali je na kraju, budući da nije našao neki drugi izvor ili osnovu života, dozvolio da bi Ar-Razijeva misao mogla biti istinita. Pa čak je i ono slijepo pile, Hasan bin Ra‘s, nedostojni učenik velikog Abul-Kasima, došlo do zaključka da majka daje život djetetu jer krvlju napaja zametak koji nosi u sebi.

Omar je napravio kratku stanku, da predahne i osvježi usta rashlađenom vodom, sasvim dovoljno da se mladić s njegove desne strane, sin starješine velikog nomadskog plemena Bahtijara, koji već preko godinu dana mjerka i planira početi neki veliki posao ovdje u Isfahanu, umiješa u razgovor zabrinutim pitanjem šta Omar ima zamjeriti Hasanu bin Ra‘su, pa ga javno naziva slijepim piletom.

– Ti znaš Hasana bin Ra‘sa? – uzvrati Omar pitanjem, blago začuđen.

– Ne, ne znam njega, ali znam tebe – odgovorio je Bahtijar i prvi se glasno nasmijao. Ostali su prihvatili smijeh i podigli čaše, a Sali je svoju ispio do kraja i odmah je ponovo napunio. Na njemu se dalo primijetiti da ga vino hvata, već nije kontrolirao mišiće, tako da su mu kratki grčevi krivili mišiće lica u ružan nenamjeran osmijeh, a jedno ili drugo rame se povremeno trzalo. Pogledom je napregnuto prelazio od jednog do drugog, a kad se htio umiješati u razgovor, ispuštao je neko grgorenje koje se nije dalo razumjeti.

Drugi mladić je, nakon što su spustili čaše, upitao Ebu Seida šta on misli o cijeloj ovoj raspravi. Ebu Seid je odgovorio pitajući se, glasno i plačnim glasom, kako razumjeti ljudsku pamet. Ono se čudi smrti i pita otkud ona, a ne čudi se pravom čudu, naime životu, i ne pita se o njemu. A kad se i upita, kao što se evo pita pametni naš hakim Omar, onda misli da je život jednostavan kao smrt, te da ima samo jedan izvor, jednu osnovu, jedan razlog. Ono vjeruje da je utopljenik umro od vode, pa u skladu s tim vjeruje da je, naprimjer, živio od vode i da je sav njegov život potekao iz vode. Ako još misli da je život sve suprotno od smrti, a sigurno misli jer takvo mišljenje ide uz njega kao rogovi uz govedo, možda će pomisliti da je utopljenikov život potekao iz vatre, jer se okončao u vodi. Ono je otkrilo da je, naprimjer, izvor jedne bolesti zatvorena žila na vratu, pa iz toga zaključuje da je izvor zdravlja to da otvoriš sve žile koje nađeš. Kako ćeš ti njemu objasniti da je izvor zdravlja sve? A izvor života sve i ono oko toga? To je upravo tako, znate da je tako jer vam ja to kažem. Kome bi se izvori tajnih znanja mogli otvoriti ako ne princu Sejdiju?

– U živom čovjeku kuca srce – ispusti Omar svoje riječi u tišinu koja je neočekivano zavladala za stolom.

– Ono otkucava časove našeg života, određuje mu trajanje i brzinu, kao što svojom veličinom određuje veličinu našeg tijela. Kad bismo imali srce veličine mijeha za vodu, bili bismo veliki bar kao slon. A tada bi to srce kucalo jednom u sat vremena, ili još rjeđe.

– A kad bi nam mozak bio kao glavica luka, svi bismo bili učeni hakimi, kao naš Omar – prekinuo ga je drugi mladić. Niko se nije nasmijao, čak se ni Omar nije osvrnuo na njega, samo je nastavio, trudeći se da govori sabrano i razumljivo.

– Ako bi nam srce kucalo jednom u sat vremena ili rjeđe, mi ljudi bismo živjeli bar sto – sto pedeset godina ili duže. I obrnuto, ako bi bilo veličine glavice luka, moralo bi kucati deset ili dvadeset puta brže od ovog koje imamo, a mi bismo bili veličine zeca ili kokoši. Precizno sam izračunao da bismo živjeli 800 godina, ako bi nam srce kucalo jednom dnevno, a veličinom bismo daleko nadmašivali slona. Tada ne bismo vidjeli razliku između dana i noći, godišnja doba bi nam bila ono što su nam sada dijelovi dana... A ako bi nam, nasuprot tome, srce kucalo 8000 puta u sat vremena, vidjeli bismo sunce kako se kreće po nebu i biljke kako rastu, vidjeli bismo more kako se diže i spušta, kao da diše, vidjeli bismo rosu kako se spušta na usnulu zemlju. Sve bi se promijenilo, a sve bi ipak ostalo isto, jer bi uvijek sve bilo u znaku našeg srca koje kuca. To srce svojim kucanjem tjera krv kroz naše živo tijelo, na to sam vas htio podsjetiti.

Zavladala je neugodna tišina, kao da je Omar upravo izgovorio ili učinio nešto nepriličnо. Samo je Sali pružio ruku preko stola, povukao Omara za rukav kaftana i šapnuo nekako prodorno, tako da su svi za stolom morali jasno čuti:

– Samo teče, ništa više.

Dobro znajući koliko je to glupo, Omar je osjetio da je nekako on kriv za nelagodu i tjeskobu što su se spustile na njih, te da mora odgovoriti Saliju i objasniti sve što je izgovorio tokom ove noći, jer se samo svojim odgovorom, ako bi bio dobar, može osloboditi krivnje ili je bar umanjiti.

– Ne tražim milost za sebe, samo za velike učitelje – odgovorio je Omar, trudeći se da zvuči vedro. – Dozvoli njima da nešto znaju.

– Ne treba tu znanje, to je jasno samo od sebe – zadebljalim jezikom odgovorio je Sali, i dalje onim prodornim šapatom koji se sigurno dobro čuo i u najdaljem kutku prostorije.

Omar je zaustio da odgovori, ali se zaustavio u pola daha i onda se naočigled sav sasuo, podižući ruke kao da se predaje. Osjećao se bijedno, s razlogom, jer njegova prividna pobjeda nad Salijem logički nije vrijedila ni arcno ispod nokta. Moglo je biti uredu i ličiti na neki argument sve ono što je on matematički razradio u vezi sa srcem, njegovom veličinom i brzinom, ali se to u ovom društvu nije moglo ozbiljno izložiti. Zato je to razmišljanje prekinuo u pola rečenice, a sve ostalo što je izgovorio puka je brbljarija koju ne može dokazati, pa se sakriva iza autoriteta.

– Donesi nam ajran – doviknuo je Ebu Seid Jazdagirdu.

– Moji stari su to zvali dugh – primijetio je mladić koji je Hajjamov mozak usporedio s glavicom luka.

– A preci nekog Arapa su to, pretpostavljam, zvali tečni blago zasoljeni jogurt, ili nekako slično – objasnio mu je Ebu Seid.

– Moji stari srećom nisu ni Turci, ni Arapi, nego pravi stari Perzijanci. A ja zbog toga, vjeruj mi, ne tugujem i ne stidim se – nastavljao je mladić.

– Zašto bi? I bez toga ti imaš dovoljno razloga za tugu i za stid – nasmijao se Ebu Seid.

– A ti kao nemaš? – netrpeljivo je pitao mladić.

– Kako ne bih imao, brate moj?! Imam u izobilju, vjeruj mi, pa čovjek sam.

Jazdagirdova lijepa kći iznijela je na sto veliku keramičku zdjelu punu zasoljenog jogurta i pajak za livanje, a onda se vratila po čaše. Dok je raspoređivala čaše po stolu, Ebu Seid se nasmijao, udario se rukom po koljenu i objavio:

– Sad će naša dva učenjaka otkriti da je ajran pravi nosilac života: teče, slankast je i bljutav, pravi život.

Jogurtom je i završena Salijeva proslava; nakon što su popili koliko je ko htio, krenuli su nazad u grad. To je bilo prekjučer, u utorak. A jučer, u srijedu, probudili su ga iz prvog sna, kasno noću, da bi otišao do Salija koji ga hitno treba. Zatekao ga je na granici prema onom svijetu. Ležao je s desnom rukom ispruženom prema vratima sobe, tako da svakome ko ulazi odmah mora pasti u oči šaka s palcem proguranim između kažiprsta i srednjeg prsta. Tako je Sali namjestio dok je još bio pri punoj svijesti, kad se uplašio da momci neće na vrijeme naći Omara i dovesti ga ovamo. Hajjam je bio siguran da su im se pogledi sreli dok je on stajao u vratima, da ga je Sali vidio i prepoznao prije nego što su mu se oči ugasile, i da je zato gurnuo jezik među usne, ponavljajući formu koju je već napravio šakom desne ruke. Formu kojom se ruga njemu, Hajjamu. Ali je ustima nije uspio dovršiti, crveni vrh jezika je jedva provirio između bijelih usana, prije nego što se u Saliju ugasio život i svaka sposobnost, pa i sposobnost da se ruga. Zbunilo ga je nenormalno crvenilo Salijevog jezika, koje se podudaralo s onim što se moglo vidjeti u

dvjema zdjelama i čaši pored Salijevog ležaja. To je bilo crvenilo krvi, koja se još nije stigla zgrušati.

Ispričali su mu da je Sali odmah iza akšama pozvao prijatelje u goste, a dok ih je čekao, otvorio je žile na rukama i dao ih povezati dovoljno slabo da bi iz njih krv kapala u zdjele, koje je već pripremio pored ležaja. Kad su se prijatelji okupili i okrijepili, Sali je objavio da namjerava popiti svoj vlastiti život. A onda je svečano prelio u čašu i ispio ono što je do tada nakapalo u zdjele, koje do tog trenutka niko od prisutnih nije stvarno ni primijetio. Umirio je uzbunjene prijatelje, zamolio da ga saslušaju i naglasio da se on ne namjerava ubiti i to ne čini, nego samo dokraja ispija svoj život. Uporno je tražio da se ne uznemiruju i da se svi sasvim normalno goste, ali to nikome nije baš polazilo za rukom. Kad je osjetio da gubi snagu, nakon što je drugi ili treći put ispio svoju čašu, poslao je po Hajjama. Kako se traženi nije pojavljivao, a on, Sali, naglo malaksavao, zatražio je da zabilježe njegovu posljednju poruku i vjerno je prenesu Hajjamu kad se pojavi. Poruka je glasila: "Samo teče, ništa više. Evo ti i dokaza."

Dugo je ostao kod Salija, iako tamo za njega više nije bilo posla. Stajao je svima na putu i nudio pomoć koju niko nije trebao, ali je uporno ostajao, valjda u ludoj nadi da bi se još nešto moglo promijeniti ili da bi on mogao nešto učiniti. Nije se moglo ni jedno, ni drugo, pa su ga na kraju otvoreno zamolili da ide kući. A kod kuće je, to jest pred njom, zatekao momka koji mu je došao javiti za zasjedu postavljenu pred karavanu s opremom i knjigama za njegovu opservatoriju.

Tako je počeo četvrtak, 16. šaban, dan koji sigurno nije trebao svanuti, ako bi se pitalo Omara Hajjama.

2.

U Isfahanu su se, kao i u drugim gradovima, poslovni ljudi i ljudi bliski dvoru, dakle činovnici, učenjaci, liječnici, svi oni koji imaju pristup na dvor a nisu dvorjani, susretali na bazaru, a onda sjedili u nekom od bezbrojnih lokala u njegovoj neposrednoj blizini. Jedan od najposjećenijih među tim lokalima držao je Basurmedžid, čovjek rođen i odrastao ovdje, kao i roditelji mu uostalom, koji se ipak predstavljao i osjećao kao Jemenit, valjda zato što su njegovi došli odonud prije dvije generacije. Od roditelja je naslijedio čajhanu na jednom od najboljih mjesta u gradu, uhodan lokal, ali ne dovoljno omiljen da bi se od njega moglo dobro živjeti, jer se ni po čemu nije razlikovao od bilo kojeg drugog lokala na bilo kojem od dobrih mjesta u gradu. To je premalo u vremenima obilja i obijesti, u tim vremenima je važno biti poseban, a ne dobar. Tako je bilo do prije dvije-tri godine, kad je Basurmedžid bio kod familije u Jemenu i odonud donio kahveh, svijetlozeleno zrnevlje za kojim su dolje svi ludi, od kojeg je počeo praviti napitak kakav ovdje niko nije ni vidio, ni okusio. Taj napitak je postao ono posebno što Basurmedžidov lokal razlikuje od svih drugih, brzo je osvojio naklonost uglednih i tako postao stvar prestiža, tako da

se brže nego što je i sam gazda smio sanjati, njegov lokal uvrstio u najpopularnija gradska sastajališta, a kahveh u nezaobilazna pića ozbiljnih ljudi.

Mnogi su dolazili i naručivali kahveh samo radi toga da gledaju Basurmedžidovog momka kako iz velike vreće kašikom vadi zelenkasta zrna, pažljivo odmjeravajući količinu, stavlja ih u posudu od finog tankog lima, a onda tu posudu nadnosi nad stalno upaljeni plamen od nafte, kakav Zarduštovi sljedbenici imaju u svojim hramovima, i drži je nad plamenom da bi se zrna zagrijala. Momak je treskao posudu, oštrim pokretima je pomjerao gore-dolje i lijevo-desno, a iz nje se širio čudesan miris s kojim se ne da usporediti ništa poznato. Ponekad bi kašikom promiješao zrna, koja su već dobila tamnosmeđu, gotovo crnu boju, a tada bi se miris još pojačao. Kad mu se učini da su zrna dovoljno popržena jer su gotovo izgubila težinu, momak je išao do Basurmedžida, noseći mu zrna na pregled. A on je sjedio na niskom podiju u vrhu prostorije, težak i krupan, s velikim stomakom i sporim pokretima, uglavnom šutljiv i preko svake mjere glasan kad progovori, sve u svemu – već pravi ozbiljan gospodin. Basurmedžid bi tada istresao zrna na dlan, bacajući ih uvis da ga ne bi opekla, omirisao ih i pažljivo razgledao, onako potamnjela, a onda bi kratkim pokretom glave odobrio momku da nastavi i vratio zrna u posudu, koju je ovaj sve vrijeme držao u ispruženoj ruci. Nakon što bi dobio dobrenje, momak se vraćao u prednji dio lokala, istresao zrna u granitnu stupu i počinjao ih sitniti, udarajući ih i meljući granitnim tučkom. Prah nastao mljevenjem zrna istresao bi u malu bakrenu posudu, malo zagrijao na onom plamenu na kojem je ranije pržio zrna, a onda prelivao vrelom vodom. Čitavu prostoriju i sve prisutne zapljusnuo bi pravi džennetski miris, nadajmo se jedna

od nagrada koje u boljem svijetu čekaju na pravednike, dok se u bakrenoj zdjelici, koju je momak vratio na plamen, naglo dizala pjena koja je prijetila da prekipi. Gotovo nikad nije prekipjela, uvježbani momak je znao u zadnji čas skloniti zdjelu s plamena i dosuti vrelu vodu gotovo do samog ruba zdjele, ali su mnogi uvijek iznova napeto pratili njegovo poslovanje i pitali se hoće li se pjena preliti preko ruba zdjele ili neće. Valja priznati da su mnogi uživali u novom napitku, za koji se već odomaćilo ime kahva, a mnogi su ga pili, bez stvarnog užitka, jer su se uvjerili da prija stomaku, vraća snagu i osvježava. Ali u njegovom pripremanju, u ritualima koje je Basurmedžidov momak izvodio s vidnim užitkom, i u njegovoj igri, sigurno su uživali svi koji su dolazili ovamo.

Omar Hajjam je krenuo prema Basurmedžidovom lokalu, za koji se u gradu odomaćio naziv kahvana, vjerovatno po uzoru na čajhanu, uvjeren da će tamo naći Feriduna, svog prijatelja i poduzetnika koji je gradio opservatoriju. Sreli su se na ulici, nekoliko minuta od sjevernog ulaza u bazar.

– Gdje si, pobogu, tražim te od jučer popodne – uzviknuo je Feridun kad je ugledao prijatelja.

– Da mi isporučiš materijal za građevinu? – netrpeljivo je uzvratio Hajjam.

– Da mi spasiš oca.

Hajjam je uzmaknuo za pola koraka i dobro odmjerio Feriduna, kao da provjerava ruga li se to on njemu. Istinu govoreći, on je poziv da nekoga spasi morao doživjeti kao ruganje, pogotovo sada, neposredno nakon događaja sa Salijem, bolno svjestan toga koliko je i kako njemu siromahu pomogao da se spasi.

– Šta je bilo? – upitao je, kad se uvjerio da Feridun ne tjera šegu s njim.

– Jučer ga je već ujutro boljela glava – počeo je Feridun izvještaj o bolesti svog oca Mirhonda. – Nije bilo jako, prije najava bola nego pravi bol, pa su pretpostavljali da će se sve urediti kod Basurmedžida, jer se znalo da njegova kahva pomaže kod glavobolje. Bol se, međutim, pojačavao, jedva je sebe nagovorio da klanja podne-namaz, možda ga ne bi ni klanjao da ga nije bilo sramota izostati. Od samog početka je ta glavobolja nekako bila povezana s očima, ličila je na ono tištanje koje čovjek osjeti ako predugo napreže oči pri slabom svjetlu, a malo iza podneva su i oči same za sebe postale problem, jer je vidio slabo i sasvim mutno, a samo gledanje mu je predstavljalo napor.

– Ali zašto mi stojimo kao ukopani, sve ti mogu ispričati i usput – začudio se u neko doba Feridun i povukao prijatelja za sobom.

Krenuli su prema At mejdanu, velikom parku u istočnom dijelu grada, omeđenom mladim čempresima, koji je unazad nekoliko godina ušao u modu, tako da su sada svi oni koji drže do sebe povremeno dolazili tamo da pokažu sebe, svoje skupocjene konje, kao i umijeće, kako svojih konja tako i svoje. Prije nekoliko godina su se besposleni sinovi bogatih očeva počeli okupljati na At mejdanu da bi se nadmetali u prastaroj, opasnoj i napornoj igri, kao smišljenoj za obijesne mladiće, koji jedino dosadu osjećaju kao stvarnu prijetnju, pa je se i boje više nego bilo čega drugog; dugim palicama, nalik na koplje sa stopom na vrhu, borili su se za drvenu kuglu, koju je trebalo palicom ubaciti u vrata označena kopljima pobodenim u zemlju, s tim da je u toj borbi bilo dozvoljeno sve, osim sjahati i gurnuti protivnika iz sedla. Za manje od godinu dana cijeli se grad pomamio za tom igrom, a At mejdan postao najpopularniji gradski park i mjesto na kojem se povremeno mora pokazati čovjek koji drži do sebe. Neposredno

iza tog parka, gotovo na njegovom rubu, počinjao je neveliki posjed Feridunove porodice, dragocjen zbog položaja ali i zbog starosti, jer je takoreći oduvijek u njihovom vlasništvu. Feridun je nametnuo paklen tempo, kao da od njihove brzine doslovno zavisi život njegovog oca, ali je pritom uspijevao govoriti suvislo i razumljivo, tako da je Hajjam saznao sve što je njegov prijatelj mogao reći o očevoj bolesti.

Mirhond se jučer, već za doručkom, kod kojeg se okupljala cijela familija, žalio na glavobolju, ali je odbio i sami razgovor o tome da dan provede kod kuće. ("Jesi li to poželio da zauzmeš moje mjesto u Bijeloj džamiji?", pitao je Feriduna, koji mu je to predložio. "Ne žuri se, nije tvoj otac još za baciti među polomljene alatke. A tvoje mjesto u Bijeloj džamiji te čeka, ono oduvijek pripada našoj familiji, niko ti ga neće uzeti, kojom god brzinom da grad raste i javljaju se novi ugledni ljudi.") Tako su otac i sin zajedno krenuli u grad i rastali se pred Basurmedžidovom kahvanom; otac je otišao da se vidi s ljudima, a Feridun do velike ciglane u predgrađu, da provjeri zašto mu ne isporučuju dogovorene količine cigle. Ponovo su se vidjeli kod Basurmedžida, kratko nakon podne-namaza. Na prvi pogled se vidjelo da starome nije dobro. Glavobolja mu se pojačala, a u međuvremenu su se pojavili nekakvi mukli bolovi u zglobovima. Osim toga su ga mučili povremeni slabi grčevi u mišićima, ne bi mogao reći da li kao posljedica slabosti u zglobovima ili ne, tako da nije smio posegnuti za šoljicom s kahvom i ponijeti je prema ustima. ("Samo bi mi trebalo da se polijem po odijelu ili, Bože sačuvaj, po bradi. I to ovako, pred stranim ljudima", objasnio je Mirhond zašto piće netaknuto stoji pred njim, a bijes i užas se nisu mogli prečuti u njegovom glasu, iako je govorio o nečemu što bi samo moglo biti.) U neko doba

su se pojavili i problemi s očima, ustvari s vidom, koje on ne bi mogao opisati i koji možda i nisu pravi problemi, to jest nisu s vidom nego s nečim drugim... Radi se o tome da on ne vidi dobro, to bi, u najkraćem, bilo ono što je Mirhond nastojao objasniti. On vidi neki predmet i prepozna ga, naprimjer zdjelu s lješnjacima koja je stajala na stolu pred njim, možda zato što odranije zna da ovdje stoji zdjela s lješnjacima, a možda zato što je stvarno vidi i prepozna; ali se kratko nakon toga ona počne mutiti, gubiti oblik i granice. – To jest ne ona, nego njezina slika u mojim očima – objasnio je Mirhond na kraju.

"Sve u svemu – šaka jada", zaključio je Feridun. "U manje od pola sata se onoliki čovjek, i onako drčan, pretvorio u mrvu nevolje." Zbog toga je povjerovao da se radi o gripi. Jedino gripa, učilo ga je njegovo iskustvo, može čovjeka ovako srozati u tako kratkom vremenu. Ali je odlučio praviti se da je jako zabrinut i tako pojačati očev strah. Malo će se zabaviti na njegov račun i istovremeno mu se osvetiti za netrpeljivi ton od jutros (Mirhond je inače bio za sebe previše zabrinut i bojao se najsitnije prehlade ili nelagode u stomaku, ali je ovaj put, po Feridunovome mišljenju, prešao sve granice). Odlučio je, osim toga, napraviti mnogo gužve oko očeve bolesti, da mu pokaže svoju brigu i ljubav, ali i svoju sposobnost da nešto pripremi i sprovede u djelo.

Zato je jednoga od besposličara, kojih je uvijek bilo u kahvani i ispred nje, poslao po njihovog obiteljskog liječnika, s porukom da odmah krene njihovoj kući i čeka ih tamo, a on sam se pobrinuo za kola kojima će oca odvesti do kuće, naglašavajući da neće ni raspravljati o tome da starac jaše u ovom stanju. Kad su stigli, liječnik ih je zaista čekao i odmah se dao na posao. I on je povjerovao da se radi o gripi, ali je odlučio uraditi ozbiljniji pregled, kad je

već došao. Htio je za početak vidjeti Mirhondovu mokraću, koju je dugo razgledao, mućkao i zagrijavao, prelivao iz jedne posude u drugu pa mirisao, vrtio posudu pa zaustavljao, i onda gledao da li i kako mokraća ostavlja trag na zidu posude. Na kraju je razlio mokraću u tri manje posude i u svaku dolio po nekoliko kapi tekućine iz bočica koje je donio sa sobom, pa dugo i pažljivo motrio kako se mokraća ponaša nakon toga. Onda je proučavao Mirhondove oči, širio mu kapke i zagledao u oči, svijetlio u njih donoseći svijeću gotovo do oka i pratio kako se zjenica pritom ponaša, tražio da oko pokreće lijevo ili desno, a nakon toga se posvetio noktima na rukama i nogama, pritiskao ih i mjerio koliko brzo im se vraća stara boja, razgledao ih i kuckao, raspitujući se kako pacijent sve to osjeća. Pregled se razvlačio i prekidao napadima povraćanja, koji su bez najave počeli usred pregleda, i napadima strašne studeni, koja se valjda pojavila kao posljedica povraćanja i iscrpljenosti. Najobičnija stvar, kao što je pregled stomaka pritiskanjem pojedinih njegovih dijelova, rastegla se unedogled, jer bolesnik od studeni nije mogao podnijeti da mu stomak bude otkriven bar jedno kratko vrijeme.

Nakon svih muka oko pregleda, liječnik je preporučio da mu daju vrelog mlijeka i dobro ga utople. Objasnio je da ni u šta nije siguran, jer on do sada nije sreo ovakvo nešto. Upravo ovi problemi koje Mirhond ima, ovako poslagani i u ovom intenzitetu – sve to ne odgovara nijednoj od bolesti koje su njemu poznate. Povraćanje i grčevi su uredu, ako je čovjek pojeo nešto pokvareno ili se naprezao preko mjere koju može podnijeti pa se strunio; ali to ne bi trebalo ići zajedno s glavoboljom, bolovima u zglobovima i problemima s vidom, jer oči ne bi trebale stradavati od strune ili od pokvarene hrane. Ako čovjek povraća i ima probleme s vidom, gotovo je sigurno otrovan, pa bismo mi

njega liječili od otrova, kad ne bi bilo glavobolje i bolova u zglobovima, koji s trovanjem nemaju baš mnogo veze, ali zato gotovo uvijek upućuju na gripu. Osim toga, otrov se uvijek prvo pokaže u mokraći, a njegova mokraća je potpuno čista i zdrava kao u djeteta. – Tijelo koje je uzelo otrov ne može imati ovakvu mokraću i zato ga ja ne mogu liječiti od otrova. Glavobolja uz koju ide studen sasvim je uobičajena, ona je znak gripe ili prehlade, ali kakve veze s tim ima povraćanje iz stomaka u kojem nema nateklina, koji nije napuhan i nije povrijeđen? Zato on ne bi žurio s terapijom: kriva terapija ubija sigurnije od svake bolesti, a sve terapije su krive, osim one jedne jedine koja je tačna. Tu tačnu terapiju možeš, međutim, odrediti samo ako znaš od čega ti pacijent boluje, i to znaš sasvim pouzdano. Od vrelog mlijeka i grijanja čovjeku teško da može biti gore, zato to sigurno nije kriva terapija nego privremena ispomoć, a pravu terapiju ćemo odrediti kad otkrijemo od čega on boluje. Ja sam zasad uvjeren da se radi o nekoj upali, kad bi on recimo imao crvenu ili smrdljivu mokraću, bila bi to upala mjehura, a kad bi imao jake bolove u donjem stomaku, bio bih siguran da je upala slijepog crijeva. Ali on ima čistu mokraću i nema bolove u stomaku, nego u glavi, pa hajde ti tu budi pametan!?

Liječnik je obećao da će navečer opet navratiti i otišao, a Feridun je odmah po njegovom odlasku poslao po Hajjama. Prošle noći, kratko nakon jacije, liječnik je još jednom svraćao, kao što je obećao, i preporučio da nastave davati vrelo mlijeko i grijati bolesnika, jer je sve ukazivalo na to da se bolest umiruje. Opet je objasnio da se bolest prije ili kasnije mora odlučiti i krenuti u jednom smjeru, a on će tada odgonetnuti koja je i odrediti pravu terapiju. Tada je otišao, naglasivši da on nije nezadovoljan time kako se stvari razvijaju. Ali je jutros, kad je opet došao,

zatekao bolesnika u mnogo gorem stanju pa je morao priznati da ne zna i ne razumije. ("To je kao kad bi se čovjek na raskršću odlučio da istovremeno ode ulijevo i udesno", objasnio je.) Preporučio je da urade jedino što mogu, dakle ostanu kod pripomoći za nevolju, i nastave davati vrelo mlijeko, pa opet otišao s obećanjem da će do podneva opet doći. Na to je Feridun lično krenuo u potragu za Hajjamom.

Bilo bi pošteno upozoriti Feriduna na to da njegovo povjerenje u njega, Hajjama, kao liječnika, nema logičkog opravdanja, pomislio je Hajjam nakon što je saslušao prijateljev izvještaj. On je naravno pročitao sve velike učitelje među liječnicima, Ar-Razija, Ibn Sinu i Abul Kasima zna takoreći napamet, ali se umjetnošću liječenja nije praktično bavio, jer su ga i njegove sklonosti, a i vanjske okolnosti, uputile prema matematici i astronomiji. Ako Feridun očekuje da on, Omar Hajjam, pomogne njegovom ocu bolje od iskusnog praktičnog liječnika, jasno je da se to očekivanje temelji na prijateljskom povjerenju, simpatiji ili nečemu sličnom, a ne na razlozima ili nekom drugom logički prihvatljivom argumentu.

S njihove lijeve strane, malo dalje od puta kojim su išli, prostiralo se veliko gradilište na kojem je nastajao Mejdan-i sultan, veliki novi trg dostojan Seldžučkog carstva, budući ukras grada Isfahana, koji od nekog doba nije previše brižno krio ambiciju da se poredi sa samim Bagdadom. Ono što je donedavno stajalo ovdje, uglavnom manje obiteljske kuće, moralo je nestati da bi napravilo mjesta novome, onome što upravo nastaje – velikim palačama najbogatijih porodica, s vanjskim vrtom koji okružuje palaču, džamijama koje trebaju pokazati bogatstvo i moć onoga ko ih podiže, školama i drugim zadužbinama koje su na sve strane nicale kao da se pojedinci i porodice

upravo nadmeću u trudu i darivanju za opće dobro. Tako se sada na ovom terenu vide, jedno pored drugoga, gomila cigala ili ćerpića, preostala od nekadašnje kuće, i veličanstvena palača koja je samo za livan, koji se upravo oblaže keramikom, trebala više cigle nego što je bilo ugrađeno u pet onakvih kuća. Desetak koraka dalje stoji nešto više od polovice jedne kuće, naime nekoliko zidova koji se oslanjaju jedan na drugi i tako uspijevaju stajati okomito, a u neposrednoj blizini nova škola, upravo završena, koja kao da bi se htjela nadmetati s Nizamijom. Šta se zbilo sa životom koji se odvijao u svim ovim razorenim kućama? Kamo su nestali njegovi oblici i gdje su sačuvani njegovi tragovi? Šta je bilo s izgubljenim igračkama i zaturenim noževima kad je srušena kuća u kojoj su oni skriveni mirovali? A šta sa suzama koje su prolivene zbog tih igračaka i noževa, šta sa svim strahovima, bolestima, ljubavima i tučnjavama, kojima je svaka od ovih kuća svjedočila? Ne može to nestati kao da ga nije bilo, jer je nestajanje bez ostatka, logički gledano, nemoguće. Ali gdje su ti ostaci i šta je s njima? Šta bude sa svim tim kad se kuća sruši, opeke raznesu ili ugrade u novu zgradu, malter utaba ili iskoristi za nešto drugo? Unesu li se tragovi tog nekadašnjeg života i uspomene na njega u nove zgrade, podignute na mjestu starih, kao izvor nemira, nesanica i razaranja, koji će se jednom odvijati i u njima?

Iz jedne od preostalih kuća, kojoj je nedostajao cijeli jedan ćošak, izišle su dvije u crno umotane žene, ogledale se oko sebe kao da nešto provjeravaju, pa brzo šmugnule iza ugla susjedne zgrade u nastajanju. Od udara vjetra crni se ogrtač na jednoj od žena naizmjenično napuhivao i lijepio uz tijelo, i to tako pravilno da se činilo da to žena namjerno radi. Zašto je crni ogrtač na onoj drugoj ženi mirovao, ako diše i pleše po djelovanju vanjske sile,

kao neka nužnost? Kako to da slijepa sila vjetra ogrtač na jednoj ženi ostavlja na miru, a na drugoj ga tjera da diše i pleše?

– I, šta kažeš? – pitao je Feridun nakon duge šutnje.

– O čemu?

– O mom starom, naravno.

– Šta mogu reći prije nego što ga vidim i čujem?

Pogled na gradilište ozlovoljio je Hajjama, valjda je zato zazvučala netrpeljivost u njegovom odgovoru Feridunu. Ako je zazvučala, ako on nije samo pretpostavio da će se njegovo osjećanje prenijeti u glas i ton. Kad budemo mogli graditi a da pritom ne razaramo, tek tada ćemo mi ljudi imati pravo da o sebi dobro mislimo, tako je otprilike govorio njegov učitelj i pokrovitelj Ebu Tahir, koji ga je preporučio velikom veziru Nizamul-Mulku za dvorskog astronoma. Mi darujemo jednome ono što smo oduzeli drugome, rušimo jedno da bismo izgradili drugo, jedan od nas napreduje samo zato što drugi nazaduje – mi samo preraspodjeljujemo, to je sve što možemo učiniti, a pritom tvrdimo da stvaramo i sebe nemilice slavimo. Ebu Tahir je sigurno imao pravo, ali to ne objašnjava njegovu, Hajjamovu, sadašnju zlovolju izazvanu pogledom na trg u nastajanju. Zašto je on danas vidio samo porušene kuće, ostatke nekadašnjeg života i ljude koji se šunjaju po ruševinama, a previdio sve ono što nastaje, najavljuje i obećava nešto dobro u budućnosti? I zašto ga je to što je vidio ovako ozlovoljilo?

– Mnogo se gradi, svuda – primijetio je Hajjam, pokazujući rukom unazad prema Mejdan-i sultan. – Grad raste kao iz vode.

– I ja imam dva gradilišta tamo – odgovorio je Feridun, a po tonu se nije moglo odgonetnuti je li u njegovom odgovoru više ponosa ili brige.

Na uglu jednoga od sokaka što su se ulivali u veliku ulicu, kojom su išla njih dvojica, pojavio se Ebu Seid i krenuo prema njima, očigledno na putu u centar grada. Na Feridunovu primjedbu da ga se u ovoj četvrti ne bi očekivalo, jer nije ni bogataš, ni ljuta sirotinja, odgovorio je da upravo dolazi iz esnafa sapundžija, s kojima se često viđa i razgovara. Bilo je teško zamisliti princa Sejdija među sirotinjom koja pravi sapune, obojici prijatelja je bilo novo da on zalazi i u takva društva, pa je Feridunu i izletjelo pitanje otkud on s njima.

– A ti misliš da se ja družim samo s vama, misliš da se ja s vama uopće družim?! Sapundžije su moje društvo, brate moj, s njima se ja družim, i s tabacima, njima treba vjera i razgovori o njoj, a vi ste onako, za šegu i sprdnju.

– Jesi li čuo za Salija? – upitao ga je Hajjam.

– Čuo sam, dobre vijesti se brzo šire – odgovorio je Ebu Seid.

– I šta ćemo sad? – opet je upitao Hajjam.

– Spremati se na dženazu.

– Mislio sam na nas dvojicu: mi ipak nismo sasvim nevini za sve što se dogodilo – bio je uporan Hajjam.

– Saberi se, hakime, saberi se, brate moj, Allah ti pamet prosvijetlio – uzviknuo je Ebu Seid. – Ti nisi nevin!? Radi tebe se mali ubio!? Pogledaj se, brate moj dragi, ali pošteno, dobro i pošteno se pogledaj, pa mi reci ko bi radi tebe ulicu prešao. Pa ti ni zlatni halat nemaš, a neko bi radi tebe trebao vene rezati. Eh, moja dušo!

– Ali kako da shvatim to što se dogodilo? Imaš li ti neko objašnjenje, imaš li neki razlog da to prihvatimo, podnosimo?

– Zemlja je ovo, moj hakime, suha i hladna – odgovorio je Ebu Seid. – Valja je ovlažiti i ugrijati, bit će da smo radi toga stvoreni i postavljeni ovdje. A da bi je ovlažio i

ugrijao, moraš joj dati krv, suze, znoj ili ono što izmokriš, svaki od nas daje ono čega najviše nosi u sebi.

– Tebi je to dovoljno?

– Ti mi daj više!

Hajjam je nijemo stajao pred Ebu Seidom i gledao ga smeteno. On je ogorčen i svoje ogorčenje izliva na ljude oko sebe, vjerovatno ga je Salijeva smrt pogodila mnogo jače nego što je voljan priznati. Ne radi se o tome da ja dam njemu, ili on meni, više objašnjenja, nego o tome da nađemo objašnjenje koje bi razumu bilo uvjerljivo i duši podnošljivo. Logički je neodrživo ovo što on govori, ne može biti da me je On stvorio, opremio me finim vanjskim i unutrašnjim osjetilima, obdario me duhom i obavezao da Ga nastojim pojmiti, samo radi toga da se razlijem po zemlji, ne bih li je ovlažio i ugrijao. Toliko materijala i znanja utrošiti radi tako malog učinka, ne, to ne bi uradio ni pijani stočar, a kamoli Stvoritelj nebesa i zemlje, to što Ebu Seid govori, to je mahnito i grijeh. Nije li Sali, međutim, upravo tako skončao, kroz dva gotovo nevidljiva razreza na venama iscurio je kao voda iz mijeha. On je Stvoritelj, ima u izobilju svega osim nestašice i problema, zašto bi On u Svom obilju štedio i pravio ekonomična stvorenja? Zato što ja očekujem da se On ponaša razumno, jer vjerujem da su logika i matematika od Njega? Ali ja Njega ne obavezujem ni na šta, to su moje logičke greške ako očekujem da se On ponaša u skladu sa zakonima koje ja razumijem, ili ako vjerujem da Ga moje očekivanje, znanje i osjećanja na nešto obavezuju. Vjerovatno je zato Ebu Seid ovako ogorčen, zgrožen, uplašen... Ili nešto drugo od te vrste. I ova duga Hajjamova šutnja kao da ga je smetala i na kraju naljutila.

– Zar ga nisi vidio preksinoć kod Jazdagirda!? Nisi primijetio da je on već u odlasku? Ma i kako ćeš, nema bola među brojkama.

Bilo bi dobro kad bi Ebu Seid bio u pravu, pomislio je Hajjam. Ili bar kad bi on, Hajjam, bio kao Ebu Seid. Ali bi bilo još bolje kad bi on u svojoj prinčevskoj milosti mogao ponuditi nešto uvjerljivije od svoje mistične ravnodušnosti, neki materijalni dokaz ili dobar argument. Nema logičke veze između zlatnog halata i tvrdnje da je Sali bio u odlasku, čak i ako je ta tvrdnja tačna. A ne znamo je li tačna, Ebu Seidova dubina previše toga izjednačava.

– Ako se ne pokrenemo, nećeš ti staroga zateći živa – povukao ga je Feridun za rukav i oni su nastavili put prema At mejdanu, ne oprostivši se od Ebu Seida, koji je uostalom već bio otišao.

3.

Zaista je bilo zastrašujuće koliko se Mirhond promijenio u nepuna dva dana. Hajjam ga je poznavao i najradije bi ga opisao riječju koju je i njegov sin upotrijebio govoreći o njemu, naime kao drčnog starca koji je upravo prštao od snage, zdravlja i žeđi za životom. On nije skrivao svoju sijedu bradu i kosu, naprotiv, rado je na njih ukazivao dobro znajući da one samo još bolje pokazuju njegovu proždrljivu vitalnost.

On je inače sav bio od pokazivanja. Ljudi koji su ga dobro poznavali govorili su da on cijelog života predstavlja sebe onakvim kakav bi želio biti, a da je najveći problem u tome što mu to vraški dobro polazi za rukom. Bio je dehkan, potomak starog perzijskog zemljoposjedničkog plemstva, pa nije propuštao priliku da naglasi kako je on jedan konzervativan čovjek i umorni čuvar hiljadugodišnje tradicije, pri čemu je jako dobro znao pokazati sebe kao vjernu sliku te tradicije. U njegovim razgovorima nije, naprimjer, nikad nedostajala poneka anegdota iz seoskog života, recimo priča o tome kako se borio s mladim bikom i savladao ga nakon dugog nadmetanja tek kad ga je rukama uhvatio za rogove i oborio mu glavu prema tlu, ili još milija mu priča o tome kako mu se omaklo da

skupljaču poreza, koji je uzbuđeno slavio veličinu i ljepotu carstva, kaže kako je carstvo zaista dobro i lijepo, ali da je njegov luk ipak bolji i ljepši. Zarumenio bi se od zadovoljstva svaki put kad je mogao ispričati ovu anegdotu i opširno opisati poreznikovo lice, zbunjeno koliko i uplašeno, a onda dodati svoja uvjeravanja da čovjek zemlje tako osjeća i vidi stvari, a on je, eto, dijete i čovjek zemlje, i tu se ništa ne može promijeniti, pogotovo ne može on, koji nije birao, a kad bi mogao birati opet bi izabrao da bude ovo što je. Još bi se radosnije zarumenio kad bi imao prilike pripovijedati kako mu je njegova druga žena Fitna jednom prigovorila što oni nemaju novca koliko ljudi modernih zanimanja, tako da se njezin nakit, naprimjer, ne može ni porediti s onim koji ima žena nekog malo bogatijeg trgovca, a on joj na to pokazao breskve u cvatu i pitao je može li se ijedan nakit porediti s tim. “A tvoj još i miriše”, rekao joj je tada, a svaki put kad je to pripovijedao naglašavao je da joj je to rekao na kraju razgovora, a onda, plaho obarajući pogled, napominjao da su breskve tada cvjetale sasvim posebno, ljepše nego ikad, kao da to čine njemu za ljubav.

Među Mirhondovim slikama iz seoskog života prevladavale su ipak one koje su pokazivale njegovu snagu i spremnost da se uhvati ukoštac sa mladim pastuhom ili divljim magarcem, ali i sa ludim vjetrom i proljetnom olujom. A ta njegova snaga bila je tako vidljiva i nesumnjiva da su u društvu izostali podrugljivi komentari kad je on, prije nekih godinu i pol, malo prije Hajjamovog dolaska u Isfahan, sebi doveo zdravu mladu djevojku kao treću ženu. Nije, naravno, bilo ni odobravanja, zna se kad i kako ozbiljni i časni ljudi uzimaju treću ženu, ali su u Mirhondovom slučaju izostali osuda i podrugivanje, a bilo je čak razumijevanja ispunjenog poštovanjem i jednom vrstom zavisti.

Šta god da je radio, Mirhond je uspijevao sačuvati neokrnjenom željenu sliku sebe. Ljudi su mu rado vjerovali da je onakav kakvim se predstavljao, čak i onda kad su njegovi postupci sami sobom poricali sliku koju je stvarao o sebi. Za sve u društvu on je bio otjelovljeni ideal dehkana, konzervativni čuvar perzijske tradicije koji živi sa zemljom i od zemlje, odbijajući da se prilagodi brzim promjenama poslovanja i ponašanja, iako se znalo da on nekolicini trgovaca daje novac na posudbu i rado prima taj novac nazad, uvećan za pripadajući mu dio dobiti koju je trgovac ostvario. On je u razgovorima mogao potcjenjivati trgovce i mjenjače, poduzetnike i činovnike (što je uostalom često i rado činio), iako je njegov rođeni sin Feridun bio građevinski poduzetnik. Mogao je sve to, jer je kao niko drugi na svijetu znao reći da on živi od onoga što daju zemlja i njegov rad, da on, iskreno govoreći, ne bi pristao živjeti od nečega drugog, jer on je, eto, čovjek i dijete zemlje, i to onog malog komada zemlje koji njegovi preci obrađuju već petnaest generacija. A ljudima je valjda jako trebalo da imaju pravog dehkana, kakvog je Mirhond rado i vješto predstavljao, i nekoga ko će govoriti to i tako kako je on činio, pa nisu pristajali vidjeti da on ponekad iznevjeri ono što predstavlja. Nisu imali ni razloga vidjeti, istinu govoreći, jer Mirhond je sasvim dobro predstavljao ono što je trebalo njima i njihovome vremenu, bio je dovoljno dobro ono što su oni od njega napravili ili bar tražili da bude.

Bilo bi pretjerano reći da je bolest od Mirhonda napravila nemoćnog starca, ali ga je islabila toliko da u njemu nije bilo ni traga njegove drčnosti, one snage koja izbija i pokazuje se u svakom pokretu. Dubokih podočnjaka i gotovo bijelog lica, lomnih zglobova i drhtavoga glasa, on je bio tek sjena samoga sebe. Još prije nego što se obratio

bolesniku, Hajjam je poslao slugu s popisom stvari koje će kupiti u bazaru kod ljekarnika i travara, a onda počeo dugi razgovor s Mirhondom. Na sva pitanja starac je odgovarao strpljivo i iscrpno, s nekakvom djetinjom pokornošću, upravo uvredljivom za ljude koji su ga poznavali iz njegovih dobrih dana. Pregled se odvijao bez problema, jer je bolesnik uživao jedan od perioda poboljšanja. Hajjam je zabilježio sve što je utvrdio pregledom i čuo od Mirhonda, a onda je na drugom listu papira složio pojedine činjenice u grupe po važnosti i po sličnosti. U vrhu lista je napisao "povraćanje – grčevi – problemi s vidom", ispod toga na lijevom rubu lista "glavobolja", a na desnom rubu "teški snovi". Ono što je preostalo na prvom listu, prepisao je ispod ovog zaglavlja, svrstavajući podatke u grupe, pa je onda crtama povezivao pojedine podatke jedan s drugim i dugo razmišljao nakon što povuče crtu, kao da ispituje vrijednost i značenje tog njihovog povezivanja. Malo prije nego što će Hajjam završiti svrstavanje zapisa o pregledu i bolesniku, pojavio se sluga s naručenim stvarima, pa je zatražio da bolesniku daju vrelog mlijeka, ne bi li se preoznojio, a od bolesnika uzeo pljuvačku i mokraću. Prelivao je bolesnikove tjelesne tekućine iz jedne zdjelice u drugu, odlivao malo u posebne staklene zdjelice i dodavao nekoliko kapi iz jedne od bočica što ih je sluga kupio u bazaru, mućkao i miješao... Događalo se da tjelesne tekućine promijene boju kad im se doda nešto iz bočice, jednom ili dvaput su se čuli neki zvukovi u zdjelicama, jer je sve vrijeme Hajjamovog deveranja u sobi vladala mrtva tišina, povremeno prekidana samo od Hajjama koji je oslobađao nerazumljive glasove i unosio nove bilješke. Kad su se na Mirhondovom licu pojavile prve kapi znoja, jednom pločicom je u tanku staklenu čašu kao sastrugao znoj s lica, ispod pazuha i s grudi, a onda se dugo zabavio oko njega.

Kad je iz jedne od bočica dodao u čašu tri kapi neke tekućine čudnog mirisa i promiješao, znoj se obojio jarko žuto. Na to je Hajjam uzdahno, odložio čašu sa žutim znojem, dohvatio trsku i list sa svojim bilješkama, unio još jedan zapis i zamislio se. Na kraju dugog razmišljanja podigao je pogled i objavio, ne gledajući pojedinačno nikoga od okupljenih članova obitelji, da se Mirhond ipak jeste otrovao, koliko god njemu bilo neugodno pobijati iskusnog liječnika koji tvrdi suprotno.

– Nije ovo upala – naglasio je. – Ar-Razi je prvi napisao, a Ibn Sina onda praktično provjerio i potvrdio da su povraćanje, grčevi i problemi s vidom sigurni znakovi trovanja, oni se javljaju uvijek kad je čovjek otrovan i uglavnom se javljaju u ovoj kombinaciji samo tada. On nema vatre, zato neće biti da ima upalu, koja uglavnom pravi vatru u tijelu. Kad na koži napipaš hladno mjesto, možeš biti siguran da unutra, u tijelu, i to ispod hladnog mjesta, ima neka upala koja pravi vatru. A on nema hladnog mjesta na tijelu. Dirnite mu čelo, pazuhe, uši, pogledajte mu u oči – nigdje traga nekoj unutrašnjoj vatri. Sve je počelo kao glavobolja, što može ukazivati na neke upale, ali njegova glavobolja je počela u dubini očiju i iza njih, ostala je tamo i kad se pojačala. Ja to ne bih povezao s upalom, nego s vidom, to jest s onim što je u nekoj vezi s očima samim, a to je u ovom slučaju trovanje.

Odredio je da bolesnik hitno uzme prah od bokvice, osušen pa samljeven list, da bi izbacio otrove, a da jede samo u bistroj vodi skuhanu repu, koja za sebe vezuje otrove prisutne u tijelu. Priznao je da se koleba oko još jedne terapijske mjere, koja bi možda mogla pomoći, ali bi isto tako mogla stvari pogoršati i konačno zakucati bolesnikovu smrt, jer njezin učinak bi zavisio isključivo od toga koliko je trovanje tijela odmaklo. Sve zavisi od toga

jesu li otrovi prodrli u krv. On bi, objasnio je, volio napraviti vrelu kupku za noge, to jest stopala i potkoljenice, da bi se Mirhond znojio i sa znojem izbacio i dio otrova koje je tijelo već upilo, ali bi takva kupka ubrzala kretanje krvi a time i ugradnju otrova u tijelo, jer upravo krv dovodi otrov u svaki dio tijela i dovodi trovanje do kraja. Na kraju se odlučio da zagrijava sol i njome oblaže donji dio bolesnikovog tijela, vjerujući da time dobije gotovo sve dobre učinke vrele kupke, a samo malo njezinih loših učinaka.

Tako je počela borba za Mirhondov život. Oko bolesničke postelje okupile su se sve tri njegove žene, prva i najstarija Hind, koja je do danas ostala centar kuće i familije, druga Fitna, mirna i povučena, gotovo odsutna, te najmlađa Širin, po izgledu sudeći mlađa od sina mu Feriduna. Tu je, osim toga, bila Sukajna, kćer koju je Mirhond, kao i Feriduna, imao s prvom ženom, te dvije prastare sluškinje koje su već odavno pripadale familiji. Gotovo stalno je bio i poneko iz komšiluka, jedna ili dvije žene iz prijateljskih familija, ponekad zajedno muž i žena koji su došli ponuditi pomoć, a pojavila su se i dvojica komšija s kojima je Mirhond sutradan trebao u lov. U središtu svega stajao je, naravno, Hajjam, od kojeg se očekivalo da uradi ono zbog čega su se okupili. Svi su gledali u njega i čekali na najmanji mig da bi odjurili po sol i zdjelu sa žarom, smišljali način da ugriju sol i oblože njome bolesnikovo tijelo, da bi donijeli vodu i napojili bolesnika koji je stalno žednio, da bi donijeli ružinu vodu i njome obrisali čelo mladog hakima, ne bi li mu boravak i rad u njihovoj kući učinili ugodnijim. U kasno popodne Mirhond je zaspao i svi su odahnuli, jer se po svemu vidjelo da nije potonuo ili se izgubio, nego zaista zaspao. Tada su se konačno mogli pobrinuti i za sebe pa su, uz bolesničku postelju, jeli i pili čaj, nastojeći, bez stvarnog

uspjeha, da pritom i razgovaraju. Slično tome, Hajjam nije u potpunosti uspijevao u trudu da ne gleda žene iz familije svog prijatelja, koliko god znao da pristojnost to od njega zahtijeva – prvi put u životu se našao u središtu jedne grupe koja od njega očekuje nešto veliko, a ta grupa se k tome sastoji gotovo od samih žena o kojima on ne zna ništa i s kojima zato ne zna ni razgovarati kako bi trebalo.

U neko doba noći, još uvijek su sjedili oko postelje i povremeno razmjenjivali poneku riječ ne misleći na spavanje, Mirhond se probudio vidno osnažen. Tražio je da jede i prigovarao što mora jesti bljutavu repu, uvjeravao da je dobro i prijetio da će sutra, kad ustane naspavan i obnovljene snage, poravnati račune s onima koji ga ovako muče, a onda sve poslao na spavanje i sam sklopio oči. Svi u sobi su se skamenili od radosti, a onda se odjednom svi pokrenuli i progovorili gotovo istovremeno. Starice su blagosiljale Hajjama, prva Mirhondova žena Hind, koju su ostale žene i posluga zvali imenom ili atributom prva, objasnila mu je da ga nakon ovoga više ne može razlikovati od Feriduna, svog jedinog sina, a on, Hajjam, stajao je usred svega toga, zbunjen i postiđen, jer su mu ovdje očigledno pripisivali zasluge za sasvim slučajan uspjeh. Zahvaljivao je i radovao se, u to ne treba sumnjati, ali je istovremeno mucao i nastojao objasniti da on inače ne liječi i da je ovo prvi put, sretni slučaj je htio da on nedavno opet pročita sve velike učitelje ljekarstva, od Ar-Razija do naših suvremenika, tako da su mu njihova iskustva i preporuke svježi u pamćenju, pravdao se da mu je valjda pomoglo i to što nema iskustva, pa je u stvarnosti, u onome što vidi, mogao bolje prepoznati ono što je pročitao opisano u spisima učitelja... Zaključio je da nam ponekad koristi to što malo znamo, a na to je u sobi prasnuo smijeh, kao da se rasprsnula boca od kristala. Svi su pogledali

Sukajnu, Mirhondovu mladu kćer, koja se tako nasmijala, a ona je priskočila Hajjamu i poljubila ga. Nakon toga se odmakla od njega, dobro ga odmjerila, uzviknula "Pogledaj ga, baš je smiješan!" i onda opet prsnula u smijeh, koji se u svim pravcima kotrljao po sobi.

Hajjam je osjećao da mu lice gori i po tome je znao da vjerovatno jeste smiješan, ali nije mogao znati kako. Pokušao je zamisliti kako izgleda i šta je smiješno, trudio se da bar nasluti kako ga u ovom trenu vide drugi i kako je njima smiješan, ali bez uspjeha. Zaključio je da bi čovjeku od velike pomoći bilo kad bi sebe, bar ponekad, bar u nekim posebnim situacijama, mogao vidjeti iznutra i izvana, kad bi mogao, naprimjer, sada sebe vidjeti onako kako ga Sukajna vidi. Iako, bojati se, ni to ne bi bilo rješenje, jer njega i ostali vide izvana, a samo Sukajna mu se smije, njima dakle nije smiješan. Jadan si ti ako sebe cijelog života vidiš i znaš samo s jedne strane, nema tu ni pravog znanja, ni razumijevanja...

Hind je ustala i objavila da je vrijeme spavanju, bolesnik spava pa bi mogli i oni, svojim boravkom ovdje mogu samo smetati bolesnikovom snu i oporavku. Hajjam i Feridun ostali su uz bolesnika, a ostali su se razišli.

U petak ujutru Mirhond je još uvijek spavao, pa je Feridun pozvao Hajjama da mu malo pokaže posjed i da usput protegnu noge. Nisu dakle izišli u unutrašnje dvorište i vrt, nego vani, pred glavni ulaz, pa su savili oko lijevog ugla, i duž lijevog krila glavne zgrade išli gotovo do kraja, a onda se počeli udaljavati od kuće, idući prema jednoj grupi stabala u vrtu. Usput je Feridun pitao svog prijatelja kako se usudio tvrditi da se kod Mirhonda radi o trovanju, iako je ugledni i iskusni liječnik ustanovio suprotno.

– Upravo zato – uzvratio je Hajjam. – On je svoju tvrdnju da se ne radi o trovanju utemeljio na mokraći,

kao što bi vjerovatno učinio svaki iskusan liječnik. I bio bi u pravu u devedeset sedam od stotinu slučajeva. Liječnici se naime uglavnom susreću s pripravljenim otrovima koji se unose u tijelo, a takvi otrovi se najprije pokažu u mokraći i problemi s vidom se kod otrovanog javljaju tek na samom kraju. Da bi stvarno shvatio neki zaključak, ti moraš bar naslutiti put koji je do tog zaključka doveo, dakle logiku čovjeka koji je to zaključio, jer ljudski sud ili zaključak se ne može odvojiti od onoga koji ih je izgovorio, trenutka i okolnosti u kojima se to desilo, u krajnjoj liniji od njegovog karaktera i iskustava. Jer mi vidimo, od svih bezbrojnih mogućnosti svijeta, samo neke, one naime koje nam pokazuju naša iskustva, karakter, znanje..., mi dakle vidimo i razumijemo samo onaj dio svijeta koji nam se pokazao, pa samo o njemu možemo suditi i zaključivati, gotovo bih rekao da mi uglavnom nađemo ono što tražimo...

– Ja sam te, brate, pitao nešto sasvim jednostavno – pobunio se Feridun.

– Odgovorio sam ti. On je tražio tragove otrova u mokraći i, kad ih nije našao, zaključio da tvoj otac nije otrovan. Zašto? Zato što se on u praksi susretao samo s jednom vrstom otrova, s onima koji su pripremljeni od otrovnih suspstanci i pokazuju se u mokraći. Zahvaljujući svom iskustvu on je zaboravio da su takvi otrovi samo jedna vrsta, kako nas uče Ar-Razijevi radovi o otrovima i trovanju. A otrova ima na stotine, hiljade, različitog porijekla i različitog djelovanja. Pa svako živo tijelo se pretvara u otrov, u mnogo raznih otrova, kad ga napusti život i ono se počne raspadati. Tvoje rođeno tijelo može hranu koju uzima početi pretvarati u otrove, ili u sebi proizvoditi otrove ako se u njemu dogodi određeni poremećaj. Ali se ne može u mokraći otkriti da su takvi otrovi bili

u tijelu, oni ostavljaju trag u znoju ili u pljuvački. Jedna zarra, najmanja čestica živog tijela, sastavljena je od dijelova koji su, svaki za sebe, čisti otrovi, i to jaki. Samo ih dah života, kad su složeni onako kako ih je Božija Milost složila u cjelinu, oslobađa smrtonosnog djelovanja. Dovoljno je da čovjek pojede meso životinje koja je nekoliko dana bila mrtva i zatvorena, odvojena od topline, svjetla i čistog zraka, pa da se gadno otruje.

– Hoćeš li to reći da je moj otac jeo meso mrcine?

– Ne, Bože sačuvaj, govorim o slučaju koji Ar-Razi opisuje.

– Dobro za tebe – odahnuo je Feridun. – Evo, stigli smo.

Prstom je pokazao Hajjamu da šuti i da ga slijedi, pa prišao jednom paviljonu, gotovo sasvim skrivenom drvećem, a onda širom otvorio vrata kod kojih su se zaustavili. Kroz vrata su pokuljali golubovi, koji su mu slijetali na ramena, raširene ruke, glavu, a on se glasno smijao, blistavih očiju i ozarenog lica. Htio je prijatelju pokazati šta njegovi ljubimci vole, pa je mahnuo lijevom rukom i priljubio je uz tijelo, a svi golubovi, koji su bili na njoj, uzletjeli su i počeli kružiti iznad njega. Ispružio je nakon toga lijevu ruku i oni su sletjeli na nju, a on je desnom mahnuo i spustio je, pa su golubovi, što su mirovali na njoj, ponovili ono što su već uradili njihovi drugovi s lijeve strane. Kad su se vratili na opet ispruženu desnu ruku, Feridun je skočio i pljesnuo dlanovima, a svi golubovi su uzletjeli i napravili nekoliko krugova iznad njih, leteći sve vrijeme u uređenoj pravilnoj formaciji. Za to vrijeme je Feridun zahvatio žito iz male torbe koju je nosio o ramenu i ponudio ga na otvorenim dlanovima opet raširenih ruku, a golubovi su slijetali, kljucali žito i opet uzlijetali, praveći krugove iznad njegove glave, dok je njihov zaštitnik

glasnim smijehom puštao na volju radosti, koju više nije mogao suzdržavati.

Kad se malo zasitio igre sa svojim ljubimcima, Feridun je objasnio Hajjamu da on već nekoliko godina, svako jutro, ali doslovno svako jutro, prije polaska u grad dođe ovamo i ovako prikupi snagu za dan koji mu predstoji. Priznao je da se otac otvoreno podsmijeva njegovoj ljubavi i samoj ideji da uzgaja golubove, ali njega taj podsmijeh ne pogađa, on bez svojih golubova sad više ne bi mogao ni kad bi htio.

Dojurio je sluga s viješću da se Mirhond probudio, pa su i oni požurili nazad. U predvorju su naletjeli na Sukajnu, odjevenu izrazito svečano, u svilenu haljinu boje breskve, sa svilenom trakom u istoj boji preko čela. Iznad desnog oka, nekako pričvršćen na traku, stajao je prilično veliki smaragd, koji se, valjda zbog blizine, naglašeno i prelijepo sukobljavao s tamnom, gotovo crnom, bojom njezinog oka.

– Šta to uradi od sebe? – upitao je Feridun vedro, radujući se pogledu na sestru koja je doslovno sijala.

– Dotjerala se, slavim što mi se otac probudio. Ti ne bi?

– Ne bih kao Valida, jesi li morala baš kao ona?

– Dotjerala sam se da budem lijepa, jesam li ja kriva što je i ona lijepa?

Koliko god bio daleko od galantnog svijeta, Hajjam je znao o čemu brat i sestra govore, jer se za Validu naprosto moralo znati. Nije on nju vidio, inače nije bilo baš mnogo ljudi koji su je izbliza vidjeli, ali je znao mnogo o njezinim stihovima i još više o galantnim avanturama, o govorima koje je javno držala, izazivajući divljenje ili bijes, i o ljepoti koja je zaustavljala dah. Pjesnički dar i govornička slava, ljepota, ljubav i hrabrost, sve je to uz Validu vezalo divljenje

i zavist, snove, čežnju i ogovaranje, u mjeri koja je isključivala samu mogućnost da se za nju ne zna i ne čuje dovoljno o njezinim postupcima, odjeći, nastupima. Na čelu, iznad lijeve obrve, Valida je imala madež koji se nije dao odstraniti, a koji ju je nervirao, pa je odlučila da preko čela vezuje svilenu traku, kako ga ne bi morala gledati. Ali je, da ne bi neko pomislio kako ona nastoji nešto sakriti, na traku stavila dragi kamen, i to upravo ondje gdje bi se vidio madež, kad ne bi bilo trake i dragoga kamena.

U Mirhondovoj sobi vladala je radosna pometnja. Bolesnik je ležao oslonjen na dva jastuka koji su mu podupirali gornji dio tijela, svijetlog i rumenog lica koje se, onako okruženo bijelom kosom i bradom, činilo još svjetlijim. Dug i dobar san je, činilo se, vratio nešto od one njegove snage ili bar sjećanje na nju. Kod uzglavlja njegove postelje sjedila je Hind, sva ukočena od truda da nadvlada i kontrolira osjećanja, i prstima mu raščešljavala kosu zamršenu od spavanja i jučerašnjeg znojenja, a pored nje je stajala komšinica sa zdjelom dunja u rukama i uvjeravala je da je dunje poslao njezin muž, isti onaj koji je izbjegavao da uđe u ovu kuću otkako je Mirhond doveo treću ženu. "Tolika je njegova radost što se Mirhond oporavio", uvjeravala je komšinica i gledala kamo bi spustila svoju zdjelu s dunjama. Oko bolesnika je užurbano poslovala mlada Širin, koja mu je uređivala odjeću i umivala lice i ruke ružinom vodom, tako da je sobu ispunjavala nepodnošljiva mješavina mirisa ustajalog znoja, ružine vode, mirišljavih trava spaljenih u dagari, soli natopljene znojem, koja je od jučer popodne ležala u jednom ćošku sobe, mnogobrojnih ljudskih tijela koja su zujala po sobi i ispuštala u nju svoje mirise... Lijevo od vrata sjedila je jedna prastara služavka i molila, a korak od nje Fitna, druga žena, koja je nečujno plakala. U podnožju bolesnikove postelje sjedila je druga

starica, sva ozarena trljala mu stopala i povremeno izgovarala, s osmijehom i vidljivom radošću, "Eh, Bog te pitao!" U radosnom iščekivanju, koje je ispunjavalo sobu, niko od prisutnih se nije sjetio da postelji primakne stolić na koji bi Sukajna mogla spustiti poslužavnik s doručkom za oca, tako da je ona ostala stajati s poslužavnikom u rukama, na pola puta između vrata i postelje.

Hajjam je naložio da starcu, prije svakog razgovora i pregleda, daju jesti, ali kuhanu repu a ne đakonije koje je Sukajna donijela. Duboko se zabrinuo kad je primijetio kako njegov pacijent, koji je uostalom gladnim pogledom pratio odlaganje Sukajninog poslužavnika na stolić u uglu sobe, što je bio jasan znak da je gladan, uzima u usta komadić repe i onda ga drži na jeziku, poput djeteta koje ne zna šta bi s njim. "Nije oštećen mozak", šaputao je za sebe, ali sasvim čujno, "on zna da je gladan i zna da bi htio jesti, zna čak i šta bi htio, nije dakle mogao zaboraviti da žvače. To znači da su u pitanju mišići, koji su umrli ili su izgubili kontakt s mozgom."

Bilo je mučno gledati krupnog sijedog čovjeka kako se bori da pokrene vilice i jezik, dok mu se niz bradu slijeva pljuvačka. "Ovo je ono čega sam se bojao", šapnuo je Hajjam Feridunu, koji se bez razumijevanja zagledao u njega.

U međuvremenu je Mirhond ipak uspio pokrenuti vilične mišiće i jezik, pa je nekako uspijevao žvakati, ali je gutao s još više poteškoća, tako da je bilo pravo mučenje, ponižavajuće za obje strane, gledati ga kako jede.

– To je ono što sam ti govorio usput, kod golubinjaka – opet se Hajjam šapatom obratio Feridunu. – Ovakav slučaj opisuje Ar-Razi, odmah sam sve prepoznao. Daj Bože da mi ipak uradimo više nego on za svog pacijenta.

– Šta ti sad tu, života ti?! – otresao se Feridun, kojega je izgleda nerviralo to što ne razumije svog prijatelja, ni

ono što on govori, ni razlog da to čini. – Vidiš da čovjek jede, šta bi ti više?

– Nije mogao žvakati, sad jedva guta, a to znači da mu se mišići koče. To nikako nije dobro, to je znak da je otrov prodro u krv i da ga je ona raznijela po cijelom tijelu. Ne znam, nek jede, pa ćemo još provjeriti razgovorom.

Pustio je da se bolesnik odmori od mučnog objeda, a onda mu počeo dodirivati, milovati pa masirati mišiće na vratu i uz vilice, sve vrijeme se raspitujući kako bolesnik osjeća dodir i svoje mišiće, da li uopće registrira dodir i koliko je sposoban razlikovati dodir od pritiska. Mirhond je poslušno pokušao odgovarati, s istom onom poniznom spremnošću koja se Hajjama već jednom neugodno dojmila, ali je ono što je od njega dolazilo, na sve na svijetu ličilo više nego na ljudski govor. Najprije je to bio glas koji se nije mogao oblikovati u govor, jer nije nailazio na prepreke koje mu sužavaju ili zatvaraju tok, nije ulazio u kanale koji se sužavaju i šire, nije udarao u zidove koji ga skreću na lijevu ili na desnu stranu. U neko doba, kad se glas počeo oblikovati u riječi, bilo je možda još mučnije slušati ga. To je izgledalo kao da Mirhond svaku riječ valja po ustima kao neku tvrdu kuglicu, koju ne može progutati a ne uspijeva je ispljunuti, a kad mu konačno pođe za rukom da je izbaci, slušalac u njoj samo s velikim naporom i sa mnogo fantazije može prepoznati riječ nekog ljudskog jezika.

– Nemamo šta izgubiti – rekao je Hajjam naglas, svima, nakon što je Mirhond ušutio. Tek taj njegov uzvik konačno je iz sobe istjerao ono radosno raspoloženje koje je u njoj vladalo kad su on i Feridun ušli. Zatražio je da donesu vrelu vodu, mogu u nju slobodno staviti onu sol od jučer, da naprave kupke za noge, debele krpe koje će vlažiti sirćetom i njima trljati bolesnika, dosta jogurta koji

će mu davati da pije ako ožedni i mnogo, mnogo mljevene bokvice, koju će mu makar silom gurati u grlo.

U tom trenutku je Hind, bez izgovorene riječi ili vidljive geste, zauzela mjesto u središtu malog ženskog društva. Kao da se pogledima i izrazom lica dogovarala s drugim ženama, kćerkom i sluškinjama, upravljala je zbivanjima u sobi, a sve one su žurile, valjda u skladu sa svojim mjestom i ulogom u tom društvu, da urade ono što se od njih očekuje i što im je Hind, njihovim nijemim sporazumijevanjem, prenijela. Čak je i Hajjam, koji nikad nije poželio upoznati mehanizme po kojima funkcioniraju ljudska društva, bez problema prepoznao kako se koja od ovdje prisutnih žena osjeća i koje mjesto zauzima u njihovome malom svijetu. Vidio je naprimjer da je Fitna našla svoje mjesto negdje između služavke i žene, jer očigledno kao svoju obavezu osjeća sve ono što je neki fizički posao, a to radi brzo i spretno, trudeći se, kao uvijek, da bude i ostane nevidljiva. Mlada Širin je, nasuprot tome, po svome i po mišljenju svih drugih, bila ukras kuće i čeljade za koje se vezuju radost, užitak i ljepota, dok je Sukajna, po svemu sudeći, bila obiteljska čuvarica otmjenosti (naložila je staroj služavki da vrati jedne i donese druge krpe za trljanje bolesnika, objasnivši da one koje je ona prvobitno donijela odgovaraju kući nekog mjenjača, ali ne i kući plemića).

Ušla je neka žena, vjerovatno komšinica, s dva velika jajeta u rukama, ogledala se neko vrijeme oko sebe, kao da traži nekoga kome bi mogla uručiti jaja koja je donijela, a onda se povukla ustranu i sklonila pored zida, uvidjevši valjda da u užurbanom poslovanju koje vlada ovdje niko nema interesa za nju i njezina jaja.

Žene su brzo i precizno uradile sve što je od njih tražio, uradile su i ono što on sam ne bi mogao niti znao.

Hind je, recimo, veoma spretno i bez problema, bolesniku izvukla jezik i direktno u grlo mu livala prah bokvice, koji je prije toga razmutila u jogurtu, ali se Hajjam nije mogao osloboditi osjećanja da ga one gledaju nekako poprijeko. Okrivljuju li to one njega zato što se Mirhondovo stanje pogoršalo, ili je to prirodna mrzovolja koju ljudi pokazuju prema donosiocu lošega glasa? A istovremeno je morao priznati da se dobro osjeća u ovom domu punom sklada i topline, da zavidi svom prijatelju Feridunu što je odrastao i život proveo u ovakvoj obitelji, da bi volio izliječiti Mirhonda prije svega zato da još jednom gleda i osjeća onu radost koju je upoznao prošle noći ovdje. Ne bi on imao svojoj obitelji prigovoriti bilo šta ozbiljno, ali ovo što ovdje vidi... Oni kao da dišu i osjećaju zajedno, oni su dosegli sklad kakav on nije vidio osim na noćnom nebu, promatrajući zvijezde.

Popodne se stanje malo popravilo. Nakon žestokog znojenja i trljanja sirćetom Mirhond se kratko odmarao, a onda gotovo razgovijetno zatražio da jede. S poteškoćama, ali mnogo manjim nego jutros, pojeo je malo kuhane repe i popio dosta jogurta u koji je bio umiješan prah od bokvice. Nakon toga je potonuo u stanje između sna i nesvijesti, pa su i ukućani mogli malo predahnuti. Nepunih sat vremena kasnije Mirhond je došao do sebe i zagledao se, sabrano i uporno, u svog sina, kao da nastoji sebi u pamćenje urezati svaku pojedinost na njegovom licu ili ga na nešto upozoriti.

– Ne dozvoli da ostane na ovome – rekao je nakon tog dugog promatranja, dovoljno razgovijetno da svi prisutni razumiju.

Feridun se nekako čudno stresao od ove molbe, gotovo kao da se uplašio, a onda zamolio oca da mu objasni na šta ustvari misli. Uzalud, prije nego što je uspio opet

progovoriti, Mirhondu su niz bradu potekla dva curka pljuvačke, kao da mu se u ustima odjednom nastanilo omanje vrelo. Svi su pogledali u Hajjama, kao da od njega očekuju objašnjenje, a on je samo odmahnuo glavom.

Na vrata, koja su se naglo otvorila, ušao je jedan krupan čovjek sa ženom kojoj su ruke bile zauzete mrežom od like, u kojoj se dalo vidjeti razno voće.

– Evo dostova i darova! – uzviknuo je čovjek ulazeći – evo ljudi da s vama podijele radost.

Na to je neko kriknuo i odmah zanijemio, kao da je uspio ugušiti krik, pa je u sobi zavladala duboka tišina smrti. U toj tišini je neprirodno glasno odjeknuo prasak razbijenih jaja, koja su ispala iz ruku onoj ženi što se sklonila pored zida.

– Šta se ovdje događa? – upitao je zbunjeno veseli pridošlica.

Fitna je, kao da mu odgovara, glasno jauknula i počela se udarati šakom u grudi, pitajući muža zašto je ostavi i šta da ona sad radi sa sobom.

– Šta ti to?! Jesi normalna?! – obrecnuo se Feridun i bijesno krenuo prema njoj.

– Ni čovjeka ni djeteta, ni kučeta ni mačeta, ni bola dovoljno da me prekine – kukala je Fitna monotono, doslovno mehanički, neljudskim glasom koji je prodirao u mozak.

– Ne zazivaj nevolju, sestro – pokušala je Hind da je umiri.

– Što me rodi, majko moja!? Šta ću ti ja sad sa sobom, sirotica? Šta sam tebi kriva, Bože? Što me ova sudba tare?

– Ti si udovica moga oca, ti ostaješ ovdje, ovo je i tvoja kuća – javio se opet Feridun, nastojeći da prekine nesnošljivo nabrajanje. – Šuti! – vrisnuo je, kad je valjda uvidio da do Fitnine svijesti ne dopire ljudski glas. Fitna

je ušutjela, ali je zato Sukajna jurnula iz sobe, rušeći pritom stolić na koji je odložila poslužavnik s jelima koja je ocu namijenila za doručak. Izjurila je ispuštajući iz sebe nekakav neprirodan glas i snažno zalupila vratima.

Nakon ovog incidenta na sve je legla mučna tišina, samo je jedna od starih služavki uporno mrmljala svoje molitve, a druga milovala kroz pokrivač Mirhondove noge i u nekom svom ritmu ponavljala “Moja dušo, moja dušo”. Ali njihovi glasovi kao da su samo pojačavali tešku tišinu.

U tu tišinu se kao nož zario Mirhondov hropac. Hajjam mu je prišao, pregledao usta i uvjerio se da je upravo onako kako je Ar-Razi opisao – ono vrelo pljuvačke je presušilo i sada su usta potpuno suha, čak i bez one neophodne mjere vlage. Jasno je, nakon ovoga slijedi kočenje grla i pluća, prekid disanja i gubitak zraka, a onda samrtni hropac i smrt. Nema se tu više šta uraditi, čovjeku je u njegovoj podlosti drago što ono najgore nije morao izgovoriti, jer je to učinila sirota Fitna.

Tako je i bilo.

4.

U SUBOTU UJUTRU, DOK SU žene pripremale sve potrebno za sahranu, Feridun je pozvao Hajjama da sjednu u vrt i porazgovaraju. Ali se, kad su se našli u velikom i prelijepom unutrašnjem vrtu obiteljske kuće, nije zaustavio ni kod jedne klupe, ni kod jedne sjenice, ni kod bazena ili jednog od mjesta na kojima se moglo prići kanalu i lijepo sjesti na njegovoj obali, nego je nervozno, gotovo bijesno, koračao kroz vrt ne videći niti jednu od njegovih ljepota.

– Hoćeš ti meni sad objasniti šta mi je bilo s ocem – obrecnuo se Feridun nakon duge šutnje. – Bez uvijanja!

– Trovanje, rekao sam ti više puta – odgovorio je Hajjam, trudeći se da djeluje mirno i tako bar donekle smiri i ton razgovora s prijateljem. – Ar-Razi iscrpno opisuje jedan takav slučaj iz svoje prakse, podudara se u svakoj pojedinosti. I to sam ti govorio.

– To ne može. Kako? Zašto?

– Trovanje mesom. I to je veliki Ar-Razi objasnio: kad meso leži na nekom običnom mjestu, ono umire, gotovo kao da ponavlja smrt životinje kojoj je nekad to meso bilo tijelo, ono se recimo raspada i gnjije, a u njemu se tokom tog procesa začinje ili čak rađa novi život, nekakvi crvići, mušice, razne gljive... To je normalni neprekidni tok

rađanja i umiranja iz kojeg slijedi novo rađanje. Ali ako se meso, kaže Ar-Razi, izdvoji iz svijeta, ako se pohrani negdje gdje ne dolaze zrak i svjetlo, ono ne umire i ne raspada se, nego se pretvara u otrov, i to jedan žestok i opak otrov koji brzo ubija svaki život. Taj otrov, u koji se pretvara život koji je nekad pohranjen u meso, ubija nerve, pa mišići, tamo gdje on dospije, gube pokretljivost i život, ukoče se i okamene, kao da se nikad nisu pokrenuli. Ja to objašnjavam time da se zarra živoga mesa, izolirana od zraka i svjetlosti, koji su uvjeti života, njegove osnovne pretpostavke, raspada na svoje sastavne dijelove, a to su, kao što znamo, otrovi, koji su u preciznim omjerima pomiješani u jednu zarru živog tijela.

Feridun je doslovno riknuo od bijesa i zaprijetio da će učiniti nešto nepromišljeno ako mu prijatelj još jednom održi predavanje umjesto da mu kratko i jednostavno odgovori na kratko i jednostavno pitanje.

– Šta sam ti sad uradio? – čudio se Hajjam.

– Od čega mi je otac? Kako? Zašto? Ko? To ti meni reci, a ne otrov, šejtan, zarra i šta ja znam. Jesi za ubiti, jesi, života mi.

– Jeo je meso koje je neko vrijeme bilo sklonjeno tamo gdje ne dolaze zrak i svjetlo, pa se pretvorilo u otrov. Može li jednostavnije?

– Gluposti, ne može to.

Hajjam je mudro odšutio, samo je snažno stegnuo nadlakticu svom prijatelju, valjda kao znak svoje prisutnosti.

– Ko?

– Šta? – odgovorio je Hajjam pitanjem.

– Ko mu je to dao? To meso?

Hajjam je samo slegnuo ramenima.

– To mi moraš saznati, ni on ni ja se ne možemo smiriti dok to ne saznamo.

Opet su išli šuteći, i opet je šutnju prekinuo Feridun glasnim uzdahom i psovkom.

– Ti imaš pristup na dvor, imaš poznanike, nije to tebi... Moraš mi to istražiti!

– Kakva mi korist od pristupa na dvor, nisu ga tamo otrovali – pobunio se Hajjam, koji je vidio grešku u prijateljevoj logici.

– Pomoć, savjet, preporuku, sve imaš tamo. Ljude koji znaju ispitivati, ljude koji imaju pravo da ispituju, ljude koji šire strah. To sam mislio, znaš ti – nervozno se otresao Feridun. – Moramo to.

Ponovo su dugo išli šutke, a onda je, za promjenu, šutnju prekinuo Hajjam.

– Nisam siguran da dobro radiš. Ako sad kreneš u istragu, ti ćeš za mjesec dana imati posve drugu sliku oca od ove koju sad imaš, jednu sasvim vanjsku, nešto što ne može biti otac jer se ne može voljeti i ne zrači sigurnost. Zbir činjenica, koje su u najboljem slučaju samo djelimično tačne, mnogo ružnih riječi i slutnji, vjerovatno nekoliko postupaka, za koje bi volio da ih nisi saznao... Isplati li se to? Vrijedi li izgubiti oca da bi se otkrilo onoga ko mu je dao otrov? Bojim se da je to jako loša trgovina, prijatelju.

– Tebi se to desilo, pa hoćeš znati?

– Nije mi se desilo i ne znam nekoga kome jeste, ali to ti je logika. Mora biti tako, ako čovjeka svedeš na ono što o njemu može znati policija.

– Ako se on pretvarao. Ali ako je bio čestit?

– Ne mora se on pretvarati, tako će biti i sa životom najčestitijeg čovjeka ako ga se dočepa policija. Vrijednost i istinu jedne činjenice čine čovjek o kojemu ona govori, okolnosti u kojima se ona dogodila i način na koji je do toga došlo, ljudi koji su o događaju svjedočili onda i ovi što svjedoče sada. Svaki čovjek je ili jadnik ili podlac,

ako mu život svedeš na činjenice iz kojih si izbrisao njegovu prisutnost, okolnosti i svjedočenje ljudi koji ga vole. Ne bih volio ni zamisliti, a kamoli znati, kako bi mi otac izgledao u takvoj slici. Ili ja sam.

– To je njegov amanet, ja moram.

– Kako? Pa bio sam uz njega otkako se razbolio.

– Ne dozvoli da ostane na ovome. To je posljednje što je rekao. Meni.

– Vjeruješ da je mislio na istragu?

– Šta drugo?

– Mogao je svašta, nema nijednog razloga da se njegove riječi tako shvate. On čak nije znao da je otrovan.

– Misliš, on budala? Ebu Seid je govorio da čovjek u predsmrtnom času sve zna o sebi, ali tek tada.

Nakon dužeg razmišljanja, Hajjam je odlučio još jednom pokušati Feriduna odvratiti od istrage, uvjeren da to njegovom prijatelju neće donijeti ništa osim štete.

– Tvoja slika oca sada je živa, sastavljena od pogleda iznutra i onih izvana, sklopljena od tvojih i od njegovih riječi, puna tvog znanja o njegovim namjerama i željama, puna pojedinosti iz vašeg zajedničkog života. “Sudi o čovjeku nakon što si s njim pojeo bar vreću soli”, znaš da se tako kaže u narodu. A kaže se zato što čovjeka, nakon toliko druženja i bliskog kontakta, poznaješ iznutra i izvana, onako kako ti sad poznaješ svog oca. Tvoja slika je puna ljubavi i bijesa, sjećanja na situacije u kojima te je on krivo shvatio i bio nepravedan, na one situacije u kojima je on znao pokazati ljubav i pogoditi tvoju želju za koju ni ti sam još nisi znao. Sve se to gubi tokom istrage, kad cijeli njegov život moraš srezati na vanjske činjenice. Ne zaboravi da su sada u tvojoj slici oca sadržane i tvoje potrebe i želje, ti ga sada vidiš i pamtiš, bar jednim dijelom, i onakvim kakav si ti želio da bude i kakav ti je trebao, ti

si mu dodavao osobine ili bar tragove osobina koje nije imao, ali je tebi trebalo da ih ima. Sve to nestaje tokom istrage, u vanjskoj činjenici nema mjesta za naše potrebe i želje.

– Ima li za tebe išta gore od činjenice? – upitao je Feridun, možda ozbiljno, a možda podrugljivo.

– Ne govorim ja protiv činjenica, samo tvrdim da istinu o jednom čovjeku znamo onda kad smo ga upoznali iznutra i izvana. A činjenice predstavljaju čovjeka samo izvana, zato kažem da smo izgubili čovjeka kojeg vidimo samo izvana, samo kroz činjenice. I bojim se da bi se tebi moglo to dogoditi s ocem.

– To je njegov amanet.

– Nisam potpuno siguran, razmislio bih još jednom da sam na tvom mjestu.

– Dobro, ako mi nećeš ni toliko – razočarano je odmahnuo rukom Feridun, okrenuo se i krenuo nazad u kuću.

– Mora biti jasno da je to samo tvoja odluka – doviknuo je Hajjam za njim, a Feridun se okrenuo i pokretom ruke potvrdio.

Feridun je otišao u kuću, a Hajjam do svog pokrovitelja, velikog vezira Nizamul-Mulka. Izložio mu je slučaj i zamolio pomoć u istrazi. Veliki vezir je kratko razmislio, a onda obećao svaku moguću pomoć. Fuzail, isfahanski amirul-suk, sa svojim ljudima, znanjem i iskustvom, stajat će mu potpuno na raspolaganju, a pomoći će mu i svi ljudi za koje Fuzail ocijeni da bi mogli biti od koristi. Napisao je pismo, zapečatio ga i predao povjerljivom čovjeku s nalogom da Hajjama otprati do Fuzaila, kojem će predati pismo.

Rezultat razgovora s velikim vezirom Hajjama je potpuno zadovoljio, ali ga je zbunio nesporazum među njima

dvojicom. Nizamul-Mulk je, prije nego je sjeo pisati pismo, dugo razglabao o razlozima da se od jedne obične smrti napravi veliki slučaj. Ljudi umiru, i to je prilično poznato, ako bi se dizala buka oko svake smrti, pa makar i oko onih smrti od otrova, ne bi bilo mira ni tišine ni u carstvu ni u gradu, ni u pokrajini ni u familiji. Ljude treba umirivati i zabavljati, pomagati da zaborave smrt i uvjeravati ih da su radosni, treba im pomoći da se osjećaju zadovoljnima, jer najlakše je vladati zadovoljnim ljudima. Teško onom društvu u kojem ljude sve stalno podsjeća na smrt i uznemirava, teško tom društvu a još teže ljudima u njemu. Ali bi ovdje bilo pametno napraviti izuzetak, po potrebi se ovdje može podići velika dreka i pokazati silna briga s državne strane. Staro perzijsko plemstvo oporavilo se i dosta je jako, sve više ljudi ovdje govori o slavi i veličini stare Perzije, svaki drugi čovjek otvoreno pokazuje netrpeljivost prema Arapima i Turcima. Zato bi moglo biti jako dobro ako bi sad turske vlasti pokazale brigu zbog smrti jednog perzijskog plemića i uložile veliki trud da razjasne njegovu smrt oko koje su se pojavile sumnje. To bi bio znak da su nama ljudi koji slave staru Perziju važni i dragi koliko i ljudi koji slave sultana Malikšaha, Allah mu slavu uvećao i desnicu osnažio, jer su nama važni i dragi svi ljudi koji doprinose carevini. Ne moraš ti ni naći pravog ubicu, važno je da mi pokažemo volju i trud.

Na to je Hajjam, sasvim usput i bez bilo kakve namjere, primijetio da bi bilo logičnije razjašnjavati ubistva da bi se pokazalo i usvojilo poštivanje zakona i ljudskog života u carstvu, našto se veliki vezir razbjesnio i prijeteći prstom preporučio mu da i ne pokuša suditi njegovim namjerama i ocjenjivati njegove razloge. To nije posao dvorskih astronoma, a neće ni biti dok je sposobnih

vezira, naglasio je na kraju Nizamul-Mulk, koji je u ovom bijesnom govoru Hajjama sve vrijeme nazivao mladićem.

Nije taj nesporazum Hajjama zabrinuo, naklonost velikog vezira i mjesto na dvoru ne bi on izgubio ni zbog mnogo većih i težih stvari od jednog nesporazuma. Njih dvojica su bili bliski mnogo prije nego što je sadašnji veliki vezir postao Nizamul-Mulk, još dok je bio skromni Ebu Ali al-Hasan, tako da ga i sada, kad su u četiri oka, Hajjam oslovljava sa Abul-Hasan, a samo pred svjedocima ga zove sahibom. Ako se tome doda Ebu Tahirova preporuka, koja sigurno ima svoju težinu, pa Hajjamovo znanje i sposobnost, pa oduševljenje s kojim su i sultan i vezir prihvatili njegov plan reforme kalendara, koju je Nizamul-Mulk već prihvatio kao jedno od prestižnih djela svoje vladavine, jasno je da on nema razloga strahovati za svoje mjesto i izbjegavati rasprave s vezirom, makar one nekad vodile i do nesporazuma. Ali se morao upitati zašto se upravo njemu stalno događaju ovakvi nesporazumi. Zašto se ljudi uvrijede ako ih podsjeti na logiku, ne da bi se on napravio važan ili da bi njih povrijedio, nego da bi ih upozorio na ono što stoji iznad njihovih namjera i potreba, pa bi ih zato moralo obavezivati? I to se jednako naljute posljednje budale, koje ne vide dalje od svog stomaka, i oni najbolji, koji bi morali vidjeti dosta široko. Zašto se prave da se sav svijet iscrpljuje u njihovim odnosima, i da je samo po sebi važno i ima nekog smisla ako oni jedan drugoga pridobiju za sebe ili pokore? Kao da iza ili iznad ljudskog društva i svih ljudskih poslova ne stoji neka logika i istine koje ih sve obavezuju, bez obzira na mjesto koje su sebi izborili u svojim ljudskim odnosima. On bi to nekako morao razumjeti, njemu valja živjeti među ljudima, koliko god se tome radovao ili opirao.

5.

Fuzail je bio onizak, suh čovjek dugih ruku koje su dosezale gotovo do koljena, crvenkastog, kao pečenog, lica, bez lijevog oka. Bio je vojnik prije nego što ga je Nizamul-Mulk postavio za šefa policije, i to slavan junak, koji nikad nije uzmaknuo, iako nije bio od onih junaka koji oduševe i povuku za sobom stotine boraca. Nije krio da ga nerviraju oni koji se nastoje istaći velikim junaštvom, tvrdio je da većinu takvih na bezumna junaštva navodi strah koji im se oteo, a mogao je sebi dozvoliti da to javno govori jer mu u seldžučkoj vojsci po hrabrosti nije bilo ravna. Njemu su, ustvari, inače smetali ljudi koji se trude da se istaknu, uvijek je govorio da bi najviše volio imati vojsku koja bi pobjeđivala, a da nema nijednog junaka i čak nijedne žrtve. "Ne vode se ratovi da budale steknu slavu, nego radi plijena i otkupa", govorio je Fuzail vojnicima pred svaku bitku. Vjerovatno zato ga je veliki vezir poželio imati na čelu policije u državi koju je tek trebalo dokraja urediti. Reklo bi se da nije pogriješio, jer se Fuzailu, po svemu sudeći, dopalo ono što je mogao i morao raditi na tom mjestu, a on je, po vlastitom priznanju, dobio od njega upravo ono što je očekivao. Tu je Fuzail, uostalom, mogao imati upravo ono što je u vojsci uporno tražio i rijetko imao – borbe

bez isticanja, pobjede bez velike borbe i žrtava, a više od svega trud da se ono jednom osvojeno uredi, sačuva i bar na neko vrijeme spasi od novih borbi i žrtava. Znalo se da se veliki vezir i Fuzail ne vole baš previše, da u svakom slučaju nisu naročito bliski, ali se znalo i to da bi bilo pravo čudo ako bi se između dvojice toliko različitih ljudi razvio odnos koji bi išao dalje od čiste snošljivosti. Otmjeni i učeni Nizamul-Mulk proveo je život među knjigama i ljudima sličnim njemu, trudeći se da neprijatelje pridobije za sebe, one koji ga ne trpe uvjeri da je simpatičan, koliko god bio opasan, i da sakrije otpor koji je osjećao prema onima koje on nije trpio, jer pametan čovjek nikom ne pokazuje netrpeljivost. Fuzailov život je protekao u logorima, među sabljama, konjima i ljudima koji su ga morali trpjeti jer im je bio zapovjednik, kao što je on morao trpjeti one koji su njemu zapovijedali. Neprijatelje se u tom svijetu ubijalo ili bar nastojalo ubiti, a o ljubavi ili čak simpatiji se nije ni mislilo. Među tom dvojicom sigurno se nije moglo razviti prijateljstvo, čak ni ozbiljnije druženje, jer oni nisu mogli razgovarati, ali je poštovanja i možda čak neke simpatije po svemu sudeći bilo. U svakom slučaju govorilo se da je vezir pustio Fuzailu stvari koje drugima ne bi ni u snu, a znalo se to da se pred šefom policije o veziru smjelo misliti samo dobro, ako se već nešto htjelo misliti. Uostalom, bilo je samo po sebi jasno da će oni jedan drugoga trpjeti i podržavati, jer Fuzail drugog vezira ne može tražiti, a vezir boljeg amirul-suka ne može naći.

Fuzail se kratko pozdravio sa Hajjamom, prinio usnama pečat na vezirovom pismu, pa ga otvorio i pročitao, neko vrijeme zurio ravno preda se, kako neki ljudi čine kad razmišljaju, a onda ustao i izišao iz sobe. Kad se vratio, rukom je pokazao vezirovom čovjeku da će biti onako kako je naređeno, time ga otpustivši, a onda opet sjeo

prekoputa Hajjama. Pokretom ruke ga je pozvao da govori, pa je Hajjam ispričao sve što je imao, ne ustežući se ni od komentara, ni od svojih razmišljanja i objašnjenja. Nakon Hajjamovog izvještaja opet su dugo šutjeli.

– Nije to jednostavno – javio se najzad Fuzail. Duga šutnja. – Bodežom ili toljagom te ubije nepoznat čovjek, uglavnom sitni razbojnik. Ali on je budala. Uvijek ga uhvatim, jer se on diči tvojom kesom ili pojasom. Sabljom te ubije ko ti je ravan, ako si mu dirnuo harem, obraz ili životno važan interes. Njega ja ne moram hvatati, on mi sam dođe i prijavi mi se. Ali otrov...

Opet je zavladala šutnja i potrajala duže nego što se u normalnom razgovoru može i pretpostaviti. Ali je u neko doba Fuzail ipak nastavio, govoreći kao da glasno razmišlja ili nešto objašnjava samome sebi.

– Tvoj te truje, najčešće žena, nikad neko dalek. Ne bi ni uzeo od onoga ko nije tvoj. Često čovjek neće reći ko ga je otrovao, pokušao otrovati, ni ako to može, i meni se događalo.

– Da, to je logično – složio se Hajjam. – Nisam tako mislio, nije mi palo na um, ali je tako. Glupo, zar ne?

– Ti si ovdje radi kalendara – javi se Fuzail nakon nove stanke pa, na Hajjamovo potvrdno klimanje glavom, upita ne krijući čuđenje: – Zašto bi ti onda razmišljao o trovanju, svega ti na svijetu?!

Kratkim pokretom ruke je otklonio tu temu, oslobodivši Hajjama potrebe da odgovori, pa su opet šutjeli. Nikad Hajjam nije sreo čovjeka koji tako prirodno šuti, bez traga nelagode zbog toga što pred drugima šuti i ne stvarajući nelagodu u sugovorniku, kojeg time ne obavezuje na šutnju i ne kazuje da mu nema šta reći.

– Ti ćeš sjesti i zapisati sve što znaš o svakom iz njegove familije. Kad je ko došao u familiju, kako i zašto.

Kak'o mu je mjesto i položaj sada, koliko to odgovara njegovim željama. Dodaj ti slobodno i svoja razmišljanja o njima. Ko je razočaran, a kome je upala sjekira u med, ko bi da zavazda ovako ostane, a ko bi rado o'šao. Ko će otići, iako bi rado ostao, i ko će ostati, iako bi rado o'šao. Ko može i ko ne može. Sve što misliš.

– Ne misliš valjda... – oprezno je upitao Hajjam.

– Zašto bi inače to radio?

– To su besmislice – uzviknuo je Hajjam, sjetivši se čvrste povezanosti među članovima Mirhondove obitelji, koja je bila toliko jaka da se mogla takoreći kožom osjetiti. Zaustio je da govori o lijepom skladu kojim je upravljala Hind, bez riječi i pokreta, svojom toplinom, ili duhom, ili... Sama pomisao šefa policije bila je toliko skaredna da pred njim nije mogao ni govoriti o tome, samo je ponovio da je to mahnito i nemoguće. A Fuzail je u odgovor na to samo još jednom potvrdno klimnuo glavom, našto ga je Hajjam bijesno upitao ima li na svijetu iko u koga on ne sumnja.

– Ima – odgovorio je spremno Fuzail. – Svi kojima sam dokazao stvar.

Sve bilješke o Mirhondovoj čeljadi Hajjam treba donijeti Fuzailu, pa će ih oni zajedno komentirati, analizirati, propitivati jedan drugoga o svemu u vezi s tim bilješkama i ljudima na koje se one odnose, ispitivati svoja mišljenja i sudove. Mora se, dalje, kod članova familije raspitati s kim se Mirhond viđao, družio, zajedno radio, s kim je prijateljevao i s kim se svađao, koga je volio i s kim se mrzio, s kim je imao problema i s kim je posebno rado provodio vrijeme. Mora paziti da ne zaboravi nijedno ime, a onda će oni taj spisak usporediti sa spiskom koji će napraviti ljudi od policije. Ako bi se pojavilo jedno ime koje je Mirhond prešutio familiji, ili bar jedno ime koje je familija zatajila pred Hajjamom, to bi bio veliki korak naprijed.

– Sad će doći sahibul-berid – objavio je Fuzail nakon još jedne šutnje, koja je zavladala nakon njegovog prethodnog objašnjenja. – On je hamamski pobratim, nemoj da te to iznenadi. Nemoj ni da te smeta, neće te dirati ako ti njega ne diraš. Inače je uredu čovjek, teško uredu, samo eto to s muškadijom. Sposoban. Ako naš vezir nekom da dvije dužnosti, jasno ti je kakav je, znaš da je vezir strogo protiv toga da jedan čovjek ima dvije dužnosti. A on ih eto ima, on je i muhtasib. Šali se šejtan često s tim, kaže da on čuva poštenje. Zove se Suhrab.

Fuzail je teško othuknuo, kao da ga je nasmrt umorilo to što je odjednom o jednom čovjeku izgovorio ovoliko rečenica. U nekim drugim okolnostima Hajjamu bi možda bio i simpatičan čovjek koji, poput Fuzaila, štedi čak dah i riječi, a kamoli druga Božija dobra, ali mu je danas Fuzailova štedljivost pravila ozbiljan problem i nije dala da prema njemu osjeti pravu simpatiju. Bio je naime gladan i žedan kao pas; jutros je iz Mirhondove kuće otišao prije nego što je uzeo koru hljeba ili gutljaj vode, a to nakon dva-tri dana zbrke, u kojima je znao po jednom-dvaput uzgred prezalogajiti, ali nijedanput nije normalno sjeo i jeo kao čovjek. Da je njegov domaćin nešto normalniji čovjek, Hajjam bi ga mogao zamoliti da mu naruči nešto da pojede i popije, ali takvo nešto zatražiti od ovog Fuzaila pred njim – to nije mogao ni pomisliti. Doduše, problema ne bi ni bilo da je njegov domaćin nešto normalniji čovjek, jer normalni ljudi gosta pitaju želi li nešto pojesti ili popiti, ili čak iznesu bez pitanja, prepuštajući gostu da uzme nešto od iznesenoga ili da ne uzme. I ovaj bi sigurno nahranio gosta ako bi gost to zatražio, vezirovom štićeniku bi vjerovatno iznio čak pristojan objed, ali je Hajjam zbog nečega osjećao da bi prije progutao vlastiti jezik, nego što bi ovog domaćina zamolio za zalogaj hrane.

Znao je da stvar nije u tome što je Fuzail čovjek koji jede i pije onoliko koliko mu treba, u vremenu koje je za to određeno, samo tada i samo toliko, takvi ljudi mogu biti dobri domaćini i radosni ako mogu udovoljiti posebnim željama svojih gostiju, ali nije uspijevao odgonetnuti u čemu jeste stvar. Možda u tome što bi pomisao na to da se jede u nevrijeme, i to u njegovoj sobi, Fuzailu bila nepristojna, kao psovka ili nešto još gore? Ne, sigurno nije ni to, ne bi ovoga zbunila psovka ili bilo šta drugo, prošao je on ratova i doživio sve što uz to ide, ne može njega sad zbuniti ili dovesti u nepriliku bezazlena želja za nešto hrane.

Poseban problem je što on štedi i riječi i dah, pa šuti kad god nema neki stvaran razlog da govori, recimo da zatraži ili objasni nešto konkretno. Zato njegov sugovornik uvijek iznova ostaje uronjen u šutnju, a to jako teško pada sugovorniku koji iza sebe ima tri praktično neprospavane noći. Svaki put kad bi njihov razgovor potonuo u šutnju, Hajjam je osjetio kako bi mu tijelo rado potonulo u san, a kako je vrijeme odmicalo imao je sve manje snage da se odupire tom iskušenju. Kad bi bar ovaj čovjek ponekad mijenjao ton i tempo govora, kad bi mu se povremeno oteo uzvik ili poneki nagao pokret!? Ali ne, on ravno i mirno izgovori ono što ima, a onda šuti, nepomičan u šutnji kao što je bio dok je govorio. Ništa što bi probudilo pažnju i olakšalo bdijenje sirotom sugovorniku, koji zna da bi se osramotio ako zaspi, ali ne zna kako da tu sramotu izbjegne.

Od sramote ga je spasio ulazak čovjeka kojeg stražar nije ni najavio, ni pratio, što je značilo da je ovdje poznat i povjerljiv. Visok i krupan, ponegdje vidno zaobljen, blijedog i jako svijetlog lica, ostavljao je izrazito dostojanstven dojam. To je bio već spominjani Suhrab, isfahanski sahibul-berid i muhtasib, čovjek koji je, po svemu sudeći,

uživao posebno povjerenje velikog vezira. Kad se smjestio, Fuzail mu je rekao o čemu se radi i ispričao sve što je znao, nakon toga je Hajjam rekao sve što je mogao reći, a Suhrab je sve vrijeme pažljivo slušao i radosno klimao glavom, kao da želi ohrabriti sugovornika da još više govori i kaže baš sve što ima.

– Vaja – javio se Suhrab, nakon što je saslušao sve što su mu sugovornici imali reći i kratko razmislio o onome što je čuo. Glas mu je bio visok i tanak, gotovo piskav, kao da se ruga krupnom dostojanstvenom tijelu iz kojeg je izlazio. Suhrab je sigurno dobro poznavao reakcije ljudi na svoj glas, jer se odmah sav okrenuo prema Hajjamu, pažljivo se zagledao u njega i osmjehnuo se, kao u neprilici. – Nasmij se ti slobodno, judi se vazda čude i smiju kad me čuju.

Suhrab je u razgovoru jako umekšavao glasove, kao što to često rade ljudi iz naroda kad se trude da zvuče posebno otmjeno, pomjerajući izgovor sasvim naprijed i oblikujući pojedinačne glasove uglavnom vrhom jezika i zubima. Tako su kod njega "ljudi" zvučali kao "judi", a "valja" kao jako zašećereno "vaja", dok su svi šušketavi glasovi bili umekšani toliko da su bili na pola puta prema piskavim. Hajjam je smatrao da ga pristojnost obavezuje da ne primijeti Suhrabov piskavi glas i smiješni izgovor, pa se suzdržao od svake reakcije, ali je onda zaključio da sugovornik od njega upravo zahtijeva reakciju, inače se ne bi ovako napadno zagledao u njega. Pokušao je smisliti neku formulaciju kojom bi ustvrdio da mu ništa na sugovorniku nije smiješno, ali tako da njegova tvrdnja ne bude jako uvjerljiva, jer je uvijek mislio da je previše očigledna laž odvratna. Suhrab srećom nije predugo očekivao da se on izjasni, pa je Hajjam sebi mogao uštedjeti jednu laž.

– Neki misle da bi mi moralo smetati, nije dobro ako se judi smiju nama iz vlasti. A meni eto ne smeta, duša

me boli, ali trpim siromah i ne dam da mi smeta – brbljao je Suhrab kao da se ispovijeda, umekšavajući glasove i zaobljavajući riječi kao šećerleme.

– To je on, šejtan, posebno uvježbao – javio se Fuzail sa simpatijom u glasu i onoliko osmijeha koliko se moglo pojaviti na njegovom licu napravljenom od pečene gline. – Kad sam ga ja upoznao, još je normalno govorio.

– Najboje se on tebi otvori ako si mu smiješan, tada ti povjeri i ono što sebi samome ne bi – objasnio je Suhrab, bez traga osmijeha na licu. – Budi smiješan, medeni moj – sav se okrenuo prema Hajjamu, kao da ga nastoji pridobiti za nešto do čega mu je posebno stalo – budi smiješan i bezazlen, pa će ti judi na dlanu dati svoje srce i povjerenje.

– Iblis je isto smislio – ubacio je Fuzail, koji nije uspijevao sakriti naklonost prema svom čudnom kolegi. – Upakuje svoje laži tako da izgledaju bezazleno i kao pohvala, pa mora imati uspjeha.

– Manje bi on uspjeha imao kad bi i oni što govore istinu bar malo pakovali – osmjehnuo se Suhrab. – Ali vaja nama ra'iti, pusti mudrovanje. ("Manje" i "mudrovanje" su kod Suhraba zvučali gotovo kao "mane" i "mudrovane", u kojima je n jako umekšano.)

Prije nego se raziđu, morali su još dogovoriti kako će podijeliti poslove, šta će ko od njih trojice poduzeti kao prvo, kako će održavati kontakt i razmjenjivati informacije. Tek je iz ovog razgovora Hajjam shvatio koliko je Suhrab moćan i šta on ustvari radi. Kao sahibul-berid, formalno šef ili direktor pošte, on je zapovjednik svih ljudi koji otkrivaju, kontroliraju i prenose informacije, od sitnih doušnika koji prenose bazarske tračeve i gledaju bi li ih kako mogli iskoristiti za sebe, do specijalnih agenata prvog reda, koji razotkrivaju jedne i kuju druge zavjere, koje iz nekog razloga trebaju biti razotkrivene, recimo da bi se dobio

razlog za micanje nekih ljudi. Istovremeno je, kao muhtasib, upravljao službom koja nadgleda bazar i takozvanom moralnom policijom, tako da je doslovno znao kako grad diše i šta ko od građana misli, namjerava, sanja ili pokušava. Kao muhtasib, on je prvi saznavao ko je pokušao krivo vagati na bazaru ili platiti lažnim novcem, ko je prodavao pokvarenu robu a ko nečasno oslovio tuđu ženu ispred ili iza tezge. Također je, kao muhtasib, mogao svakome, ma kako on bogat i velik bio, dokazati da je nečasno trgovao ili još nečasnije oslovljavao tuđe žene, čovjeku na njegovom mjestu ne može biti problem da nađe nekoliko svjedoka. Suhrab je, po prirodi stvari, uzeo na sebe da ispita s kim se Mirhond viđao, kako i zašto, a i da provjeri sve navode pojedinih članova njegove obitelji.

Prije rastanka je htio provjeriti kod Hajjama gdje su sve, koliko on zna, Mirhond i Feridun zalazili, gdje su se sretali s ljudima, s kim su i šta radili, o kojim su mjestima govorili, u koje su kuće zalazili i ko su im bili prijatelji. Hajjam je priznao da ih je on viđao samo kod Basurmedžida, Feriduna nekoliko puta i kod Jazdagirda, ali je i tada s njima pošao preko volje, jer on naprosto nije čovjek od velikog druženja. Hajjam se htio pravdati i obiljem svojih poslova, koje mu nije dozvolilo mnogo druženja s ljudima, željom za znanjem kojeg tako mnogo ima, a on ga je tako malo usvojio, pa i time da je kratko ovdje, ali mu Suhrab nije dozvolio da sve to objasni.

– To je onaj mudri čo'jek iz Jemena – upitao je da prekine Hajjamov izvještaj o sebi, a vjerovatno i da provjeri zna li ko je Basurmedžid.

– Zašto si to tako rekao? – htio je znati Hajjam, jer mu nije bilo jasno da li se Suhrab ruga ili stvarno hvali njegovog poznanika, ali je u njegovom pitanju po svemu sudeći zazvučalo nezadovoljstvo ili nešto slično.

– Dobro, nije iz Jemena, ali jeste mudar – nasmijao se Suhrab umiljato. – Jesi li sad zadovojan, medeni moj?

Na kraju, kad su sabirali sve što imaju i provjeravali šta ko od njih o svemu misli, Suhrab se potpuno složio s Fuzailovim mišljenjem da ubicu treba tražiti u krugu obitelji, jer truje se gotovo isključivo u obitelji ("Ko će te otrovati, ako ne tvoj porod ili izabranik tvog srca, nikom nisi toliko važan i blizak, je li tako?"), ali je naglasio da treba obavezno provjeriti i sve ljude s kojima se malo redovnije viđao, makar mu i ne bili prijatelji. Ne misli on da će tamo naći Mirhondovog ubicu, ali je siguran da tamo treba zabosti nos radi nekih drugih stvari. A Hajjam nije ni pokušao braniti obitelj i uvjeravati nove poznanike da su u zabludi, sve mu je to bilo suviše besmisleno i odvratno da bi opet pobijao tvrdnje koje će se okrenuti same protiv sebe. I to u ovom stanju, kad je nesposoban sastaviti dvije misli.

Vladao je mrkli mrak kad se Hajjam ponovo našao na ulici. Pomislio je da bi bilo pametno krenuti lijevo, prema bazaru, tamo se sigurno još uvijek može naći neka otvorena aščinica u kojoj bi se našlo nešto za pojesti. Ali je krenuo udesno, prema kući. Toliko je toga vidio, čuo i doživio u ova tri dana, toliko novog i nerazumljivog, da mora hitno ostati sam i bar pokušati da nešto od toga razumije, složi u neku cjelinu, poveže jedno s drugim ili s iskustvima koja već ima. Možda je i on, nakon svega toga, neki novi, i valjda će, i ako jeste, znati put kući, gdje se može spavati i možda nešto pojesti, a to je zasad najvažnije.

6.

TRI DANA KASNIJE, U UTORAK 21. šabana, nosio je Hajjam Fuzailu svoj prvi "izvještaj", svežanj gusto ispisanih listova na kojima je zabilježio sve što je znao o svakome od Mirhondovih ukućana, sve što je od drugih o njima čuo, kao i sve ono što on misli o svakome od njih. Upravo onako kako je Fuzail tražio.

Velike muke ga je stajala izrada ovog spisa, njegovog prvog posla urađenog za policiju. Upoznao je neke stvari o kojima do tada nije imao pojma, naprimjer podvojenost, dvoličnost, unutrašnju rascijepljenost ili kako već treba nazvati ono odvratno stanje u kojem jedan čovjekov dio nastoji od drugog dijela istog tog čovjeka sakriti ono što radi. A on je upravo u tom stanju proveo posljednja tri dana, u kojima se nije odvajao od svog prijatelja Feriduna, njegovih ukućana i prijatelja, kojima se trebao naći pri ruci u danima žalosti. Razgovara s prijateljem o njegovoj sestri, o očevoj drugoj ili trećoj ženi, pokazuje brigu i interes za te ljude, a pritom se trudi upamtiti ono što čuje da bi to zapisao i dao šefu policije. Otkrio je i to da je u prvi mah teško razgovarati s ljudima, ako sve vrijeme na umu nema ono o čemu govori i sluša, nego nešto posve drugo, ali da čovjek dosta brzo savlada tu vještinu, ako

raspolaže određenim sposobnostima. Otkrio je, najzad, da je on previše brzo i s premalo problema, gotovo bez otpora, savladao tu vještinu, što bi mu trebalo biti razlog da se postidi, pogotovo zato što problema nije imao, ne samo s vještinom pretvaranja, nego ni sa sobom, dok je učio i primjenjivao tu vještinu.

Razgovara on naprimjer o Fitni, drugoj Mirhondovoj ženi, brižno se raspituje o njezinom zdravlju i izgledima za budućnost, o tome kako je prebrodila muževu smrt i o njezinom odnosu prema mužu, o kući iz koje dolazi i o tome kako se snašla u kući u koju je došla udajom, o njezinom odnosu s drugim Mirhondovim ženama i s drugim ukućanima, razgovara tako o njoj i raspituje se, a sve vrijeme mu je na pameti ono što će o njoj napisati i ono što će Fuzail reći, kako o njegovom zapisu tako i o samoj Fitni. Pritom bi čestit čovjek imao mnogo razloga da se sažali nad tom ženom i zgrozi nad njezinim životom, u kojem po svemu sudeći nije bilo radosnog dana. Mirhond ju je doveo zato što je želio imati još djece, a nije ih mogao očekivati od prve žene Hind, nakon porođaja sa Sukajnom, koji su jedva preživjeli i ona i dijete. Stara i ugledna, ali sasvim osiromašena obitelj, jedva je dočekala da neko iz kuće odvede jednu od kćeri s obavezom da joj on da miraz, a Mirhond ne samo da je bio spreman uzeti Fitnu bez miraza, nego je, po vlastitim riječima, bio spreman platiti za nju, ukrasti je, oteti... Potpuno mu je popila pamet tamna vrelina i snaga djevojčice iz isfahanske Gornje mahale.

Nepunih pola godine kasnije ispostavilo se da je ono što je Mirhond držao za Fitninu tamnu vrelinu ustvari zbunjenost, stidljivost i njezin strah od svijeta i ljudi, a da snaga njezinog tijela možda može poslužiti za rad, ali da po svemu sudeći nije namijenjena tome da njemu rađa

djecu. Ni pola godine nakon udaje ona nije svojom vatrom odgovorila na Mirhondovu i nije ostala trudna, tako da se muž postepeno ali potpuno okrenuo od nje. A zanos, vatru i nade, kojima se bio vezao za svoju drugu ženu, zamijenio je nekakav bijes, stid, nešto otvoreno negativno, što on nije ni pokušavao sakriti. Nije on nju zlostavljao, o tome ne može biti govora, nije čak vikao na nju ili joj bijesno prigovarao, samo je uporno okretao pogled od nje, izbjegavao da joj se obrati i pravio se da je nema u njegovoj blizini i njegovoj kući. Otprilike toliko vremena trebalo je da i njezina obitelj za Fitnu veže sve loše što se dogodilo u vezi s njezinom udajom, od svijesti da su praktično prodali kćer, do nelagode što su je udali preko dvije starije sestre. Ne samo te sestre, koje je ona "preskočila" udajući se prije njih, nego ni majka i otac nisu htjeli da čuju za Fitnu nakon udaje, nisu uspijevali sakriti ni to koliko se ne raduju ako im ona dođe na nekoliko sati u goste. Zato nije moglo biti ni govora o tome da se ona vrati svojima, pa se Mirhond nije mogao razvesti koliko god da je to želio i koliko god to bilo najpoštenije i najbolje rješenje za oboje. Tako je Fitna sjedila u kući u kojoj je niko nije želio gledati, pamteći kuću u kojoj je niko ne želi vidjeti, i živjela od milostinje čovjeka koji joj je oduzeo život. U svakom slučaju, ona je tako opisala svoju situaciju u jednom razgovoru sa Sukajnom.

Razgovara Hajjam naprimjer o Fitni, sa Sukajnom, s Feridunom, s Hind i s komšijama koji je gotovo nisu poznavali, a sve vrijeme ima na umu da je izvještaj policiji njegova stvarna namjera i cilj, a ne sažaljenje za jedan mladi uništeni život. Osjeća on naravno i sažaljenje, tugu, bijes (kakav je to svijet u kojem djevojka ostane bez života samo zato što je lijepa i dobra?!), ali je od svega toga jače i jasnije oblikovano u njegovom duhu pitanje je li

onaj Fitnin jauk nad Mirhondovim lešom bio iskren ili je služio tome da sakrije nešto. I još mnogo takvih pitanja, možda sva ona koja će Fuzail izgovoriti kad budu razgovarali o njegovim bilješkama. Zašto ona ne bi osvetila svoj život? Ono što je nju snašlo gore je od smrti, jer ona traje a ne živi. Zašto je upravo ona zakukala za Mirhondom, iako upravo ona nema razloga da za njim zažali?

Nametljivost takvih pitanja i njegova nespremnost da ih se oslobodi (nije to samo nesposobnost, on nije ni pokušavao da ta pitanja potisne i odbaci od sebe) bili su Hajjamu razlog da se stidi ili bar da osjeti nelagodu zbog svog karaktera. Nije Fitna poželjela da se osveti i nije ubila muža, nije to ni pomislila cijelog svog života, to mora biti jasno svakome ko je jednom vidio to opustošeno čeljade. Nema tu više supstance za želju ili misao, čak ni za svijest da bi se oslobodila svega kad bi se ubila, a kamoli za složeni poduhvat ubistva. A on, Hajjam, to se uporno pita i niže takva pitanja u pravu ogrlicu zlih misli i podlih besmislica. Pritom se ne stidi i ne bjesni na sebe koliko bi bio red, prebrzo se navikao na to da pita i misli podlosti o ljudima. A to ne govori dobro o njemu, kakav čovjek – takve i njegove misli o drugim ljudima i njihovim djelima.

On je bio izrazito naivan kad je Feriduna upozoravao na gubitke koji mu prijete od istrage, nije mogao ni pomisliti da bi i on mogao biti na gubitku. Pritom bi njegovi, Hajjamovi gubici mogli biti i veći, jer vjerovatno je najviše izgubio onaj ko je izgubio povjerenje u ljudsku dobrotu. A on je već počeo gubiti, on već sluti podlost iza svakog ljudskog postupka.

– Ovo neki sve sami dobri ljudi – mislio je Fuzail, nakon što je letimično prelistao Hajjamove bilješke. – Ne čudi me što ih je baksuz našao, mora to na tu dobrotu.

– To se ti rugaš?

– Ko bi se rugao ljudima u žalosti, budi pametan – odmahnuo je Fuzail.

– Mislio sam da se rugaš meni, mojoj naivnosti ili takvom nečemu – pojasnio je Hajjam.

– Čak ni tebi – odbio je Fuzail, a onda se vratio bilješkama, čitajući pažljivo pojedina mjesta, koja je valjda izabrao prilikom brzog čitanja. A onda je, nakon dužeg studiranja bilježaka, začuđeno upitao zar Mirhond nije imao posluge.

– Ima, naravno, kako ne bi imao – požurio je s odgovorom Hajjam, kao da već to pitanje vrijeđa njegove prijatelje.

– Nema ih – primijetio je Fuzail, pokazujući na papire pred sobom.

– Misliš da treba i njih obraditi?

– Ah! – raširio je Fuzail istovremeno ruke i oči. – Oni često izvode ono što gazde zamisle. Oni su ukućani. Važni. Pred njima i pred djecom krijemo neke stvari, koje inače normalno radimo, ali zato neke druge stvari, koje pred sebi ravnima krijemo kao zmija noge, pred njima i pred djecom normalno govorimo i radimo.

– Eh – uzdahnuo je Hajjam i zgrozio se od pomisli na zadatak koji mu predstoji. Kako se raspitivati o slugama a da to Feridunu ili Sukajni izgleda normalno ili bar ne bude sumnjivo? Kako ući u povjerljiv razgovor s vrtlarom ili sa starom sluškinjom, koja u ono nekoliko dana Mirhondovog bolovanja nije pokazala da je razumjela jednu jedinu Hajjamovu rečenicu?

Onda je Fuzail opširno izložio sve što su on i Suhrab u međuvremenu saznali i zaključili. Oni misle da treba istraživati u tri kruga. Jedan krug su trgovci i poslovni ljudi s kojima je Mirhond surađivao, sve se pretvarajući da je on starinski zemljoposjednik koji nema ništa s

modernim poslovima i novcem. Takvih nema mnogo, ali ih nije ni malo. Ima onih koji ozbiljne sume duguju njemu, ima onih kojima duguje on ili, mnogo češće, njegov sin Feridun. U oči padaju trgovac Sufjan, koji mu duguje 1200 zlatnih dinara, i građevinski poduzetnik Husref Širazi. On je zbog nečega ustupio Feridunu dva velika posla koja je dvor prvobitno dodijelio njemu, i on ga na svim gradilištima snabdijeva materijalom. To jest u posljednje vrijeme ga ne snabdijeva ili to čini nedovoljno, jer mu Feridun duguje 700 zlatnih dinara za davno isporučeni materijal. Fuzail i Suhrab misle da su ova dvojica zanimljivi od svih drugih poslovnih ljudi, s tim da bi Sufjan mogao doći prvi na red, jer je u posljednje vrijeme dvaput objedovao s Mirhondom. A njega je, reklo bi se, ubio upravo neko ko je objedovao s njim.

Drugi krug su ljudi s kojima se on viđao polutajno, na sijelima i razgovorima, objedima i zatvorenim svečanostima kao što su vjeridbe, sunećenje djece i kumstva, proslave u posebnim prostorijama izabranih lokala i izleti, ali uvijek nekako u skrovitosti. To su ljudi koji su se zarekli da će očuvati perzijsku tradiciju i obnoviti u staroj slavi ono što je od nje zaboravljeno, protjerano ili na neki drugi način izgubljeno. Nisu oni zavjerenici, ne spremaju bunu i ne bi udarili na sultana, "Allah mu slavu uvećao i desnicu osnažio", ali se ne bi ljutili ako bi ovdje nestalo Arapa, Turaka i svih drugih došljaka. Ne bi se oni s nama miješali, ne bi se ni družili, oni najradije provode vrijeme jedni s drugima, i to u razgovorima o perzijskom plemstvu i veličini, te o starim vremenima i slavi njihove carevine. ("Nemoj ti šta zamjeriti, ako su ti oni na srcu", napomenuo je oprezno Fuzail.) Mirhond se pojavljivao među njima, kao što se pojavljivao svugdje gdje je mogao očekivati neku dobit za sebe i svoj ugled, a to je razlog da i

na njih malo bacimo oko. Nijedna grupa ne voli da se neki njezin član ponaša različito od većine, a druženje i poslove s onima koje je proglasila svojim neprijateljima smatra čak izdajom i uglavnom kažnjava. Mirhond se družio i sklapao poslove s Turcima i Arapima koliko i s Perzijancima, njegov sin gradi tvoju opservatoriju za seldžučki dvor... Je li to izdaja? Treba li to biti kažnjeno? Kako? Je li bilo nekih još dubljih razilaženja između Mirhonda i njih? Je li naprimjer Mirhond odao neku njihovu tajnu? Je li namjeravao da se odmakne od njih? Sve to treba ispitati, nisu oni jako sumnjivi, ali ih se ne smije zanemariti.

Treći krug su ukućani i prijatelji, koji su i dalje glavni osumnjičeni. On je otrovan, a otrovom ubijaju bliski ljudi, oni s kojima se jede i pije, povjerljivo razgovara i od kojih se očekuje sve osim zla i zadnjih misli. To su uglavnom žene. Rašireno je uvjerenje da žene ubijaju iz afekta, kako se to kaže među policajcima, u napadima strasti ili zbog povrijeđenog osjećanja. To može biti i tačno, ali se često zaboravlja da je žensko povrijeđeno osjećanje nešto posve drugo od muškog i da se mi muškarci drugačije ponašamo kad smo povrijeđeni. Zaboravlja se recimo da žene misle i osjećanjima, da one te dvije stvari, naime misao i osjećanje, ne razlikuju ili bar ne odvajaju tako striktno kao muškarci, tako da su mnogo pametnije od muškaraca kad je srce u pitanju. Muškarcu osjećanja smetaju da misli, on ili misli ili osjeća, a ako je povrijeđen, on vadi sablju ili bodež i siječe. Pritom u najboljem slučaju riče, nešto pametnije od toga ne može izgovoriti jer ne može pomisliti. Žena ne radi ni sabljom ni bodežom, prvo zato što ih nema i ne zna njima rukovati, drugo zato što je to suviše direktno i sirovo, a treće i najvažnije, zato što ona misli i srcem, osjećanja i misli se kod nje ne isključuju, nego dopunjavaju i pomažu, tako da i u trenutku duboke

povrijeđenosti ona misli dalje i jasnije nego što muškarac smatra za moguće. Zato žena truje. I oni među muškarcima koji imaju žensku pamet.

Važno je istragu voditi pametno i poslove u njoj mudro podijeliti. Treba, naprimjer, sa mnogo buke udariti na one koji su najmanje sumnjivi, zato su se Suhrab i Fuzail dogovorili da Suhrab i njegovi ljudi ispituju "čuvare perzijske slave i veličine", kako ih je Suhrab podrugljivo nazvao. ("Ili ozbiljno, kod njega se nikad ne zna.") Nisu oni opasni i gotovo sigurno nisu ubili Mirhonda ("Iako se nikad ne zna, čovjek je sumnjiv sve dok se ne dokaže da je kriv"), to su više sanjari i brbljivci nego ljudi od djela, ali ih upravo zato treba obrađivati sa mnogo buke. Prvo, time im se reklo da se za njih zna i da ih se drži na oku; drugo, tom drekom se gradu i narodu pokazuje da vlast ne spava nego radi svoj posao, a time se osim toga, kao treće, ohrabrilo i uspavalo one koje treba ozbiljno ispitati, uljuljkalo ih se u lažnu sigurnost i tako zavaralo. "Trovača je teško otkriti i nemoguće mu je nešto dokazati, s njim možeš izići na kraj jedino ako si ga zavarao i naveo da napravi grešku." Dok se Suhrab i njegovi ljudi bave Mirhondovim perzijskim prijateljima, Fuzailovi ljudi će razgledati i osluškivati oko poduzetnika Husrefa Širazija i pregledati njegove ciglane, šljunčare, gradilišta. A Hajjam bi trebao posjetiti trgovca Sufjana, koji je njima najinteresantniji jer je najviše sumnjiv.

Hajjamu se plan dopao, ali je mislio da bi njemu trebalo prepustiti i poduzetnika, mnogo je lakše zavarati čovjeka ako s njim ne razgovara policija, već bezazleni hakim i prijatelj žrtve. Kad ga posjeti policija, čovjek gubi sigurnost i mir, kako god da je živio i kakvo god mu stanje vladalo u glavi. Fuzail je mislio da je ipak bolje uraditi onako kako su on i Suhrab zamislili. Poduzetnik Husref je sigurno

policijski zanimljiv i treba ga pogledati malo pažljivije i izbliza, ali ne bi trebalo ozbiljno računati s tim da je on ubio Mirhonda. Koje bi razloge on mogao imati da to učini? Dugove koje Mirhondov sin Feridun nikako da izmiri? Sva istraživanja govore da su upravo ti dugovi jak razlog da on moli Boga za Mirhondovo zdravlje i dug život, jer Feridunove sposobnosti ne obećavaju da će on opet vidjeti svoj novac. Tako stvari stoje, ako je vjerovati onome što su oni do sada saznali, a potrudili su se i mnogo ljudi zaposlili na tim istraživanjima. Husref je morao misliti da će stari gotovo sigurno izmiriti dugove, prvo zato što ima novca, i drugo, zato što mu je stalo do ugleda i obraza, a da Feridun to neće uraditi jer on novca nema. Zato bi on morao biti velika budala da ubije staroga, a on budala nije, ne domogne se budala njegovog bogatstva u kratkom vremenu. Ali neke veze s ovom i sa mnogim drugim stvarima Husref bez sumnje ima, zato je bolje da se njime pozabave Fuzailovi ljudi, koji se u raznim stvarima dobro razumiju.

Osim toga, cijela ova stvar mora se brzo odvijati, kad vezir naloži neku istragu, na rezultate se ne smije dugo čekati.

Hajjam je bio uvjeren ovim razlozima i predložio da odmah krene do Sufjana, s čim se njegov sugovornik složio. Objasnio je kako će najlakše naći Sufjanovu radnju u ogromnom isfahanskom bazaru ("najbolja trgovina začinima u gradu, možda i u carevini") i dodao da je Sufjan posebno jak u trgovini s Indijom ("tamo prodaje naše boje i laneno ulje, a ovdje prodaje njihove začine"). Hajjam se glasno upitao treba li mu neka preporuka ili nešto slično, može li se nenajavljen pojaviti u trgovini nepoznata čovjeka i iz čista mira početi razgovor o smrti zajedničkog poznanika. A Fuzail je tvrdio da je upravo to najbolje što može imati i učiniti.

– Imaš li mi još nešto reći? – pitao je na kraju Hajjam. – Neko uputstvo, savjet, bilo šta što bi mi moglo pomoći.

– Šta?

– Šta ja znam, nešto o njemu. Na šta da pazim, kakav je?

– Čudan hajvan, pravi Arap – odgovorio je Fuzail nakon kratkog razmišljanja. – Pitaš ga na ulici, u prolazu, kako je, a on ti uzme nabrajati šta mu smeta i gdje ga boli.

– Pa pitao si ga.

– Zato što je to red, a ne zato što bi me zanimalo.

– Ipak je logično da ti odgovori, ako si ga pitao, bilo bi čak nepristojno da se ogluši – istrajavao je Hajjam.

– Nek si ti meni objasnio, da te slučajno ne upitam kako si – zaključio je Fuzail i ustao, pokazujući time da je razgovor završen.

Hajjam je i sam ustao i krenuo, ali se, kad je već bio na vratima, okrenuo i pitao Fuzaila zašto je rekao da je Sufjan kao pravi Arap.

– Oni su tak'i, drvenasti – objasnio je Fuzail preko ramena – on je vazda strašno ozbiljan, da ne bi morao ništa osim sebe uzeti ozbiljno.

7.

Kad je došao do Sufjana, Hajjam je bio blago ošamućen, jer je morao proći između polica pretrpanih desetinama začina, od kojih svaki miriše na svoj način, a ne zna se koji to jače čini. Opijajuće miješanje mirisa počelo je već pred trgovinom, gdje su na stolovima i u kutijama zaležali izloženi svakodnevni i svima poznati začini, a zatim je slijedio prolazak kroz trgovinu punu mirisa kakve ranije niti je osjetio niti je mogao zamisliti.

U vratima Sufjanove trgovine, na granici između dvije mirisne vrtoglavice, dugo je razgovarao s dućanskim namještenikom. Valjalo je od čovjeka saznati što više, ali tako da on ne primijeti da ga Hajjam ispituje, što je značilo da sve treba izgledati kao razgovor u prolazu, bez namjere i cilja, u kojem su pitanja samo sredstvo da se razgovor nastavi. Od njega je Hajjam saznao da je u posljednjih desetak dana Mirhond dvaput bio kod njih i oba puta dugo i povjerljivo razgovarao s gazdom u njegovoj sobi. Oba puta su otpustili momka koji je donio hranu iz obližnje aščinice, a njemu, Sufjanovom namješteniku, naglasili su da gazda ni za koga nije tu i zabranili mu da ih prekida, makar samo nakratko da bi ih poslužio čajem ili zakuskom. A onda su tako, iza zatvorenih vrata, nešto dogovarali dugo, baš dugo.

Sufjan je sjedio u ugodnoj sjenovitoj sobi iza trgovine, bogato namještenoj i velikoj gotovo koliko i trgovina. Bio je to dosta krupan čovjek izrazito svijetle kože, s najmekšim rukama koje je Hajjam ikada dodirnuo. I oči su mu bile svijetle i potpuno ukočene, naizgled uvijek tvrdo vezane za neki predmet pored onoga u koji bi trebao gledati, sudeći prema predmetu razgovora.

Čim ih je mlađi pomoćnik poslužio čajem i vratio se u trgovinu, Hajjam se predstavio kao Feridunov prijatelj i izrazio želju da čuje trgovčevo mišljenje o Mirhondovoj iznenadnoj smrti.

– Vidi, molim te – počeo je Sufjan nakon kratke šutnje – razumni ljudi su se davno složili da najkraći put u džennet, bar za malo starijeg čovjeka, vodi preko postelje mlade žene. Ja mislim da je to sve što bi ozbiljan čovjek imao i trebao reći o smrti moga rahmetli prijatelja, sve ostalo što bi neko rekao bilo bi ili laž ili nepotrebno ponavljanje ovoga.

– Nisam siguran da te razumijem.

– Ako si mu vidio treću ženu, morao bi me razumjeti. On je mojih godina, ako nije malo stariji onda je kao ja, a ona je mlađa od njegove kćeri.

– Ah!? – otelo se Hajjamu, koji je primijetio da je Feridunova maćeha mlađa od njega, ali nije ni pomislio da je poredi ili bilo kako povezuje sa Sukajnom.

– Mlađa, malo, ni punu godinu, ali mlađa. Gdje to ide?!

– Slažem se ja s tobom da to nije uredu, ali nisam uvjeren da to vodi baš u smrt – istrajavao je Hajjam, nadajući se da će sugovornika naljutiti i tako ga navesti da postane neoprezan.

– Vidi, molim te – vratio se Sufjan mirnom tonu predavanja, kao da je pročitao namjeru svoga gosta pa joj se

sada ruga. – Svemoćni i Samilosni je dao razne knjige onima koji umiju da čitaju. Objava je knjiga, ali je i svijet knjiga, i čovjek je knjiga. Ako nisi sposoban razumjeti Objavljenu Knjigu, ti možeš promatrati svijet i u njemu pročitati ono što je rečeno u Objavi. Tako i u čovjeku, ako si ga u stanju čitati. Jedna od Njegovih Knjiga je i vrijeme, to jest sudbine i događaji uronjeni u rijeku proteklog vremena. U toj rijeci se može čitati, baš kao u svijetu ili u objavljenoj Knjizi, a onaj ko je za to sposoban, može u ovoj knjizi vremena pročitati svoju sudbinu i primjere koji ga na njegovu sudbinu pripremaju i pomažu mu da je razumije.

U nastavku je Sufjan ispričao istinit i u svakom pogledu primjeran slučaj, koji bi trebao podučiti sve razumne ljude, pa i Mirhonda, kojeg eto nije podučio. U prvo doba nakon objave islama, u vrijeme kalifa Osmana, živjela je Attika, ljepotica na glasu i opasna udavača. U sedam-osam godina se tri puta udala, i sva tri muža ispratila na onaj svijet nakon godinu ili dvije zajedničkog života. I vazda se to odvijalo na isti način: čovjek bi se zagledao u lijepu Attiku, kojoj po ljepoti i dražesti sigurno nije bilo ravne, i zaprosio je; ona bi pristala, pa bi proslavili svadbu i godinu-dvije poživjeli u radosti i sreći, a onda bi se Attikin muž prijavio za jedan od vojnih pohoda, kojih u to vrijeme nije manjkalo, pa u neko doba ostao ležati tamo negdje, u dalekim krajevima na koje se išlo. Proširio se glas da Attika raspolaže posebnim sposobnostima da ushiti i veže muškarca, te su njezini muževi nakon godinu ili dvije života s njom dospijevali u stanje potpune iscrpljenosti. Ona njemu pruža toliko užitaka i takve vrste da on njezinom izazovu ne može odoljeti, a izazov je njezin glas, i pogled na nju, i njezin miris, i njezina nijema blizina... Nakon godinu ili dvije on je potrošen i nesposoban da

dalje živi s njom, a još manje je sposoban da živi bez nje. Tako su sva trojica njezinih muževa rješenje za sebe vidjeli u tome da odu na pohod i poginu kao borci za vjeru. Tako je nastala izreka da Attika najbrže i najpouzdanije otprema ljude u džennet.

Kao četvrti se u nju zagledao ugledni graditelj i dobročinitelj Mustansir, učen i odvažan čovjek, omiljen u društvu, ali malo poodmakle starosti i za normalnu ženidbu, a kamoli za ženidbu s Attikom. A problem je, bojati se, i bio u njegovim odmaklim godinama, jer staro drvo se ne da ugasiti kad jednom uhvati plamen, pogotovo ako je suho. Jedno vrijeme se činilo da su ga dobronamjerni ljudi i dostovi uspjeli odgovoriti od planirane ženidbe, jer se Mustansir primirio i vratio svojim mnogobrojnim poslovima, kao da je zaboravio i na Attiku i na ženidbu. Ali se nekoliko mjeseci kasnije, samo Bog veliki zna zašto, možda zato da mu se ispuni sudbina, a možda i zato što je već bio okusio otrov kojem se ne odolijeva, ipak oženio i proživio s Attikom nešto preko godinu dana. Tada se naravno prijavio za pohod, a dok je čekao da se vojska krene povjerio se jednom prijatelju. Čovjeku je žao umrijeti, govorio je, pogotovo mu je žao ako je probao ono što je on uživao s Attikom, ali mu u tom slučaju nije teško umrijeti, jer zna da više nikada neće doživjeti ono što je do sada imao i bez čega nije spreman živjeti. Za njegovu situaciju je smrt jedino i dobrodošlo rješenje, mislio je, pa je uskoro otišao da umre, kako je ona izreka o Attiki i najavila.

Sufjan je govorio mirno i odmjereno, ne mijenjajući ton i brzinu govora, trudeći se da bude istovremeno mudar i jasan, vidno uživajući u tome što ga slušaju i gotovo isto toliko u tome da sam sebe sluša. Njegova pripovijest je prešla s Mustansira na Mirhonda, iz ranog vremena islama u današnje vrijeme, a u njegovom tonu i načinu

pripovijedanja ništa se nije promijenilo, samo je on dva dijela svoje pripovijesti povezao primjedbom da Mirhond nažalost nije znao čitati u knjizi koju nam saopćava rijeka vremena, jer da je znao, sigurno bi u Mustansirovoj sudbini prepoznao znak, upozorenje i poruku.

Mirhond se prije dvije godine, negdje polovinom redžeba, zatekao u Hamdanu i otišao do bazara, bez namjere da nešto kupi ili proda, nego naprosto zato što je red vidjeti bazar u svakom stranom gradu u koji se dospije, jer se upravo na bazaru grad najbrže i najbolje upozna. A možda je, sada pomišljam, otišao do bazara i zato da mu se sudbina ispuni. S užitkom je išao kroz bazar, slušao glasove i udisao mirise, poredio ovaj bazar sa isfahanskim i po stoti put u životu dolazio do zaključka da na svijetu nema mjesta ravnog Isfahanu. Iz razloga koje ljudski um ne može dokučiti, govorio je sebi Mirhond po ko zna koji put u životu, sudbina je posebno dobro mislila s onima koje je poslala da se rode u Isfahanu, gradu svih gradova, kao što je posebno dobro mislila s tim gradom. Povremeno bi stao kod neke tezge i osmotrio ponuđenu robu, uglavnom radi toga da zaključi kako se u Isfahanu bolja roba nudi nešto jeftinije.

Kod jedne tezge je stao bez te i bez bilo koje druge namjere, stao je jer su ga probole najsjajnije i najvrelije oči koje je u životu vidio. Djevojka sigurno mlađa od Feriduna, možda godina njegove Sukajne, prodavala je samurovinu. I sama je imala kapu od samurovine, s nekakvim kao naušnjacima, kojima se igrala podižući ih a onda spuštajući tako da joj pokriju gotovo cijelo lice. Gledala je oko sebe svojim velikim očima punim svjetla, bez radoznalosti i ne pokazujući da bilo šta vidi, a sve na njoj se smijalo osim lica. Zašto se njegov pogled u jednom trenutku sreo s tim očima? One su brže od ptice ili od

misli prelijetale s predmeta na predmet, po svemu sipajući svoj smijeh i svjetlo, ne prepoznajući vjerovatno ništa od onoga što su u svom letu dodirnule. Kako je onda moguće da se s njima sretne pogled ravnodušnog prolaznika, koji isto tako brzo i bez interesa leti od jedne stvari do druge? Valjda zato da mu se ispuni sudbina, drugog objašnjenja nema, koliko god ga ljudi tražili i koliko god im dosadilo slušati vazda istu pjesmicu o sudbini. Uglavnom, on je stao kao ukopan pred tezgom sa samurovinom, boreći se za dah i za bilo kakvu misao, odnosno rečenicu, makar glupu. ("Stari su nas upozoravali da zimi čuvamo tople noge, jer nam od hladnih nogu prijete razne bolesti, a zaboravljali su napomenuti da je važnije u proljeće čuvati hladnu glavu, jer od vrele prijeti najgora bolest – ljubav", poučno je primijetio Sufjan. "Ali da tako podlegne starac sijede brade...")

Kad je došao sebi, dovoljno da može čuti i vidjeti, Mirhond je opazio da djevojka iza tezge neumorno govori, valjda hvaleći svoju robu. Podizala je pojedine komade i pokazivala mu, šireći ih pred njim i okrećući da vidi sve strane, a onda vraćala na tezgu i prelazila rukom preko krzna. Vidjelo se da uživa u tom dodiru, zakleo bi se da je dodir krzna jedino iz vanjskog svijeta što dospijeva u nju, do svijesti i osjećanja, što ona prepoznaje i zadržava u sebi. A ipak je i to radila uzgred i letimično, samo bi prešla dlanom po krznu koje je odložila na tezgu i odmah nakon toga podizala drugi komad, koji bi pokazivala, okretala i hvalila.

– Poželi čovjek biti komad samurovine, eto što ti je ljudski život – izjavio je Mirhond kad je došao do daha i do dara govora. Ona je podigla oči prema njemu, stala na trenutak kao da razmišlja o njegovim riječima, kratko se nasmijala, a onda nastavila svoju igru s krznom i nagovaranjem potencijalne mušterije. Mirhond se šaljivo

cjenkao s njom, uvjeravao je da nijedan normalan čovjek neće pristati na cijenu koju ona traži, zaklinjao se da kratka bunda, koju bi on rado kupio, ne vrijedi ni pola sume koju bi on njoj morao za nju dati... Je li ona shvatila da on to čini samo da bi razgovarao s njom? Je li primijetila da mu svako malo glas zadrhti i da po dva, po tri puta izgovori jednu rečenicu? Je li moguće da nije ni naslutila šta se u njemu događa? Iz njezinog ponašanja nije se dalo naslutiti odgovora, ona ga je ozbiljno uvjeravala da je to najbolje krzno, i to obrađeno kako se samo poželjeti može, objašnjavala i pravdala se da su otac i brat odredili cijene, tako da ona tu ništa ne može, slijegala ramenima i osmjehivala se kad nije imala šta reći. Najzad je predložila da za mjesec dana opet dođe, ona će biti ovdje, a u međuvremenu će se kod kuće raspitati može li se šta učiniti za njega. Tim prijedlogom mu je oduzela mogućnost da dalje razvlači razgovor, pa je morao krenuti. S desetak koraka udaljenosti okrenuo se da je još jednom vidi, a ona se igrala, kao prije, naušnjacima na svojoj kapi, prelijetajući svojim sjajnim očima po bazaru. Je li mu se učinilo, ili joj se pogled stvarno zaustavio neko vrijeme na njemu prepoznajući ga? On je nju u svakom slučaju gledao neko vrijeme, mnogo duže nego što priliči, a onda nastavio put zbunjen snažnim osjećanjem da se njoj sav svijet raduje.

– To je bila njegova sudbina – zaključio je Sufjan. – Mala mu je, računam, obnovila zanos i donijela radosti kojima se više nije nadao, a on se prelio u nju kao jedna voda u drugu. Umro mi, kažeš, prijatelj? Ne znam, života mi, je li umro tek sad, u subotu, ne znam je li tada imalo šta umrijeti, svjedočim da njega već mjesecima nije više bilo među živima.

U starčevom glasu je odjeknulo nešto gorko, ali se ni iz čega nije dalo odgonetnuti šta je izazvalo tu gorčinu. Je li to

bila osuda prijatelja koji se neoprezno ugasio u vatri mlade žene? Ili osuda vremena, koje dozvoljava starcima da budu nezreli i rade takve gluposti? Je li to bila tuga za prijateljem, ili prigovor tom prijatelju što ga je ostavio? Žali li on što njemu drag čovjek ni u starosti nije imao pameti i opreza ili zato što se on, Sufjan, ne uspijeva osloboditi svog opreza i pameti? Prijatelj se ubio slatko i brzo, a time je izbjegao sve ono što njega, ostavljenog Sufjana, tek čeka. To je bilo prvi put, od početka ovog razgovora, da je osjećanje nadvladalo Sufjanov trud da bude mudar i ispravan.

– Ipak si se viđao i objedovao s njim – primijetio je Hajjam nakon duge šutnje.

– Što se ne bih viđao s njim?! Pa prijatelji smo – začudio se starac.

– Tvrdiš da je davno umro, još mu nisi oprostio treću ženidbu, ali se s njim normalno viđaš, objeduješ, sklapaš trgovačke poslove. Ima li tu po tvome logike?

– Logike, vjerujem, nema, ali ima prijateljstva. Vjeruj da je ono u životu važnije.

– Ja to ne razumijem, ja to ne mogu razumjeti – bunio se uporno Hajjam.

Sufjan je oborio pogled i duboko uzdahnuo nekoliko puta, kao da se sabire, pa je Hajjam povjerovao da je uspio u namjeri da ga izbaci iz takta i gotovo neljudske samokontrole. Ali se, kad je trgovac ponovo progovorio, mogao čuti onaj isti mirni glas, određen mjerom, trudom da se bude mudar i namjerom da se sugovorniku ponudi primjer ispravnosti.

– Čestiti ljudi ne sude o stvarima koje ne razumiju, mladi čovječe.

– Ne sudim ni ja, ne daj Bože – uzviknuo je Hajjam kao da se brani – samo sam pitao, želim razumjeti, ipak je čovjek umro.

– Vidi, molim te – nastavio je Sufjan, kao da nije čuo upadicu svog sugovornika. – Ljudi od povjerenja zapisali su da je na dvoru Abdul-Malika, petog umajadskog kalifa, bez usporedbe najmudriji čovjek bio čuveni Sinan al-Basri. Bio je pjesnik i prevodilac, poznavao našu i druge vjere, tumačio i komentirao zakone ovog i onog svijeta. On je sigurno znao više o tome šta se zbiva s dušom na onom svijetu, nego što većina ljudi zna šta se s njima zbiva na ovom. Abdul-Malik mu nije dao da se na dva dana udalji od njega, ništa nije odlučio a da se prije toga nije posavjetovao s njim (vjeruj da je upravo zato on najmudriji i najpravedniji među umajadskim kalifima), ni pred strancima nije krio da Sinana smatra najmudrijim među ljudima. Ali ugleda u društvu Sinan nije imao, stalno se osamljivao i bježao od ljudi, pa su u neko doba i drugi ljudi počeli izbjegavati njega. Kalif nije krio da mu njegov omiljeni savjetnik nedostaje i da bi ga volio imati uza se, kad se kod njega okupi društvo i krenu učeni razgovori, ali se Sinan pravio da ne čuje ili ne razumije kalifove primjedbe, sve dok ga kalif jednom nije otvoreno i pred svjedocima upitao zašto on izbjegava ljude i njihovo društvo. Sinan se zakleo da to nije slučaj i uvjeravao kalifa da je njemu lijepo s ovim ljudima ovdje, ali mu je još mnogo ljepše s onim ljudima koji mu prave društvo kad se osami. Na pitanje o tim ljudima odgovorio je da među njima ima Božijih poslanika i mudraca iz vremena prije objave islama, ali i dragih ljudi iz njegovog djetinjstva, davnih rođaka od kojih je još njegov otac učio svijet i upoznavao život, ljudi za koje zna samo po čuvenju, i onih za koje, osim njega, niko ne zna. Druži se, objasnio je Sinan, s njihovim riječima i mislima koje su došle do nas, s njihovim djelima i glasom o njima, druži se sa sjećanjem na njih i s čežnjom za njima. Nakon tog objašnjenja, datog

u javnosti i pred pouzdanim svjedocima, ljudi su počeli još više izbjegavati Sinana, tako da je kalif Abdul-Malik ostao jedini čovjek koji je težio za njegovim društvom. Sinan je već za života potpuno pao u zaborav, a kratko po njegovoj smrti za njim su u zaborav otišle njegove pjesme, tumačenja zakona, komentari svetih spisa. Ali to ne znači da Sinan nije postojao, ne znači da nije bio mudar i da nije rekao istinu kad je priznao da mu je druženje s dragim mrtvima ugodnije i korisnije od društva živih ljudi.

– Nisam znao za njega, nisam ni čuo – primijetio je Hajjam postiđeno. – Sramota, zar ne?

– Ništa veća sramota od tvoje spremnosti da sudiš o stvarima i ljudima koje niti znaš, niti razumiješ.

– Ne sudim, već sam ti rekao, zaista ne sudim. Ali se moram time baviti, otrovan je otac mog prijatelja. A i meni je bio drag, kažeš i tebi.

– Naravno da je otrovan, šta je drugo mogao očekivati?

– Kako to misliš!? – poskočio je Hajjam.

– Rekao sam ti već. Ne može staro i oslabljeno tijelo podnijeti tako žestok ljubavni otrov, red je bilo da i on toliko zna, ma koliko da je bio u zanosu.

– Nije njega otrovala ljubav, nego hrana – primijetio je Hajjam mirno, pažljivo motreći reakcije svog sugovornika.

– Kako!? Stari hajvan asli pojačao ishranu da podnese sve napore i mahnitluke?

– Ne znam šta je radio s hranom, ti si objedovao s njim, čak više puta u posljednje vrijeme – nije popuštao Hajjam, nadajući se da će nekom izjavom ili pokretom starac potvrditi sumnju koja je u njemu rasla.

– To se ti dobro raspitao? – podigao je Sufjan lice i dlan desne ruke prema Hajjamu, a iz tog pokreta i njegova

glasa nije se moglo zaključiti je li više bijesan ili povrijeđen, da li se brani ili će sugovornika svaki čas napasti.

– Nemoj se ljutiti, moram – odvratio je Hajjam. – To je dug prijatelju, a i veliki vezir se zanima za tu smrt.

– A to ti misliš da ja imam nešto sa... – Sufjan se napola podigao sa sjedišta i bez daha se zabuljio u sugovornika.

– Duguješ mu 1200 zlatnih dinara, a taj novac mu je upravo sada jako potreban. Dvaput objeduješ s njim, takoreći povjerljivo, u vrijeme kad on traži da mu vratiš dug, a on je otrovan hranom. Ne, ja te ne optužujem, samo te upozoravam na činjenice i provjeravam ih po vezirovom nalogu, drugi će te optužiti ako ja ne ponudim prihvatljivo objašnjenje ovih činjenica.

Sve ovo je Hajjam izgovorio u jednom dahu, trudeći se da zvuči tvrdo i odlučno, a pritom je znao da njegove "činjenice" ne daju razloga nizašta. On je optuživao starca pod dojmom one zavisti, gorčine, onog bijesa koji je osjetio u glasu koji je pripovijedao o Mirhondovom zanosu.

Sufjan je s mukom uvlačio zrak i vidno drhtao cijelim tijelom, valjda u naporu da se sabere. U mukloj tišini, koja je zavladala u sobi iza trgovine začinima, njegovo šumno disanje čulo se sasvim dobro i na trenutke zvučalo kao hropac. A glas mu je ipak opet zvučao odmjereno kad je progovorio. Kao da se taj čovjek uglavnom sastoji iz samokontrole i ljubavi prema jednoj slici sebe, a tek usput dođu pluća i stomak, strah i radost, vjera i ljubav prema drugima.

– Vidi, molim te – progovorio je Sufjan. – Ti si mlad i zato imaš pravo biti neznalica i budala, ali bi oni, koji su te na mene poslali, morali znati da ja Mirhondu rahmetli ne dugujem i nisam dugovao ništa. On je meni dao 1200 zlatnih dinara da za njegov račun ovdje nabavim robu i uz dobit je prodam u Indiji, a onda tamo za njega nabavim robu koju ću ovdje prodati uz dobit, ako Bog da. Razumiješ

li? Ja trgujem za sebe i njega prislanjam uz to, dodajem njegov novac svome i njegovu robu svojoj, ali njegov novac ostaje njegov i njegova roba – njegova. To je njegov novac, i njegov je rizik ako posao krene kako ne valja, a njegova je i dobit ako posao uspije. Ja njemu činim prijateljsku uslugu, a on mi, kad mu isplatim dobit, prepusti jedan dio zarade da potkrijepi svoju zahvalnost. Uglavnom, mog duga i njegovog pritiska tu nema ni u tragu.

– Hoćeš reći da o tom novcu niste razgovarali kad ste se sastajali u posljednje vrijeme?

– Bi li ti razgovarao da imaš toliki novac u prometu? Naravno da smo razgovarali, ali ga nismo spominjali kao dug i on nije bio razlog da se nađemo.

– Pa o čemu ste tako povjerljivo razgovarali da ni tvoji namještenici nisu smjeli čuti?

– Jesi li siguran da ti i to trebam reći? – upitao je starac mirno, gotovo šapatom.

– Ne znam, volio bih odmah zaboraviti o čemu ste razgovarali, ali mnogo bi učinio i veziru i meni ako bi mi kazao – odgovorio je Hajjam, ne nastojeći da sakrije koliko je duboka njegova sumnja. – Sigurno ću zaboraviti ako mi ne treba, obećavam ti.

– Planirali smo da se orodimo, htjeli smo moju najstariju kćer udati za Feriduna, a oko toga je uvijek mnogo onoga što treba dogovoriti.

Hajjam se postidio svoje nasrtljivosti i uzbuđenja s kojim je ispitivao starca nakon što je povjerovao da je sumnjiv. Kad je osjetio miris straha, nasrnuo je na čovjeka kao što pas nasrne kad okusi krv. A to što je namirisao, nije bio strah nego nelagoda, ne bi čovjek strancu pripovijedao o planovima za udaju kćeri, pa je, naravno, sumnjiv. Mnogo bi dao da nije bio u trgovini začinima i da nije razgovarao s njezinim vlasnikom.

Je li logički moguće promijeniti prošlost ili bar izbrisati ono što se dogodilo? Bog to, logički gledano, ne bi mogao učiniti, jer kad bi mogao mijenjati prošlost, Njegova Volja ne bi bila nužnost. A Ona jeste, sve što se dogodilo bilo je po Njegovoj Volji i zato je nužno. Ali ako ne može učiniti sve, pa i promijeniti prošlost, on nije svemoćan, a On to sigurno jeste. Ne treba se baviti ovakvim pitanjima, ovo je jedan od onih paradoksa na koje čovjek uvijek udari kad pokuša svijet i postojanje uskladiti s logikom. Ali sad se on i ne bavi time, njega trenutno ne zanimaju ni paradoksi ni logika, nego puka ljudska muka. Kako se opravdati pred ovim starcem? Kako zaboraviti svoju sramotu? Kako je i koliko čovjek slobodan, ako ne može učiniti ni toliko da izbriše ili bar zaboravi neku sramotu ili glupost koju je počinio?

– Nemoj mi šta zamjeriti, bar ne previše – promrmljao je Hajjam, ustao i bez doličnog pozdrava se izvukao iz sobe u kojoj je razgovarao sa Sufjanom.

Stid mu nije dozvolio da se pristojno oprosti od svog domaćina, ali mu nije smetao da se kod njegovog namještenika raspita o aščinici iz koje je Sufjan naručivao zakuske za sebe i Mirhonda i o momku koji je hranu donosio. A pogotovo ga nije spriječio da ode do aščinice i temeljito ispita momka koji po komšiluku raznosi naručenu hranu.

Istina je, starci su povjerljivo razgovarali iza zatvorenih vrata i čak su prekidali razgovor kad bi on ušao, a onda šutjeli do njegovog odlaska, tako da on ne zna o čemu su razgovarali. Ali zna da je to neobično, jer vrata zadnje sobe uglavnom stoje otvorena, on ne zna da ih je ikad našao zatvorena, osim ova dva puta, a već godinama nosi hranu komšiji.

Ne, ne može ocijeniti jesu li se svađali ili su ugodno razgovarali prije njegova dolaska i nakon odlaska, njegov

posao je da ih nahrani, a ne da ocjenjuje njihovo raspoloženje. Zirne on naravno ponekad i mušteriju, pogleda oko sebe i ono u čemu mušterija živi, pazeći da ne saznaju ni njegov gazda, ni mušterija, ali nema razloga zirkati na dvojicu staraca koje poznaje u dućanu u koji ulazi svako malo.

Momak se dobro sjećao onoga što im je nosio za zakusku i s pouzdanjem mu je pobrojao sve što su jeli. Hajjama je bunilo što tu nije bilo nijednog mesnog jela, pa je dvaput provjerio i dvaput dobio odgovor da su dobili upravo to što je spomenuto i da sasvim sigurno nije bilo jela s mesom. A bilo je obilato jela za dvije osobe, dva golema i gladna čovjeka bi se mogla najesti, moralo bi se pretpostaviti da su jeli obojica.

Hajjamu se nije dalo prebrzo odustati od ideje koja mu je sinula dok je išao prema aščinici, pa je pitao momka bi li mogao zamisliti da Sufjan tajno ubaci neko mesno jelo na Mirhondov tanjur. Momak je bio skeptičan, mislio je da bi to bilo prvi put da neki čovjek nekome podvali komad mesa, dobro mesno jelo se uglavnom ukrade od nekoga. "Ali ipak", inzistirao je Hajjam, a momak je zbunjeno primijetio da bi to meso trebalo negdje držati pripremljeno za jelo, pa ga otuda potajice izvaditi i ubaciti, opet potajice, na tuđi tanjur, među sve ono povrće, voće i zrnevlje... "Zašto ne?!", htio je znati Hajjam. Da bi to izveo, čovjek mora biti spretniji i spremniji od onoga s kim sjedi i kome podvaljuje meso, a Sufjan to nije, on siromah jedva da nešto vidi.

Hajjam se okrenuo i brzo napustio aščinicu, posramljeniji nego maloprije, kad je odlazio od Sufjana, ako je to uopće moguće.

8.

– Judi su tak'a stvar, medeni moj, ni ja ni ti nismo za to krivi. Allah dragi je obdario jude razumom, da bi mogli varati, lagati i krasti, pa oni to i rade, ne treba im to vele za zlo uzimati. Ali ne vaja, bogami, ni poricati da mi to možemo.

Tim i takvim riječima Suhrab je nastojao umiriti Hajjama, koji je ogorčeno dokazivao da je krivo i nečasno tražiti Mirhondovog ubicu u kući i među najbližim prijateljima. Tvrdio je da on sve ukućane dobro poznaje i da je spreman staviti ruku u vatru za svakoga od njih, uvjeravao da se unutrašnje biće jednog čovjeka može upoznati i da se na osnovu toga može sa sigurnošću znati za šta je taj čovjek sposoban i šta sigurno neće ili ne može uraditi. "Ono što je sadržano u duši i u duhu, postojanije je i jače od svega što do čovjeka dolazi izvana, zato taj sadržaj određuje čovjekove postupke jače nego sve okolnosti, sva iskušenja, svi utjecaji kojima je on izložen", objašnjavao je Hajjam uvjereno i bijesno u isti mah. Govorio je da on poznaje ljude iz Mirhondove kuće, da dobro poznaje upravo unutrašnje biće svakoga od njih, pa zato zna koliko je nezamislivo da neko od njih otruje čovjeka. Zaista je vjerovao sve što je govorio, ali je istovremeno znao da

on Mirhondove ukućane ustvari ne poznaje, da čak Feriduna, kojega jedinog donekle poznaje, zna samo preko posla i mladenačkih zabava, pa je to oduzimalo njegovim tvrdnjama onu mjeru uvjerljivosti koja je potrebna da bi i drugi povjerovali.

A razlozi i dokazi njegovih sugovornika bili su po svemu sudeći neporecivi, u svakom slučaju djelovali su tako.

Poslovi njegovog prijatelja Feriduna, naprimjer, stajali su jako loše. Husref Širazi, koji mu se pravi prijateljem, dao mu je nekoliko velikih poslova i nagovorio ga da uđe u nekoliko drugih, isto toliko velikih, uvjeravajući ga da jedino tako može izrasti u velikoga graditelja. Feridun mu je povjerovao da se u vremenu procvata, kakvo je ovo u kojem živimo, ne može rasti postepeno, toliko je onih koji rastu brzo da će oni, makar i protiv svoje volje, progutati ili zgaziti one spore. "Danas rasteš brzo ili te nema", ponavljao je Feridun i u razgovorima s Hajjamom pouku svog prijatelja Husrefa. U stvarnosti se Feridun, upravo zbog velikih poslova koje je istovremeno preuzeo, materijalno iscrpio, upao u dugove i postao potpuno ovisan o drugima. A upravo je Husref onaj kome najviše duguje i od koga totalno ovisi – bez njegovog novca i njegovih preporuka Feridun bi već sada bio na kraju. Da nije krenula ova istraga, bilo bi pitanje kratkog vremena, možda nekoliko mjeseci, da Husref preuzme Feridunova gradilišta, zalihe materijala, ljude i ono gotovine što se nađe, a da u to ne uloži ni dinara. Feridun bi mu na kraju još morao biti zahvalan što je preuzeo njegove dugove i tako ga spasio zatvora.

Jedini način da se Feridun izvuče iz ćorsokaka u koji ga je doveo njegov prijatelj Husref bio bi neki veliki novac ili posjed. Naprimjer Mirhondov posjed, koji bi Feridun naslijedio ako bi se njegovom ocu, ne daj Bože, nešto desilo.

S tim posjedom, kao garancijom, Feridun bi bez problema dobio gotovo neograničen kredit, a to bi mu omogućilo da privede kraju i naplati sve radove koje sada vodi. Tako bi, zaista preko noći, postao veliki graditelj: oslobodio bi se dugova, dobio dovoljno gotovine za nove velike poduhvate i, što je jednako toliko važno, stekao ugled i povjerenje, bez kojih se ne mogu dobiti veliki poslovi. Ali bi, da bi sve te lijepe stvari postale moguće, on morao biti vlasnik obiteljskog posjeda; niko neće posjed prihvatiti kao garanciju ako primalac kredita nije njegov vlasnik. A on može postati vlasnik svoga obiteljskog posjeda jedino ako se njegovom ocu Mirhondu nešto, ne daj Bože, dogodi.

Kad bi to bilo moguće, stvari bi možda još gore stajale s Mirhondovom najmlađom ženom. Nekoliko mjeseci nakon njezine udaje, za svog sina ju je prosio starješina velikog plemena Basiri, koji očigledno nije znao da je ona otišla za Mirhonda. Prije nekoliko mjeseci, kad je njezinom ocu isporučivao krzna, rekao je da bi i on i sin, koji nikako da zaboravi Širin, bili radosni ako bi ona došla u njihovu kuću. Uzgred je napomenuo, priznao je otac lijepe Širin, da možda ne bi bilo loše ako bi on, njezin otac, razgovarao s Mirhondom o razvodu, njemu tako mlada žena više ne treba, još nije s njom dobio dijete, a oni je primaju otvorena srca i raširenih ruku. Basiri su veliko i bogato pleme, sin njihovog starješine mogao bi živjeti u Isfahanu, čak i u Bagdadu, u vlastitoj kući, ili bar u očevoj, a njegova žena bi mogla nositi svilu i zlato, imati poslugu i kočije, plemenite jahaće konje i pristup u zaista prve kuće. Od svega je ipak najvažnije da bi ta žena za muža imala mladića u punoj snazi, a ne starca. Koliko je žena koje bi mogle odoljeti ovakvom iskušenju? Pobrojiš sve ove razloge da nešto učiniš, a onda to ne uradiš – to mogu samo oni rijetki, pogotovo među ženama, kojima

ove stvari više znače. Je li Širin jedna od tih rijetkih, gotovo nemogućih žena? Nije li ona suviše mlada za takvu snagu volje i vjeru u dobro?

Je li njezin otac već razgovarao s Mirhondom o otpustu i kakav je odgovor od kćerkinog muža dobio, ako jeste? Je li sa Širin razgovarao prije ili poslije razgovora s Mirhondom i obavijestio je o Basirijevoj prosidbi? Kako je ona primila ponudu Basirija, a kako odbijanje razvoda, ako je Mirhond odbio da je otpusti? Voli li ona stvarno svog muža i gdje su granice te ljubavi? Bi li se radi ljubavi, koliko god da je velika, odrekla mladog muža i života u starješinskoj kući jednog od moćnijih iranskih plemena?

Hajjamu je pala na um Sufjanova tvrdnja da u Mirhondu nije imalo šta umrijeti, jer je on bio mrtav mjesecima prije nego što je izdahnuo. Podsjetio je Suhraba i Fuzaila na te riječi, a onda se glasno upitao nije li ga molba da otpusti svoju mladu ženu dovela u stanje koje je njegov prijatelj opisao kao smrt. Ta molba je morala biti strašan udarac za njega, čak i ako je otac njegove žene našao načina da svoj prijedlog iznese mudro i zaobilazno, logično je da je od toga zaista mogao umrijeti u duši, a dalje trajati samo kao prikaza.

– A ti već računaš kao sigurno da je stari razgovarao s njim? – pitao je Fuzail.

– Ti ne računaš? – uzvratio je Hajjam pitanjem, zbunjen kao da ne vjeruje vlastitim ušima. – Nađi mi u cijelom carstvu dva čovjeka koja ne bi tražila otpust kćeri, ako bi se našla na njegovome mjestu.

– Previše je duše u svemu tome, ali bi moglo biti i istine – klimnuo je Fuzail glavom prema njemu nakon dužeg razmišljanja.

Dugo su provjeravali ovu pretpostavku, pitajući se koliko je vjerovatno da je Širin uklonila muža koji joj nije

dao razvod, i odgonetajući na koje je sve načine to mogla učiniti. Je li zamislivo da žena nahrani muža dobrim mesnim objedom ako joj on stoji na putu do boljeg života i ugleda u društvu? Nezamislivo je da to ne učini, morala bi biti ili bolesna ili potpuno opčinjena njime da ga ne ukloni. Širin nije ni bolesna, ni opčinjena, ni pravednica neke posebne vrste, ona dakle gotovo sigurno jeste spremna to učiniti. Kako je to mogla izvesti? Jednostavno kao napiti se vode. Od svojih je i ranije dobivala razne rijetke vrste mesa da počasti sebe i muža, zašto ne bi i sada, za jednu sasvim posebnu priliku, dobila nešto posebno? Sve što treba uraditi jeste da to meso pohrani na nekoliko dana na mjesto do kojeg ne dopiru svjetlo i zrak. A mogla ga je već dobiti tako ili na drugi način pripremljeno, sve se moglo uraditi čak i bez njezinog znanja.

– Zamisli kako je gugutao dok je jeo ono što mu je njegova golubica lično spremila! – uzviknuo je Fuzail s nekim neshvatljivim bijesom u glasu.

– Boje otrov iz njezine ruke, nego lijek iz neke druge, tako to izgleda kad se iskreno jubi. Samo što ti o tome ne znaš baš mnogo.

– Ne znam ništa – odbrusio je Fuzail. – I nije mi krivo.

Hajjam je iznio nekoliko primjedbi, koje su trebale dovesti u pitanje pretpostavljeni tok događaja, ali su sve odbačene. I zaljubljenome Mirhondu bi moralo biti čudno da njezini šalju specijalne poklone neposredno nakon neugodnog razgovora o razvodu, bila je jedna primjedba. Prvo, taj razgovor nije morao biti neugodan, mogao je biti sasvim pristojan, a ako je i bilo nečega neugodnog, to se moglo na kraju izgladiti, glasio je prvi razlog da se primjedba ne uvaži. Otac lijepe Širin je ozbiljan čovjek, a ne može biti ozbiljan čovjek neko ko nije sposoban

prešutjeti i potisnuti ono što mu smeta, ljuti ga ili mu se ne dopada. Drugo, oni nisu morali svoj poklon otvoreno donijeti, mogli su ga dati bilo kome od sluga koji nabavljaju za kuću. S tim slugama se, kao i sa svima drugima u kući, sigurno poznaju i nikome od njih ne bi bilo čudno što prijatelji imaju poklon za gospodara, pogotovo ako su bezbroj puta do sada imali slične poklone.

Druga primjedba bila je da Širin sigurno nije često kuhala, ako je to uopće radila, pa bi i zanesenog Mirhonda moralo bar malo začuditi da se pred njim pojavi s nekim specijalitetom, i to sada, neposredno nakon što je poželjela razvod. I to je pobijeno bez problema, prvo time što nije morala kuhati ona lično, mogla je meso dati kuharu i naložiti da se za gospodara napravi to-i-to jelo, kojim ga ona želi oraspoložiti (bilo bi logično pretpostaviti da se to već događalo). A i priroda njihovog odnosa pobija Hajjamovu primjedbu, Mirhond bi iz njezine ruke sigurno uzeo i otrov, ako bi povjerovao da će je time vezati uza se.

Jedna od primjedbi upozoravala je na vremenski nesklad u nizu zbivanja, ali se ona pobila, takoreći, sama od sebe. Razgovor o razvodu, ako se uopće dogodio (što nije sigurno, taj razgovor bi tek trebalo dokazati), morao se odigrati prije mjesec-dva dana. Šta bi za njihovu pretpostavku značilo ako u međuvremenu, dakle u posljednjih mjesec-dva, Mirhondovu kuću nije posjetio niko iz obitelji njegove mlade žene? Čim je izgovorio ovu primjedbu, Hajjam ju je i pobio, prije nego što se neko od sugovornika javio. U velike kuće, poput Mirhondove, stvari ulaze s raznih strana, raznim putevima i na razne načine, u svakom slučaju glava kuće ne može sve pratiti i znati. A prijatelji mogu poslati poklon i bez posebnog dogovora s glavom kuće, pogotovo bez susreta s njim. Da bi komad mesa, koji je u Mirhondovom životu odigrao tako važnu

ulogu, dospio u kuću, niko nije morao doći u posjetu i niko iz kuće nije morao učiniti ili znati bilo šta. Čak Širin nije morala znati da se njezinom mužu sprema poklon posebne vrste.

Tako su pretresali sve Mirhondove ukućane. Iznijeli bi sve što o nekom znaju, pretresli do u najsitniji detalj situaciju dotičnoga, naprimjer probleme koje on sada ima ili bi ih po njihovom mišljenju mogao imati, pretresli njegove izglede u budućnosti i mogući utjecaj sadašnjih problema na te izglede, posvećujući posebno mnogo pažnje Mirhondu i njegovome mjestu u problemima i u izgledima za budućnost koje svaki od njegovih ukućana ima. Koliko on ili ona ima razloga da živi kod Mirhonda i da podnosi stanje koje sada vlada u njegovom životu? Koliko ovo što on sad ima od života odgovara njegovim očekivanjima, željama i nadama? Koje prednosti bi mogao imati od Mirhondove smrti? Koliko razloga on ili ona ima da ga odstrani, makar mu to ne popravljalo izglede za budućnost i donosilo prednost u ovom trenutku? Je li, recimo, Fitnino očajanje toliko jako da bi ona mogla i čak morala osjetiti kako je njegova smrt za nju pravi spas? Ona mora znati i osjećati, na temelju svog iskustva, da je svaka obitelj za nju prokletstvo, kako ona iz koje je otišla tako i ona u koju je došla. Zato je i po srcu i po glavi logično očekivati da ona razori obitelj u kojoj je zatočena, a to će najlakše postići tako da odstrani glavu obitelji. Ovo je za nju najbolji mogući izlaz, ona je sada slobodna i sama. Sad ona može otići negdje u službu, može ući u neku bolju kuću kao družbenica, može u bolnicu da kupa mrtve i njeguje bolesne, može krenuti na put kao oni što tragaju za prosvjetljenjem, najprije na hadž a onda dalje, od grada do grada, od zemlje do zemlje, sve dok ne nađe bolest i smrt... Njoj su sada otvorene brojne mogućnosti, a svaka od njih je bolja od onoga u čemu

je ona sada. Bila sluškinja u nekoj kući ili putnica koja traži znanje i mudrost, bila sklonjena u nekom sirotištu ili kuhala za djecu u jednoj od škola koje niču na sve strane, ona prolazi bolje nego da sjedi ovdje, jer vazda ima neko dostojanstvo, razlog, svoje društvo i hljeb. A ovdje, gdje je sada, nema ništa osim hljeba, a ni njega nema prilike zaraditi. Protiv pretpostavke o Fitni kao ubici govorili su dubina i trajnost njezinog očajanja, ali i manjak životnih iskustava i znanja o svijetu. Ona već tako dugo živi u očajanju, da joj je to oduzelo svu snagu i svaku nadu; ne bi ona u ovom stanju mogla povjerovati da za nju ima izlaza i da bi upravo ona mogla sebi otvoriti taj izlaz. Osim toga, ona se udala gotovo kao dijete, prije nego što je mogla vidjeti, saznati i iskusiti bilo šta od svijeta. Ona je doslovno prešla iz jedne kuće u drugu, iz jednog zatvorenog kruga u drugi, tako nije imala prilike uopće saznati da bi se mogla skloniti ovdje ili ondje, raditi ovo ili ono i time zaraditi sebi hljeb i krov nad glavom. Ona vjerovatno i ne zna da na svijetu, osim kuća u kojima su zatočene sirotice poput nje, postoje i druga i drugačija mjesta.

Hajjam je proturječio koliko je mogao, bunio se, trudio se da nađe proturječja i logički neodržive zaključke u razmišljanjima svojih sugovornika. "Nema tu logike", govorio je, "to se ne da razumjeti. Zašto? Ne možeš optužiti nekoga ako ne možeš jasno i uvjerljivo reći zašto bi on to uradio, a mi to nemamo. Zašto, recite mi, zašto!"

– Svako "zašto" ima svoje "ne znam", medeni moj, to i jest naša muka – odgovorio mu je Suhrab, našto se Fuzail glasno nasmijao.

Rijetko je Hajjam imao uspjeha sa svojim prigovorima, Suhrab i Fuzail su za svoje izvode imali uglavnom neoborive ili barem uvjerljive argumente, tako da se na kraju uvijek morao suglasiti s tim da je ovaj ili onaj član

Mirhondove kuće s razlogom sumnjiv, moguće kriv ili čak vjerovatno kriv, poput Širin i Feriduna. Možda zbog neumoljive logike dvojice policajaca, možda zbog predugog razgovora u kojem je uvijek iznova morao priznavati da su drugi u pravu, a možda i zbog nekog skrivenog razloga, Hajjama je preplavilo osjećanje nelagode, stvarno i jako, kao da mu je neko snažan stegao grudi, tako da mu je ono doslovno otežavalo disanje. Kako je moguće da dosad nije primijetio koliko razloga čovjek ima da ubije nekoga od svojih bližnjih, možda mnoge od njih? Sluša ovu dvojicu i otkriva da svi mili i dragi, kojima je čovjek okružen, imaju obilje razloga da ga ubiju. Šta ti rade sin i kćer, žena i brat? Rade razne stvari, ako su normalni ljudi, ali uglavnom rade, ako su stvarno normalni, meni o glavi, toliko sam morao uvidjeti jer znam gledati. Kakva budala on mora biti da bi se ovako dugo ovako dobro osjećao u zvjerinjaku u kojem mi ljudi boravimo?! I kako je moguće da još uopće ima ljudi? Logično gledano, čovjek ima sve ili bar brojne razloge da ubije oca, majku, ženu, brata, bilo koga od ljudi s kojima mora živjeti, ili čak sve njih zajedno, jer bi mu život sigurno bio jednostavniji i udobniji bez nekog od njih ili bez svih njih. Nema čovjeka kojem ubistvo nekoga od bliskih ljudi ne bi donijelo neku prednost u sadašnjosti i popravilo izglede za budućnost, zato je sasvim logično i zapravo nužno da bez prestanka ubijamo svoje drage.

A ljudi uporno žive, čak i oni koji su okruženi desetinama bliskih i dragih. Zašto i kako? Kako to razumjeti? Je li strah od kazne ono što nas sprečava da uklonimo oca ili brata, koji nam idu na nerve i troše ono što bismo mi mogli trošiti? Sigurno nije, strah od kazne je samo moguć, a razlozi da ih ukonimo su sasvim konkretni, ne može strah od moguće kazne nadjačati konkretne i stvarne razloge.

Osim toga, Fuzail je priznao da najbolja policija, koja se napreže do krajnjih granica, riješi svako trideseto ubistvo, možda malo više, kad sreća posluži i sve dobro krene. Ljudi dakle nemaju razloga da se ozbiljno boje policije i njezine kazne, čak ni oni koji su sposobni zamisliti kazne živo i uvjerljivo. Zašto se onda ne ubijamo onoliko koliko razum od nas očekuje i koliko bi bilo logično? On mora naći odgovore na ta pitanja, uvijek ga je uznemiravalo i izazivalo u njemu nekakav duboki strah kad je opažao da stvarnost odstupa od logike i kad je uviđao da on ne može razumjeti ljudsko ponašanje. A uglavnom ga nije uspijevao razumjeti, ostajalo mu je nejasno, koliko god se on trudio i koliko god razvio svoje umne sposobnosti. Dobro je što se ljudi ubijaju manje nego što bi to bilo razumno; njemu je naravno drago što je tako, ali to treba razumjeti, za to treba naći objašnjenje koje se ne uvrće u sebe poput puža, kao što je slučaj s objašnjenjima koja su mu poznata. A on tog objašnjenja nema, i nema, bar na osnovu dosadašnjeg iskustva, nade da će ga jednom imati.

Ozbiljni problemi pojavili su se kad je, kao posljednja, na red došla Sukajna. Hajjam je najprije, s njemu samome neshvatljivim bijesom, odbio svaki razgovor u kojem bi se nju sumnjičilo za bilo šta, a pogotovo za ubistvo rođenog oca. Suhrab i Fuzail su ga uvjeravali da oni ne sumnjiče nikoga, nego samo njemu pomažu da se pravilno postavi i bolje snađe sutra, kad počne istragu u krugu obitelji. Potpuno je sigurno da je Mirhondov ubica došao iz kuće, dosadašnja istraga isključuje svaku sumnju. Zato oni sada Hajjamu kazuju sve što znaju o obitelji i o svakom njezinom članu pojedinačno, jer istragu u kući mora voditi on sam. Ako zna sve što znaju njih dvojica, bit će mu mnogo lakše da krene u istragu, nego ako bi se oslonio samo na ono što on zna i pogotovo na ono što osjeća. A ako sada,

u razgovoru bez ograda i zabrana, provjere sve zamislive varijante, ako ispitaju koliko ko od ukućana ima razloga i mogućnosti da ukloni rahmetliju, on unaprijed ima sve vjerovatne priče, odnosno sve sklopove toka zbivanja koji dolaze u obzir. Ako ti imaš predodžbu o cjelini zbivanja, o vjerovatnom slijedu događaja i ulogama pojedinih sudionika, već si iza sebe ostavio više od pola istrage, ostaje ti samo još da obratiš pažnju na detalje i nehotične postupke sudionika. Detalji su ti potrebni da prikupiš dokaze, a nehotične postupke sudionika moraš pratiti da provjeriš svoju sliku zbivanja i da se osiguraš od njihovih namjernih i nenamjernih laži.

– Judi smo, medeni moj – govorio mu je Suhrab najslađim glasom za koji je bio sposoban. – Ako ti nisi sto puta poželio ubiti svoga roditeja, to znači da te nije odgajao kako vaja. A ako ga do zrelih godina nisi ubio, to znači da te je on blagovremeno prestao odgajati i povukao se u mir, malo daje od tebe.

Hajjam je morao priznati da je sve što oni govore savršeno logično, pa se morao umiriti i dopustiti da razgovor privedu kraju. Ipak, nije mogao mirno podnijeti razgovor u kojem bi se o Sukajni govorilo kao o sumnjivoj osobi. Zato je ustajao i hodao po sobi, gledao kroz prozor i širio ruke, dok je Suhrab govorio o razlozima da se i na nju obrati pažnja. Ona je malo starija od Širin, a "mili roditej" nije uradio ništa da joj nađe muža. To se ne može nazvati dobrim ocem, njoj je sada pravo vrijeme da se uda, za dvije godine će joj biti krajnje vrijeme, a za tri godine kasno. Otac koji to ne vidi nije zaslužio da se tako zove. Njezin nije vidio i ona je morala uvidjeti da on to ne vidi. U staračkoj opijenosti svojom mladom ženom, on zasipa poklonima nju i njezinu obitelj, tako da je već dosta dugo na najboljem putu da svoju djecu raskući. Sukajna bi sada,

uz dobar miraz, bez problema mogla naći dobrog muža, za godinu-dvije bi ga uz miraz mogla naći s malo truda, a bez miraza ga ne bi mogla naći ni sada, a kamoli za dvije godine. Njezin otac je marljivo radio na tome da je ostavi bez miraza, i to uskoro, ne tek za godinu-dvije.

To bi ukratko bilo ono što je Suhrab rekao o Sukajni i što je Hajjama tjeralo da kao mahnit hoda po sobi i maše rukama. Već nakon nekoliko prvih rečenica primijetio je da nije bijes ono što ga tjera na takvo ponašanje, nego pulsiranje u gornjem dijelu stomaka, istovremeno ugodno i bolno. To pulsiranje ga je dovelo u stanje koje mu je bilo potpuno nepoznato i budilo u njemu osjećanja s kojima nije znao izići na kraj. Morao je sebi priznati i to da nije sumnjičenje Sukajne bilo ono što mu je smetalo da podnese ovaj razgovor, njemu je smetao razgovor sam. Toga je postao svjestan kad je Suhrab ušutio, Fuzail pokretom ruke pokazao da nema šta dodati, a on, Hajjam, demonstrativno poklopio usta rukom, pokazujući da neće govoriti. To je ustvari značilo da ne pristaje sa stranim ljudima govoriti o njoj, toliko je bilo jasno i njemu i njegovim sugovornicima.

Fuzail je na to pokazao glavom na Hajjama i podrugljivo iskrivio lice, ali je prijateljskim tonom rekao Suhrabu: “Neka vala, za njega je.” Onda je ustao, pokazujući time i drugoj dvojici da je vrijeme da ustanu i odu svaki svojim putem.

9.

Nije bilo jasno kada treba prirediti prvi tevhid nakon Mirhondovog odlaska s ovog svijeta. Njegova prva žena Hind mislila je da to treba biti u četvrtak, a njihov sin Feridun htio je da to bude u petak, kod kuće a ne u džamiji, i to odmah nakon džume. "Babo je nakon akšama", objasnio je Feridun kad se o tome raspravljalo, "a nakon akšama je novi dan." To je trebalo značiti da je njegov otac umro u noći s petka na subotu, ali nakon akšama, dakle nakon što je subota već počela, a to bi onda značilo da prvi tevhid pada u petak. Niko od prisutnih nije bio siguran da to odgovara istini, ali su svi znali da bi za Feriduna bilo dobro ako bi se tevhid priredio u petak i u kući, jer bi tako jednim potezom ušao u visoke građanske krugove isfahanskog društva. Ako on jednom pozove ugledne građane, a to su oni koji džumu klanjaju u Bijeloj džamiji, na svečanost u svojoj kući, i ako se samo polovina pozvanih odazove, on je postao ravnopravan član toga društva. A u ovom slučaju će sigurno prihvatiti gotovo svi, poziv na posmrtni tevhid se ne odbija bez jakog razloga, a Feridun dosad nije imao prilike dati ljudima takve razloge. Tako su odlučili da tevhid bude u kući, u petak, odmah nakon džume.

Hajjam je stigao nešto prije ostalih, jer nije došao iz džamije nego sa gradilišta svoje opservatorije. Obradovalo ga je što su radovi opet krenuli, i to brže nego ikad, ali je u toj radosti bilo i nešto gorko. Kad je jučer, u četvrtak, došao na gradilište, prvi put nakon Mirhondove smrti, i vidio desetine radnika koji miješaju maltu i nose opeke, jure po skelama gore-dolje i na rubu gradilišta slažu dijelove za krovnu konstrukciju, poskočio je od radosti i pomislio da će zgrada biti gotova najkasnije za mjesec dana, ako Feridunovi ljudi nastave ovako raditi. Istovremeno je, međutim, bez imalo radosti, pomislio da će sigurno nastaviti, jer Feridun sada raspolaže Mirhondovim novcem. Kasnije je shvatio da su ga na tu pomisao pripremili Suhrab i Fuzail njihovim posljednjim razgovorom, ali je nelagodu i nešto kao stid osjetio odmah, prije nego što se sjetio razgovora s policajcima i shvatio kako je uopće mogao pomisliti takvo nešto o prijatelju. Valjda je zato sutradan, u petak, nerado krenuo s gradilišta prema Feridunovoj kući, opterećen nelagodom, stidom i sumnjom koja nije htjela da ga napusti. Hoće li biti u stanju da normalno razgovara s prijateljem, za kojeg već dva dana misli da je svoje poslove spasio očevim novcem, a koji možda nije samo naslijedio? Ima li on pravo vjerovati da je prijatelj čovjeku o kojem to misli i nikako ne uspijeva osloboditi se te misli ili je bar potisnuti? Može li se biti prijatelj s čovjekom u čiju čast ne vjeruješ? Kako bi izgledalo prijateljstvo među ljudima koji se i ne pretvaraju da su pošteni ili da drže do obraza, reda, ljudskih obaveza?

Na vrhu stepenica, koje od ulaznih vrata vode do prvoga kata gdje su gostinske i sobe članova familije, dočekala ga je jedna služavka i znakom ga pozvala da je slijedi u lijevo krilo, u takozvani ženski dio kuće, gdje su se već okupljale gošće na tevhidu. Služavka mu je šutke pokazala

na prva vrata do kojih su došli i nastavila niz hodnik, a on je ostao zbunjeno stajati pred vratima. Još nikad nije bio u ženskom dijelu neke kuće, zato nema pojma šta bi sad trebao učiniti i šta bi se uopće sada trebalo ili moglo dogoditi. Zašto je njega ovamo dovela? Šta bi se dogodilo ako bi ga neko vidio ovdje? Kako da se on sad ponaša? Treba li jednostavno ući? Ili kao slučajno zagrebati po vratima da bi oni unutra, koji su ga pozvali ovamo, čuli da je on tu i uradili ono što sada treba uraditi? Ili bi trebao baciti nešto teško na tlo, tako da udari u vrata i upozori na njegovo prisustvo?

Dok je tako stajao i premišljao, vrata su se odškrinula za širinu dva-tri prsta, kroz taj prorez je bljesnulo jedno oko, a odmah nakon toga se pružila jedna ruka koja je zgrabila njegovu desnu ruku i povukla ga u sobu. Hajjamu se oduzeo dah, malo od zbunjenosti a malo više od pogleda na Sukajnu, odjevenu u svilu boje višnje, s mahramom iste boje na glavi, s licem još bljeđim nego inače, tako da je to sitno lice sada, uokvireno višnjevom bojom, izgledalo kao cvijet. Gurnula mu je u ruku veliku žutu dunju i savila mu oko nje prste svojim rukama, a onda ga uzbuđenim šapatom obavijestila da je sve čula od Feriduna i zamolila ga da se smiri. Kako Hajjam nije mogao znati šta je ona čula, Sukajna je nastavila govoriti svojim vrelim, prodornim šapatom.

– Kaže Feridun da ispituješ ljude po gradu, krivo ih gledaš i sumnjičiš. Smiri se, niko tebi ne prigovara ništa, svi te volimo i znamo da si uradio koliko živ čovjek može. A možda je najbolje ovako, za sve. Hajde sad, idi, šta li ti samo radiš u ženskim odajama?!

Izgurala ga je kroz vrata, na koja ga je maloprije uvukla i tiho ih zatvorila za njim, ostavljajući ga samog u hodniku u kojem se svaki čas mogla pojaviti neka žena

i nadati dreku što vidi stranog muškarca među ženskom čeljadi; toliko je Hajjamu bilo jasno i u njegovom stanju totalne ošamućenosti. Zato je požurio da se vrati do stepenica koje vode prema prizemlju, a onda se, gotovo nesvjestan onoga što čini, spustio njima i izišao u prostrano unutrašnje dvorište po kojem se moglo dobro i dugo šetati. A to mu je jako trebalo, možda mu šetnja pomogne da se sabere i u koliko-toliko prisebnom stanju dođe na tevhid, među ljude, pred pitanja i razgovore o onom svijetu, koja se ne mogu izbjeći među ljudima koji su se okupili da se sjete dragog mrtvaca. On ne može među ljude, dok iz očiju ne ukloni Sukajnin lik, bar toliko da može vidjeti i ono što stoji pred njim. I dok ne shvati šta mu je rekla svojim prodornim šapatom, koji mu još uvijek probada uši. I dok ne shvati šta se s njim događa, a ne može shvatiti ni to, niti bilo šta drugo dok ne počne misliti.

Široka staza nasuta šljunkom vodila je prema velikom šadrvanu u formi lotosovog cvijeta, ali nije išla do samog šadrvana. Dobrih trideset ili četrdeset koraka prije, staza se prekidala, odnosno dijelila na dva kraka koja su zaobilazila neveliki, dobro njegovani travnjak u čijem se središnjem dijelu vidio prelijepo uređeni sunčani sat, kojemu je travnjak služio kao okvir. Hajjam je krenuo desnim krakom šljunčane staze, zaobišao travnjak sa sunčanim satom u sredini i dospio do kamenog lotosovog cvijeta kojem je iz središta istjecala voda, slivala se niz kamene latice i s ugodnim umirujućim šumom padala u nevelik bazen podno cvijeta. Iza šadrvana se vidjela sjenica s dovoljno mjesta za bar desetak ljudi, ali Hajjam nije išao do nje, nego se spustio na jednu od klupa raspoređenih oko šadrvana. Tek kad je sjeo, opazio je da još uvijek u ruci steže Sukajninu dunju. Slijedeći poriv, koji mu je ostao sasvim nejasan, duboko je udahnuo miris dunje, zadržao

dah koliko je mogao, a onda je poljubio i spremio u njedra. Neko vrijeme nakon toga sjedio je na klupi, slušao umirujući šum vode i duboko disao, kao što čine ljudi koji se nastoje povratiti od nekog dubokog uzbuđenja. Pomoglo je. Zaista je nakon nekih deset-dvadeset minuta bio miran dovoljno da krene nazad u kuću i među ljude. Dok je ustajao s klupe, preletio je pogledom niz prozora na kući i primijetio kako s jednog od njih nestaje bijela mrlja uokvirena tamnim crvenilom. Je li to bilo Sukajnino lice uokvireno mahramom, kojom se sada ubradila, jer tevhid bi već trebao biti u toku? Vjerovatno nije, šta bi ona radila na prozoru dok traje tevhid posvećen njezinom ocu, na kojem ona mora biti jedna od domaćica skupini žena. To se njemu učinilo, jer mu od nekog doba treba da svuda oko sebe i u svemu vidi Sukajnino lice. Ali mu je njegovo priviđenje svratilo pažnju na to da ovaj dio dvorišta leži direktno prema ženskom dijelu kuće, dobro vidljiv sa svakog prozora svake prostorije u cijelom krilu.

– Ti si... nisi normalan – dočekao ga je Feridun u podnožju stepenica gdje je pozdravljao goste koji su dolazili izvana. Kako ćeš Sufjanu? On je prijatelj.

– Ti si me natjerao u ovo, sad me pusti na miru – otresao se na njega Hajjam s neprikrivenim bijesom, dobro znajući, još dok je to izgovarao, da je u njegovom bijesu najviše njegovog vlastitog stida i osjećanja krivnje zbog onoga što misli o ovom istom Feridunu.

– Ne treba tako – uzviknuo je Feridun, šireći ruke s dlanovima okrenutim prema gore. – Sufjan.

Ime očevog prijatelja Feridun je izgovorio nakon kratke stanke, onako kako se izgovara cijela rečenica, podrazumijevajući valjda da je dovoljno izgovoriti to ime da bi se pokazalo koliko je krivo i besmisleno ono što Hajjam radi. A to je samo još više povrijedilo i razbjesnilo

Hajjama, kojem je još uvijek ležalo na želucu to što je vjerovao da gotovo slijep čovjek podvaljuje otrov svojim prijateljima. Još mu je u uhu zvonio glas momka iz aščinice.

– Još gore je ono što slijedi – procijedio je, zaobilazeći prijatelja i krećući uz stepenice. Onda je dodao preko ramena, ne okrećući se: – Zagazili smo u tu vodu, jarane, sad nam valja ili pregaziti do druge obale ili pustiti da nas voda odnese.

Sporo je napredovao uz stepenice, zbunjen svojim ponašanjem koje je iznenadilo i njega samoga. Na vrhu stepenica krenuo je u desno krilo zgrade, to jest u muški dio kuće, gdje se u velikoj gostinskoj sobi već okupilo društvo od nekih dvadesetak ljudi. Sudeći po onima koji su ovdje sjedili, Feridun je već bio član viših krugova isfahanskoga građanskog društva, jer je Hajjam, prelijećući pogledom po licima, prepoznao imama Bijele džamije, najvećeg proizvođača sapuna u ovom dijelu carevine, kadiju Sabuktegina, jednog od najstarijih i najuglednijih pravnih autoriteta u gradu, nekoliko velikih trgovaca koji su poslove razvili daleko izvan granica carevine, vlasnika velike kovačnice oružja i dvojicu ljudi iz dvorske pisarnice. Hajjama je rukom pozdravio i pokazao mu na mjesto pored sebe veliki Muhammed Magribi, namještenik dvorske biblioteke i po mnogim mišljenjima prvi kaligraf ovog vremena. Svima se kratko naklonio, ustvari napravio polukrug u pognutom stavu i držeći ruku na grudima, kako propisuje običaj, a onda se zaputio u ćošak prema Muhammedu Magribiju i sjeo pored njega, na mjesto koje mu je on već napravio. Pravio se da sluša razgovor i malo se vrpoljio, kao da se želi uključiti u njega, ne bi li spriječio Magribija da mu se obrati. On, iskreno govoreći, nije bio sposoban za razgovor, pogotovo za razgovor s ozbiljnim čovjekom koji ga dobro poznaje, jer se još uvijek bavio

svojim maloprijašnjim ispadom, kad se bez razloga i prava izvikao na Feriduna. Zašto? Sigurno je jedan od razloga to što o prijatelju misli ono što misli i ne uspijeva se tih misli osloboditi ili ih bar potisnuti, koliko god se trudio i koliko god znao da je sramno o čovjeku to misliti a istovremeno ga uvjeravati da si mu prijatelj. Ali sigurno i zbog zbrke koju je u njemu izazvala Sukajna. Zbunjivalo ga je sve što se u njemu događalo, bilo mu je novo, bolno i prelijepo, ali i nerazumljivo, a upravo to ga je mučilo. Sve što se u njemu zbiva u vezi s njom bilo je neshvatljivo, snažno i besmisleno, a on je davno primijetio da suočenje s nečim besmislenim u njemu izaziva snažan strah, zapravo paniku. Njezina blizina ga boli, a on čezne za njom. Dunja u njedrima mu uzima dah, a draža mu je i važnija od svih uglednih ljudi ovdje, on je njoj okrenut više nego njima, on bi je najradije sad izvadio iz njedara i opet poljubio. Šta možeš misliti o sebi ako ne razumiješ vlastite postupke i ne možeš ih kontrolirati? Koliko možeš razumjeti od svijeta? Tako je Feridun platio za ono što je Sukajna skrivila.

Brzo se smirio i počeo stvarno slušati razgovor, koji je tekao kad je on ušao. Stari kadija Sabuktegin oduševljeno je pričao o nekom svom mladom kolegi, sudiji krivičaru, od kojega je i on ponešto naučio. Pričao je kako su jednom doveli pred njih mladića koji je priznao ubistvo, i kojem je, prema tome, njegov kolega, sudija krivičar, samo trebao odrediti smrtnu kaznu. Taj sudija, međutim, kao da nije ni mislio na izricanje kazne. On je najprije sumnjao u istinitost mladićevog iskaza i zahtijevao od pisara da ga provjere, sve dok mladić nije zakletvom potvrdio svoj iskaz i dopunio priznanje detaljima koji nisu ostavljali mjesta za sumnju. Nakon toga se isti sudija čudio da je neko ko tako izgleda, čovjek s tako iskrenim licem iz kojeg doslovno izbija nekakav sjaj, mogao ubiti drugog čovjeka,

a istovremeno je hvalio mladićevu odluku da se prijavi, jer je tim priznanjem ozbiljno umanjio svoj grijeh i sačuvao izglede da na onom svijetu ipak dobro prođe. Pisari su ispravili sudiju objasnivši da je mladić uhvaćen i silom priveden, a sudija je na to odmahnuo rukom i ustvrdio da su ga uhvatili samo zato što je on već bio odlučio da se preda i prizna svoje djelo. Pokazao je rukom na mladića i pozvao pisare da kažu ko bi mogao uhvatiti onakvog sokola, ako on sam nije odlučio da bude uhvaćen. Onda je opet nemilice hvalio mladićevu odluku da umre u istini, priznao da se divi njegovoj vjeri, pa ga poslao da uzme abdest i klanja nekoliko rekata, moleći Istinitog da mu oprosti grijehe. A kad su ponovo priveli momka, sudija mu je gotovo u zanosu objasnio da ga sad samo jedan zamah sablje dijeli od lijepog dženneta, pa pokretom ruke poslao njega i dvojicu dželata da "izvrše Božiju volju".

Stari kadija je na kraju svoje duge priče uvjeravao slušaoce da je mladić izišao harna koraka i rado, kao da jedva čeka da bude pogubljen. Bio je u miru sa sobom i sa svijetom, sav se sijao i bio zaista radostan. A sve to zahvaljujući neobičnom sudiji krivičaru, za kojeg stari kadija Sabuktegin, po vlastitom priznanju, ni danas ne zna vode li ga dobri ili zli duhovi.

– O kome govori? – pitao je Hajjam Muhammeda Magribija.

– O Suhrabu, sve vrijeme se samo o njemu govori – odgovorio je kaligraf, koji nije krio čuđenje zbog Hajjamovog raspitivanja o razgovoru koji sve vrijeme napeto sluša.

– Zašto?

– Gdje ti živiš?! – obrecnuo se Muhammed.

Ukratko je i očigledno nevoljko ispričao da je uhapšeno desetak velikih građevinara, a da je to, po svemu

sudeći, tek početak, jer slijedi istraga i na samom dvoru, koja bi mogla povući još desetine državnih službenika i poduzetnika. Otkrivena je naime mreža poduzetnika i službenika koji su mutnim poslovima i prevarama sebi namakli velika bogatstva, državu oštetili za neprocjenjive iznose, a građevinarstvo u carstvu stavili pod kontrolu uskog kruga ljudi. Ne zna se koliko su malih i poduzetnika srednje veličine uništili, koliko ljudi osiromašili ili čak doveli do prosjačkog štapa, koliko familija razorili i koliko djece učinili siročićima. Ne može se procijeniti direktna šteta koju su nanijeli državi, još manje šteta koju su napravili usporavanjem ili lošim izvođenjem radova, naprimjer time što su ugrađivali slabiji materijal od dogovorenog, ili tako što su ugrađivali manje od potrebnoga. Za sada se zna samo jedan od načina na koji su se odvijale njihove prevare. Službenici koji su nabavljali materijal za državne radove, naprimjer za gradnju tvrđava i gradskih bedema, ili za popločavanje ulica i trgova u gradovima, kupovali su isključivo kod poduzetnika iz ove grupe, i to po cijenama višestruko višim od realne. Na drugoj strani, davali su svojim poduzetnicima velike državne poslove po višestruko uvećanim cijenama, a oni su onda angažirali druge poduzetnike da te poslove urade po nižim i prihvatljivijim cijenama, s tim da su s plaćanjem te "pristojne" naknade odugovlačili koliko god je bilo moguće, dovodeći te ljude u sve težu situaciju i na kraju do sloma. Sve u svemu, ništa nego pljačka, prevara i zločin, sigurno su ugasili stotine ljudskih života, a sudit će im se u najboljem slučaju za prevaru, i to zahvaljujući Suhrabu. Bez Suhraba ne bi se desilo ni to, on ih je razotkrio i pokrenuo istrage koje će na kraju popraviti bar dio njihovih zlodjela.

Hajjama je začudilo što se zasluge za otkriće prevara u građevinarstvu pripisuju Suhrabu, jer je dobro pamtio

da je na onom dogovoru Fuzail preuzeo na sebe da ispita poduzetnika koji je uništavao Feriduna i odlučio poslati svoje ljude da ispitaju njegovo poslovanje. Ali se suzdržao od raspitivanja o tome i svakog komentara, sjetivši se da bi i to mogao biti dio dogovora među dvojicom policajaca. Možda je Fuzail zamolio kolegu da preuzme na sebe slavu i pohvale, da bi on, Fuzail, mogao neopažen i na miru raditi? To čak liči na njega, valjda zato djeluje tako uvjerljivo, iako je neobično da svi poznaju i slave šefa tajne, a kao da niko i ne zna šefa javne policije.

– Je li uhapšen Husref Širazi? – upitao je Hajjam glasom punim nade.

– Ko je to? – uzvratio je pitanjem njegov sugovornik, koji više nije ni pokušavao sakriti nezadovoljstvo što ga Hajjam odvaja od razgovora s ostalim gostima.

– Gad. Jedan od tih iz istrage.

– Ne znam, nisam čuo. A ako ga se ne spominje, znači da je mali.

– Nije on ni mali, ni bezopasan – počeo je Hajjam objašnjavati, ali ga je Muhammed Magribi prekinuo i zamolio da sluša razgovor u sobi.

Govorio je neki stariji, Hajjamu nepoznat čovjek, kojega su očigledno uvažavali u ovom društvu. U sobi je inače vladao žamor, kakav uvijek nastaje u većim društvima koja se prirodno raspadaju na mnoštvo grupa od po dva-tri člana. U svakoj od tih grupa odvija se razgovor koji zanima njezine članove, tako da u prostoriji uporedo traje desetak ili više razgovora, koji po prirodi stvari postaju sve glasniji, jer se ljudi u malim grupama nastoje razumjeti i svaki govornik se trudi da bude glasniji od govornika pored sebe. Tim usporednim razgovorima pridružuje se zveckanje čaša i šoljica, noževa i tanjura, a svi ti zvuci udružuju se u nerazumljivu smjesu zvukova – u žamor, koji se poput zavjese

prostire iznad glava prisutnih. A kad je ovaj nepoznati počeo govoriti, svi su se utišali i počeli ga slušati ili se praviti da slušaju. Pričao je da on Suhraba zamišlja kao jedno veliko, kao upravo neizmjerno uho, koje čuje sve što se govori u carevini. Pitao se zna li iko na svijetu koliko hiljada trgovaca, poštara, prosjaka, putnika i sufija, staretinara i prodavača hamajlija, ljekovitih trava i praha od ljekovitog kamenja ili kostiju, putujućih kovača, rašljara i dresera plemenitih ptica, otkupljivača vune i putujućih muzičara, koliko ljudi ovdje spomenutih i svih drugih profesija koje se obavljaju na putu, u ovom trenutku putuje svijetom i ćuli uši da bi za Suhraba čulo i prenijelo mu šta se po carevini glasno govori, šta se šapuće i šta se samo mrmlja sebi u njedra. Svi oni svoj vidljivi posao obavljaju usput, a ustvari putuju i slušaju za Suhraba, tako da on preko njih čuje sve što se izgovorilo u najdaljem selu ili čajhani. Zato on njega, Suhraba, zamišlja kao veliko uho koje uhvati svaki glas i svaku riječ, a to mu i nije osobito teško jer ga nikad nije vidio, a ono što nisi vidio možeš zamišljati haman svakako.

Kao da ih je razočaralo starčevo priznanje da nije vidio Suhraba, po svemu sudeći junaka dana ili bar junaka ovdje okupljenog društva, Feridunovi gosti opet su počeli zveckati priborom za jelo i šoljicama, a onda i razgovarati u malim grupama, čim je on izjavio da ne zna kako Suhrab izgleda. U međuvremenu su se društvu priključili Feridun i tri-četiri posljednja, zakašnjela gosta, tako da je sada u velikoj sobi, na sećiji što se pružala duž tri zida, sjedilo možda trideseták ljudi. Ispred njih, na niskim stolovima od rezbarenog tamnog drveta, čaj, slatko od ruža, sok od glogova cvijeta, zdjelice pune sjemenki i obilje sušenih plodova. Feridun je sjedio nasuprot Hajjamu i povremeno mu dobacivao upitne pokrete rukom i zbunjene poglede, kojima se traži neko objašnjenje, ali je Hajjam svaki put odmahnuo rukom na

njegove upitne geste, ili bi skrenuo pogled kao da ništa nije vidio. Nije mu bilo do objašnjavanja s prijateljem, pogotovo nakon vijesti o prevarama u građevinarstvu. Jako su ga obradovali izgledi da se Feridun spasi i da se dokaže njegova nevinost u svemu poganome što se u posljednje vrijeme otkrilo i dogodilo, ali se time samo pojačala njegova bojazan da je on, Hajjam, podlac i nikakav prijatelj. Sad bi mu, iskreno govoreći, bilo mnogo milije da Feridun jeste nešto loše učinio, pa da mu on posvjedoči svoje prijateljstvo "usprkos svemu", nego da se pokaže da je Feridun nevin i da je Hajjam o njemu loše mislio i u njega sumnjao samo zato što je podlac. Nastranu to što on još uvijek negdje u sebi sumnja u prijatelja i što zna da će se osjećati sve lošije i o sebi s pravom misliti sve gore, što se više dokaza Feridunove nevinosti pojavi. Osim svega toga, on dolazi koliko sutra ovamo, u ovu kuću, da vodi istragu o ubistvu glave kuće. Kako to objasniti novoj glavi kuće, Feridunu, koji se onako povrijedio što je on osumnjičio Sufjana i porazgovarao s njim?

Dok je Hajjam razmišljao kako da napusti tevhid bez pozdrava i bez objašnjenja s Feridunom, pitajući se kada pristojnost dopušta da se ode i dopušta li uopće da se neko polutajno iskrade, vrata su se otvorila i na njima se pojavio Ebu Seid, odjeven sav u zlato i čak sa zlatnim turbanom na glavi.

– Mir ovoj sretnoj kući – uzviknuo je nakon što je zazvao selam, još uvijek stojeći u vratima.

Sobom se prosuo žamor pun iznenađenja, zbunjenosti, negodovanja i nezadovoljstva. Nekoliko ljudi se bijesno udarilo po koljenu, mnogi su odmahivali rukom i otpuhivali, dajući tako oduška svom ogorčenju, a onaj starac što nije vidio Suhraba, nije se mogao suzdržati i glasno je izgovorio jedno "eh!" uzdrhtalo od bijesa.

Ebu Seid se upitno zagledao u njega, svejednako stojeći u vratima, nevino se čudeći negativnim reakcijama na njegov dolazak.

– Mogao bi vala i ti poštovati ovu situaciju, bar ovu – objasnio je starac svoj uzvik, odgovarajući time na Ebu Seidovo nijemo pitanje.

– Pa poštujem, evo nakitio sam se koliko god sam mogao – mirno je objasnio Ebu Seid, naglašeno pokazujući čuđenje.

– O tom i govorim, nakitio si se pa došao na žalobni tevhid. I za tebe valjda važi red, i ti bi morao znati da te žalost i smrt obavezuju.

– Ali šta to mi žalimo? Oprostite mi siromahu, ja zaista ne znam za neku žalost.

– Ne znaš da je umro domaćin ove kuće?! – viknuo je čovjek koji je sjedio pored Feriduna i ustao, doslovno drhteći od bijesa.

– To da, ali ne znam šta žalimo. Žalimo li to što je rahmetlija ovdje dočekao lijepu starost, a onda se odazvao i vratio se kući? Žalimo li što je izbjegao bolest, raspadanje, staračka bunila? Što nije upoznao razočarenje u djecu, izdaju, poniženje? Što je ostao pošteđen siromaštva, progona, očaja? A nisu mu bile uskraćene mnoge godine dobrog života i radosti ovdje. Moram li ja to stvarno žaliti? Ko se usuđuje zbog toga žaliti i sjediti u ovoj kući, kao njegov prijatelj?

– Poštuj žalost živih – uzviknuo je jedan stari trgovac – nas i živi obavezuju. Dužan si žalosti onog mladog čovjeka koji je izgubio oca, žalosti mnogih među nama koji su izgubili prijatelja. Poštuj tugu cijele ove kuće koja je ostala bez domaćina.

– Za kuću ne znam, u nju se ne razumijem – poskočio je Ebu Seid, kao da je jedva čekao ovu priliku da se

izjasni – a za nas ljude znam i upravo zato sam se ovako uredio. Zavist je to što nas muči, dragi moj, nije žalost. Oni među nama, koji imaju pameti, zavide mu, pa ih ja svojim zlatom podsjećam na bolju stranu ljudske prirode i pozivam ih da obuzdaju zavist.

Dva-tri čovjeka su ustala i krenula prema vratima, govoreći, dovoljno glasno da se moglo čuti u cijeloj sobi, da se "ovo više ne da podnositi", da bi "i bezobrazluk morao imati granicu", i slične stvari. Novi trenutak mučne napetosti nastupio je kad su se oni približili vratima, u kojima je Ebu Seid i dalje stajao ne pokazujući namjeru da se ukloni ili bar makne ustranu. Oni su iz protesta krenuli da napuste ovu prostoriju i društvo u njoj, oni dakle moraju izići ako neće da ispadnu smiješni. A da bi izišli moraju proći kroz ne baš široka vrata u kojima stoji prgavi Ebu Seid, koji neće dozvoliti da ga gurnu ustranu ili čak izguraju kroz vrata, možda će čak zbog blagog dodira napraviti belaj kao da su ga napali i uvrijedili. Svi koji su poznavali princa Sejdija, a poznavali su ga vjerovatno svi koji su se okupili na ovom tevhidu, znali su da se od njega prije može očekivati doslovno sve na svijetu, nego to da mirno propusti ljude koje je uspio razbjesniti. Zato su svi zurili prema vratima u šutnji koja je gotovo boljela. Svaki od njih je na svoj način volio Ebu Seida i zato se svaki na svoj način molio da on ne učini nešto čime bi osramotio ili pokvario tevhid, takvo nešto se ne oprašta, a bilo bi šteta da grad ostane bez ovog čudnog svata. A on, Ebu Seid, kao da je čuo sve te molitve, stajao je potpuno nepomično, zurio ravno preda se u Feridunovo blijedo lice i kao da se stanjio ne bi li ga se lakše zaobišlo. Tako su se razljućeni gosti mogli bez nereda provući kroz vrata, ostavljajući iza sebe muklu tišinu i Ebu Seida koji se pravio da ih nije ni čuo, ni vidio. Samo je pustio da se po

sobi i po svim prisutnim rasprostre radosno olakšanje, sačekao je, onako nijem i nepomičan, da svi odahnu, a onda se pokrenuo, trenutak prije nego što bi se pokrenuo najmanje strpljivi među njegovim gledaocima, koji su se upravo budili iz dugotrajne ukočenosti.

– Blago tebi, brate moj – obratio se najzad Feridunu i krenuo prema njemu, ostavljajući iza sebe otvorena vrata. – Nisi dočekao da ti se otac na tvoje oči pretvori u dijete, nisi ga morao prati i hraniti, niti si gledao kako se osipa njegova snaga i veličina. Velika je milost koja te je sačuvala od toga, to bi morao znati. Nekim slijepcima se čini da je strašno izgubiti oca u najboljim godinama. A princ Sejdi vam kaže da je to velika sreća, jer tebi je ova smrt sačuvala oca do kraja života. Njegova snaga, koja ti je nekad izgledala neizmjerna, tolika da upravo ona pokreće svijet, nije na tvoje oči otjecala iz njega i ostavljala ti ga kao slamnatu lutku. Niti se njegova pamet, kojoj si se divio kao mali jer ti je objasnila svijet, pretvorila u staračku maloumnost s kojom bi ti se valjalo nositi. Tebi otac ostade jak, pametan i velik sve do tvoje smrti, a to je veliki dar. Ne bojiš se svijeta, dok takvog oca nosiš u sebi.

– Možda ga se ipak moglo spasiti... da je pameti. Bilo – mucao je Feridun, ali ga Ebu Seid nije pustio da jasno izrazi šta mu je na umu.

– Za šta spasiti?! Jesi li zaista dobro učinio onome koga nisi pustio da umre sada, nego si ga sačuvao za dugo bolno raspadanje, koje ga čeka za tri godine? Jesi li ga spasio? Jesi li zadužio onoga kome si tako spasio roditelja?

– Svi mi tako za tuđe roditelje, i za druge ljude. Ali svoj...

– Jer ste slijepi kao mačići i ne vidite budućnost. Nek vam za deset dana odgodi umrli čas, vi ćete pristati i misliti da vas je spasilo. A ne biste tako, ako biste znali za

šta vas je spasilo. Ali šta ćeš, rađamo se zatvorenih očiju, kao mačići. Princ Sejdi, srećom, zna i zato ga slušaj, valjda sam se rodio gledajući.

Začuo se tihi smijeh, koji je brzo zagušen. Ebu Seid je pogledao u pravcu onoga što se nasmijao, pa prema onima što su ga ušutkivali, a onda udario Feriduna laktom u rebra, ne suviše nježno.

– Raduj se, kad ti pametni govore. Kad bi bilo po mome, ovo bi sad bila kuća radosti. Ne kažem da bi bilo pjesme i muzike, ne bi, prejako se bojim ljudi i njihovih jezika, ali bi radosti bilo, sva kuća bi bila puna radosti. Pa radost je Istinitome vazda bila najdraža molitva, princ Sejdi zna te stvari. I ostale, naravno.

Opet se začuo smijeh, ovaj put sa više strana, ali sada nisu uslijedili zvukovi ušutkivanja. Svi kao da su čekali da vide šta će Ebu Seid reći ili učiniti, a on je mirno sačekao da se smijeh ugasi sam od sebe, pa se okrenuo čovjeku sa svoje lijeve strane i počeo s njim neki tihi razgovor. Kao da su željno čekali na taj znak normalnosti, gosti su počeli razgovarati jedan s drugim, služiti se čajem ili slatkom, proizvoditi žamor koji prirodno vlada u ovako velikim društvima – ako grupa od dvadeset ljudi nije natkrivena žamorom, oni se ne druže nego slušaju propovijed, strahuju ili čekaju. Kad se žamor proširio cijelom prostorijom, Ebu Seid je ustao, zadovoljno protrljao ruke i objavio da on sad može ići, jer je ovu čestitu kuću sačuvao od žalosti i laži.

– Kad bi i ti sa mnom, hakime, imao bih s tobom nekoliko riječi – obratio se Hajjamu, koji je spremno skočio i pridružio mu se. U vratima se okrenuo i, s nekakvim žarom u glasu, kao da svoju poruku želi urezati u sjećanje onima kojima se obraća, ustvrdio da je Istina radost i da joj se svijet zato raduje. Za to vrijeme je Hajjam šmugnuo

kroz vrata i, poput bjegunca, jurnuo niza stepenice da što prije dospije vani.

Ebu Seid ga je stigao tek pred kućnim vratima. Dugo su išli šutke, a Ebu Seid je sada jedva nalikovao onome čovjeku koji je maloprije isijavao zanos, slavio radost i vezivao pažnju ljudi za sebe. Djelovao je umorno i zlovoljno, pa bi Hajjam šutio i da je gorio od želje za razgovorom. A nije, misli i sve drugo bilo mu je vezano za dunju u njedrima, tako da bi princa Sejdija možda i sasvim zaboravio da mu pogled nije svako malo padao na njega.

– Šta radiš ti u posljednjih nekoliko dana? – upitao je Ebu Seid neočekivano, tonom koji nije obećavao ništa dobro.

– Ništa, ono što vazda radim.

– Ti vazda zaskačeš ljude po čaršiji da ih pitaš jesu li podlaci i ubiju li usput ponekog prijatelja? – zarežao je Ebu Seid prijeteći i tako otkrio razloge svoje mrzovolje. – Otkrio si vrelo mudrosti u policiji, prilaziš ljudima s prave strane, obraćaš im se kako je dobro i za tebe i za njih, nisi mogao naći bolji put za sebe.

Uslijedila je nova duga šutnja. Ebu Seid je jako ubrzao hod, ali mu ni to nije pomoglo da savlada gnjev, pa je povremeno poskakivao ili udarao nogom u tlo kad je trebalo koraknuti.

– Šta radiš ti ustvari? Hajde, reci!

– Mirhond je ubijen – počeo je Hajjam nakon dužeg razmišljanja – otrovan.

– I tebi je sad najpreči posao da objasniš smrt, je li tako? – prekinuo ga je Ebu Seid tonom u kojem su se miješali bijes i poruga.

– Ne, ja samo nastojim otkriti ko ga je otrovao.

Hajjamu je glas podrhtavao od osjećaja povrijeđenosti. Bilo mu je jasno zašto je njegov sugovornik bijesan, i

sam je sada mislio da je napravio životnu glupost kad se uspustio u ovo, ali je bio uvjeren da ipak ne bi trebalo ovako postupati i razgovarati s njim. Upravo zato što je kriv, ne bi se trebalo izdirati na njega i prebacivati mu nevolje koje su ga stigle kao kazna za njegovu krivicu.

– Ma da, ko bi to mogao otkriti ako ne ti?! Dobro si krenuo, svega mi na svijetu. Biraš sebi dobro društvo, stičeš prijatelje među ljudima u čaršiji, a usput razdvajaš krive od pravednih u svijetu – bjesnio je Ebu Seid. – To mora odmah prestati.

Hajjam se uplašio da će mu suze krenuti iz očiju. Kao da mu Ebu Seid vidi do dna duše, sve vidi i sve razumije, pa ga sad ismijava i ruga mu se zbog njegove gluposti. Ako iko na svijetu želi da sve ovo prestane, i to ovog trenutka, to želi on, Hajjam. On mora, koliko sutra, otići do nje i do Feriduna i pitati ih jesu li možda ubili oca, on svaki dan gubi bar malo povjerenja i mira, a ovaj čudak ovdje strogo zahtijeva da sve to odmah prestane.

– To je sada stvar velikog vezira – promrmljao je Hajjam nakon duge šutnje.

– Ti si... E svaka ti čast! Toliko znati i biti tolika budala, rijetko je to! – Ebu Seid je bijesno pljunuo na tlo i skrenuo u prvu ulicu, samo da Hajjamu okrene leđa.

10.

Narednih nekoliko dana Hajjam je redovno obilazio gradilište opservatorije koju je dvor gradio za njega. Nije on ovdje imao nekog posla, dolazio je da uživa gledajući gradnju koja brzo napreduje i da planira raspored soba, instrumenata i namještaja u budućoj opservatoriji. Pritom se nadao da će na gradilištu, naprimjer u razgovoru s ljudima koji dovoze materijal ili s nadglednicima, naći neki dokaz Feridunove nevinosti ili barem razlog da manje sumnja u njega. Vjerovao je da bi mu mnogo značilo ako bi se to dogodilo, već je neko vrijeme osjećao da se osamljuje, da gubi i Feridunovo prijateljstvo, da će uskoro biti bez bliskih ljudi, ako se ovo ovako nastavi. Ako bi obnovio povjerenje u Feriduna, računao je, moglo bi se prekinuti njegovo osamljivanje. Tako je od čovjeka koji je dovozio pijesak i kreč saznao da Feridun nije izmirio svoje dugove ni kod jednog od vjerovnika, u svakom slučaju ne zna se da je bilo kojem od njih uplatio neku veću sumu. To je Hajjam shvatio kao pouzdan znak da Mirhondova smrt nema veze s oživljavanjem Feridunovih poslova i kao razlog da se ublaže sumnje u Feriduna; ne bi on čekao s izmirivanjem dugova da je računao s očevim novcem, i uradio bi sve što treba da ga se doče-

pa. Sve se ovdje pokrenulo takoreći samo od sebe, čim je uklonjen zloduh Husref Širazi, koji je izvlačio snagu i pokret iz svega čemu se približi.

Ispunjen dobrom nadom otišao je do Fuzaila da mu prenese svoje saznanje i u razgovoru s njim provjeri svoje pretpostavke, ali je taj razgovor više naškodio njegovoj nadi nego njegovim sumnjama u Feriduna. Fuzail nije mislio da na Feridunovu nevinost upućuje to što ne pokazuje da ima novac i to što se u njegovom ponašanju inače ništa nije promijenilo, čak dosta dugo nije uspio razumjeti šta Hajjam uopće misli. Kao svaki put kad je nešto trebalo tumačiti, Fuzail je vidio tri mogućnosti da se shvati Feridunovo ponašanje nakon očeve smrti, a onda je te mogućnosti sistematično izložio. Jedno među mogućim objašnjenjima je ovo Hajjamovo, koje u tome vidi dokaz ili bar znak njegove nevinosti. Ne može čovjek koji je ubio oca biti nakon toga navlas onakav kakav je bio prije toga, a kako je Feridun sada po svemu jednak onome od prije mjesec ili godinu dana, bilo bi red vjerovati da je nevin. Ali je jednako uvjerljivo suprotno tumačenje, koje u tome vidi njegovo veliko lukavstvo. Ako je ubio oca, on je to učinio da se dočepa njegovog novca i spasi svoje poslove. Nakon očeve smrti on ne pokazuje da ima više novca, to jest pokazuje da nema, što je najbolji znak da on nije ubica. Tek kasnije, mnogo kasnije, kad svi povjeruju da on to nije, takav lukavac pokaže svoje bogatstvo i troši ga. Tako bi postupili oni najlukaviji ili najpametniji, a njih je, istini za volju, među svim ljudskim vrstama malo. Nema razloga za pretpostavku da je među ubicama posebno mnogo pametnih ljudi, a isto tako nema razloga da se Feriduna ubroji među posebno pametne. Treća mogućnost nije manje uvjerljiva od prethodne dvije, ima čak razloga povjerovati da je ona najbliža istini. To je mišljenje da

njegovo sadašnje ponašanje ne kazuje ništa o tome je li on ubio oca ili nije. Tek za mjesec ili dva on će stvarno znati da oca nema, kad to sazna njegovo tijelo, kad mu to kaže mjesto na sećiji, na kojem je otac sjedio, pa će tada možda početi da se drugačije ponaša. A možda neće ni tada, jer smrt drugih ljudi, ma koliko bliskih, ne mijenja ponašanje ljudi. ("Ne znam majku koja je promijenila zdjelu u kojoj kuha rižu, kad je izgubila sina", rekao je Fuzail da potkrijepi svoje uvjerenje, "a znam ih mnogo koje su ostale bez sina".)

Razgovor s Fuzailom je, doduše, iznevjerio Hajjamova očekivanja, ali mu je pomogao da sa Feridunom počne razgovarati normalno i da, inače, uredi njihov odnos, koji ni na šta nije ličio nakon što se istraga o Mirhondovoj smrti izokrenula u nešto što nikom nije od koristi. Nije se među njih vratilo ono povjerenje odranije, sada Feridun sigurno ne bi od njega tražio da mu spasi oca, kao što je učinio prije kratkog vremena kad ga je čisto povjerenje navelo da povjeruje da njegov prijatelj Hajjam može pomoći više od iskusnog liječnika. Nije više bilo ni one radosti što je neko tu, koja ih je donedavno povezivala i koja je bila temelj njihovog prijateljstva. Sada se ništa u njemu nije radovalo što je Feridun tu, kao što se ništa Feridunovo očigledno nije radovalo njegovoj prisutnosti. A to znači da se nije obnovila ni njihova bliskost, jer bliskost s nekim se uglavnom iskazuje kao nijema radost što je on tu. Ali nije bilo ni bijesa, kao neki dan na tevhidu, ni straha da će onaj drugi krivo razumjeti, ni spremnosti da jedan na drugoga vrište do iznemoglosti ne bi li se opravdali ili shvatili. Nije Hajjam znao kako je onaj njegov razgovor s Fuzailom mogao utjecati na njegov odnos s Feridunom, ali je promjenu koja se dogodila on povezivao upravo s tim razgovorom. Valjda je tada primijetio da o svom prijatelju

može govoriti mirno i sasvim razložno, možda je tada to prvi put i učinio? Nije ovo sada ravnodušnost, prije bi rekao da je to nekakav strpljivi mir, koji doduše liči na ravnodušnost ali se ipak razlikuje od nje, bar po tome što pamti neko drugo vrijeme i drugačije stanje.

U svakom slučaju, upravo je taj dosadni mir pomogao Hajjamu da s prijateljem raspravi stvari koje još prije dva dana nije smio spomenuti. Tako je uspio progovoriti o svom neslavnom susretu sa Sufjanom, zbog kojeg su mu i Feridun i Ebu Seid otvoreno prigovorili. To je mogao, jer sada više nije pred Feridunom osjećao stid zbog svoje gluposti, niti potrebu da se opravda i uvjeri prijatelja da je bio u pravu, ma koliko naivan i glup na kraju ispao. Počeo je razložno objašnjavati da je bilo logički nužno da on posumnja u Sufjana, ali ga je Feridun prekinuo i, jednako razložno i mirno, primijetio da je stvar sa Sufjanom više nego jasna i da to nikom nije problem. Ali problem jeste to što mu se desetak-petnaest ljudi iz bazara i iz komšiluka požalilo na neugodna saslušavanja koja su morali otrpjeti. Svakoga su od njih posjetili neki ljudi, koji su se redovno pozivali na njega ili na njegovu istragu, a onda svoje domaćine ispitivali o svemu i svačemu, od Mirhonda i njihovog odnosa s njim pa do stvari o kojima se najradije šuti i pred prijateljima ili vlastitom djecom. Ti ljudi nisu krili da svoje domaćine, same čestite i ugledne ljude, uključuju u krug sumnjivih. Ponekad su im otvoreno prijetili, a cijelim svojim ponašanjem, kod svakoga od tih uglednih ljudi, naglašeno su kršili osnovna pravila pristojnog ponašanja. To je Hajjamu objasnilo zašto ga je Ebu Seid onako bijesno upozorio da prestane zaskakati ljude po čaršiji i sumnjičiti ih da su ubice. Kako ga uvjeriti, kako bilo koga uvjeriti da to nije uradio on i da čak nije znao da se to radi? Jasno je da mora hitno otići do Fuzaila

ili do Suhraba i raspraviti tu stvar, bit će da su oni slali one ljude.

S istim onim razložnim mirom, kojem se koliko jučer nije smio ni nadati, uspio je Feriduna obavijestiti da se istraga sada sužava na njegovu kuću i obitelj, strahujući od prijateljeve reakcije još dok je iznosio svoje razloge i argumente. Pokazalo se da nije trebao strahovati, njegov prijatelj je sve primio toliko mirno da se Hajjam povrijeđeno upitao šta ova potpuna ravnodušnost govori o Feridunovom odnosu prema njemu. Neka bude tako, ako mora, mislio je Feridun, što se njega tiče mogao bi Hajjam neko vrijeme i stanovati kod njih, jer bi tada sve mogao promatrati iz neposredne blizine. Hajjama ionako svi poznaju, kako članovi obitelji tako i posluga, ne mora ga on sada posebno uvoditi u kuću i predstavljati ili bilo šta objašnjavati – nikom ne bi bilo čudno ako bi on sad nekoliko dana ili čak cijeli mjesec stanovao kod njih i razgovarao s ukućanima, promatrao, ispitivao do mile volje. Iznenađenom Hajjamu se ova ideja dopala, pa ju je objeručke prihvatio, s istom onom nelagodom koju je osjetio maloprije. Ne govori li sve ovo nešto neveselo i o Feridunovom osjećanju kuće i obitelji? Naravno da ćeš pustiti stranca u kuću, ako baš moraš, ali se bar malo opiri, makar znao da će on na kraju ući. Možda bi najbolje bilo da on stanuje u velikoj sjenici u vrtu, predložio je Feridun, tada je istovremeno u kući i izvan nje. Može on njemu ponuditi smještaj i u kući, ima soba, hvala Bogu, više nego dovoljno i za goste, ali mu vrt sigurno nudi najbolje uvjete za rad. Kad je sve to izgovorio, upitno je pogledao sugovornika, a onda, nakon što je Hajjam potvrdno klimnuo glavom, zaključio da ga od sutra sve čeka spremno – i sjenica opremljena za udoban život, i kućna čeljad obaviještena o dolasku gosta, i nalog da s njim razgovaraju kako i koliko on hoće.

Odmah nakon ovog razgovora Hajjam je odjurio do Fuzaila, ali ga je jedan njegov stražar odveo do Suhraba, jer je njihov šef bio odsutan. U Suhrabovoj sobi je, pored domaćina, zatekao dvojicu stražara, koji su upravo završavali pranje brade nekom nepoznatom čovjeku, koji je oborene glave sjedio i grizao usne, žmireći ili gledajući u pod.

– Hoću li ga obrijati? – pitao je jedan od stražara, dok je Hajjam zatvarao vrata za sobom.

– Neka ovaj put – uzvratio je Suhrab, ustao i razdragano se pozdravio s Hajjamom, užurbano ga nutkajući da sjedne i prateći ga do njegovog mjesta, pa mu nudeći da nešto pojede ili popije, a onda se okrenuo i vratio na svoje mjesto ne dočekavši odgovor na svoje ponude i ne objasnivši taj postupak, kao što maloprije ničim nije objasnio svoje oduševljenje zbog Hajjamovog dolaska. Udobno se zavalio u jastuke, a onda se pažljivo zagledao u umivenog čovjeka koji je grizao usne, zatvarao oči, ne bi li se tako sakrio od Suhrabovog pogleda ili mu bar prividno izmakao, prebirao nogama i slijegao ramenima kao da se zbog nečega izvinjava ili opravdava. Suhrab je šutio, nepomičan kao da se okamenio, i gledao ga s vazda istom pažnjom. Reklo bi se da čak nije treptao ili pomjerao zjenice, dovodeći umivenog nesretnika u krajnju nevolju.

– Dobro upamti, jepotane, ovo što ću ti sada reći – javio se konačno Suhrab nakon što je njegovu žrtvu već vidljivo probio znoj. – Ako te još jednom uhvatim da bojiš bradu, naredit ću dvojici-trojici stražara da povjeruju u tvoju jepotu i zabave se s tobom.

Suhrab je jednom od stražara dao znak da iznese sapun i zdjelu s vodom, koja je gotovo pocrnjela od boje s brade nepoznatoga. A drugi stražar je, ne čekajući poseban znak, uzeo krpom brisati svježe opranu bradu,

toliko trljajući da je nesretniku glava poigravala i jurila lijevo-desno.

– Jesi li, jepotane, razumio šta sam ti rekao? – pitao je Suhrab, a nepoznati je odgovorio sklapajući očne kapke, jer drugog načina da odgovori nije imao.

Suhrab je prstom dao znak na koji je i drugi stražar izišao, odnoseći pribor za brijanje i krpu kojom je upravo obrisao lice nepoznatoga. Onda je Suhrab pljesnuo rukama i pokrenuo se kao da će ustati, onako kako čine ljudi koji su upravo uradili veliki posao.

– Mogu li ja nešto reći? – oglasio se nepoznati promuklim i nesigurnim glasom, neprestano gledajući u pod pred svojim nogama.

– Vazda – uzvratio je Suhrab i opet se zavalio u jastuke.

– Kako ću se ja oženiti? Moram li i ja naći neku ženu? Dvanaest godina sam u vojsci, uglavnom u borbi. Uštedio sam nešto, sakrio od sebe samoga, ali nakupilo se dovoljno da bi se sad moglo lijepo poživjeti. A kako ću ako sam sam, što će mi?! Eto o tome se radi, ako bi tvoja milost htjela da zna.

– O ženidbi? – pitao je Suhrab.

– O ženidbi.

– Pa ti obojio bradu, mislio tako ćeš lakše naći – pitao je Suhrab dalje.

Nepoznati je potvrdno klimnuo glavom.

– Sedam puta sam teško ranjen, a nikad mi nije bilo teško kao sada – ubacio je nepoznati u tišinu koja je zavladala.

Suhrab je šutio i nabirao čelo kao da o nečemu duboko razmišlja.

– Čudak si ti, jepotane, ja tebe ne razumijem. Što će ti ona koja bi pošla za bradu, a ne za čoeka?! Ti bi morao naći ženu sebi, onu koja tebe gleda.

– Kako?

– Razgovaraj s judima, mnogi roditej bi se rado oslobodio svog poroda od srca. I mnoga cura bi se rado spasila od roditeja i negove jubavi. Ni dva dana ti nećeš čekati da se nađe kogod za tebe, samo reci ozbijnim judima šta ti je na srcu. Hajde sada, jepotane, idi među jude i reci im šta ti treba, ali napomeni da si stari ratnik, da bi te ozbijno uzeli.

Prije nego što je nepoznati zatvorio vrata za sobom kako treba, iz Hajjama su provalila pitanja i prigovori.

– Tvoji ljudi su desetinu ljudi ispitivali, prijetili im, sumnjičili, a sve to u ime naše istrage. To je i u moje ime, sve to baca i na mene čudno svjetlo, ja imam pravo na objašnjenje. Sve su to ugledni ljudi, sve se to u gradu zna...

– Lažu ti, medeni moj, lažu kao po loju.

– Ne lažu sigurno, znam ljude.

– Lažu, jepote mi tvoje. Ne kažem da lažu namjerno, radi zla ili nešto, to ne kažem, ali oni lažu, to sigurno znam.

– Kako, molim te!? – prasnuo je Hajjam, ali je onda, pokoleban valjda Suhrabovim glasom punim mira i sigurnosti, dodao: – Zašto bi lagali?

– Zbog neznana, medeni, zašto se inače laže. Stotine su to bile, medeni moj, stotine judi u cijelom gradu, ali oni ne znaju, pa tebi lažu da su desetine.

– Stotine ljudi ste ispitivali!? I svi su... Sve u okviru naše istrage?

Suhrab je zadovoljno sklopio oči i time potvrdno odgovorio na Hajjamova pitanja.

– Meni su rekli deset, možda i više.

– Oni pametni šute, zato se govori o desetak.

– Pa ti si... – Hajjam nije mogao dalje sjediti, ali ni normalno stajati, pa je doslovno skakutao po sobi od nemoćnog bijesa.

– Ja judi moji jada jutog – uzviknuo je Suhrab zapijevajući i trudeći se da licu da zabrinut izraz, što mu je uostalom dobro uspijevalo. – Ma šta si se uzbunio, medeni, šta je bilo? Hajde ti sjedi, molim te, sjedi i popij nešto, to ti je najpametnije učiniti kad ništa drugo ne možeš.

– Ali zašto? – upitao je Hajjam nakon dužeg vremena, gotovo molećivo.

– Vezir je naredio veliku istragu, medeni, sjećaš se – užurbao se Suhrab da sve objasni i tako riješi nesporazume među njima dvojicom. – Veeeeliku, toliku da je i grad i svijet moraju primijetiti i osjetiti. Svima mora biti jasno koliko vlasti drže do starog plemstva i judskog života inače, vaja svakom živom pokazati da turska vlast nastavja stare perzijske tradicije. Za to treba mnogo judi, mnogo, mnogo. Onih koji rade, onih koji su pogođeni pa se žale, onih koji ih slušaju i šute, onih koji pričaju i prenose. Vaja uzbuniti grad, medeni moj, a nisi ga uzbunio ako judi ne govore, ne jute se. Misliš li da su se grad i svijet uzbunili kad si ti ono otišao kod trgovca Sufjana da ga ispitaš? Misliš li da je judima bilo jasno ono s tradicijom ili bilo šta drugo? Ako tebi nije, kako bi moglo nima?

Hajjam je bez pravog pozdrava otišao od Suhraba, gotovo trčeći. Lutao je kroz grad, ne znajući kamo ide i ne opažajući stvarno gdje se nalazi, ali žurnim korakom, kao da za nečim juri, tako da je u neko doba bio sav mokar od znoja. Kad su ga znoj i umor prisilili da se zaustavi, bio je u nekom, njemu nepoznatom dijelu grada, očigledno jednoj od novoizgrađenih gradskih četvrti u kojima živi sirotinja što se sliva u gradove, najamni radnici koji rade oko kože, papira i sapuna, stare gradske familije koje su osiromašile pa se morale preseliti tamo gdje život manje košta, isluženi vojnici koji žive od ušteđevine pa idu tamo gdje im ušteđevina može najduže trajati. Oni koji su imali

sreću da žive negdje drugdje, takva su naselja podrugljivo nazivali spavaonicama, jer u njima uglavnom nije bilo ni stražara, tu osim džamije i poneke nove, u pravilu sirotinjske škole, nije bilo ničega što bi ih činilo dijelom grada. Stanovnici takvih naselja u svojim bi kućama prespavali i ujutru, odmah nakon sabah-namaza, odlazili u grad tražiti posla i života, ostavljajući u kućama samo one koji su bolovali, umirali ili su bili suviše mladi da bi mogli dobiti neki posao.

Stao je nasred ulice da predahne i sabere se, okrećući se u mjestu da mu suhi vjetar, nepodnošljivi vreli vjetar koji cijelog dana nije stao ni na trenutak, osuši odjeću. Pokušao se prisjetiti svog lutanja kroz grad. Iz navike je, poput psa, bio krenuo prema gradilištu opservatorije, ali je, prije nego što je tamo dospio, skrenuo i otišao drugim putem. Sjetio se da je bio i blizu svoje kuće, udaljen pedesetak koraka, ne više. To je tijelo samo išlo tamo gdje je naviklo, gdje bi mogao biti neki cilj i razlog. Neko vrijeme je stajao i pred kućom svog sirotog prijatelja Salija, dosta dugo uostalom, ali nije ušao. Ne zna zašto nije, kao što ne zna zašto je tamo došao. U kući mu ne bi prijetili susreti koji bi mu teško pali, Sali ovdje nema nikoga, kao ni on sam. Možda je to bio razlog njihove bliskosti, sigurno je bio jedan od temelja dobrog međusobnog razumijevanja, koje su primijetili već kod prvog susreta – obojica su ovdje bili sami, bili su dio ogromne vojske samoniklih ljudi koji su preplavili ovaj grad, ljudi bez predaka i srodnika, tako potpuno samih da su ponekad mogli, ili čak morali, pomisliti da su sami sebe rodili. Oni osjetljiviji među njima prepoznaju se na prvi pogled, onako kako su se on i Sali prepoznali, pa se među njima razvije bliskost bez stvarnog prijateljstva, nekakva čudna bliskost lišena razloga i radosti, baš kao između njih dvojice. Oni jedan o drugom ne

znaju ništa, a savršeno se razumiju, oni nemaju razloga da se druže jer jedan drugome ne donose ni radost ni korist, a mnogo su zajedno, valjda zato što se jedan u drugome prepoznaju. Nije samo ovaj grad, cijeli svijet je preplavljen takvim ljudima, samoniklim ljudima u pokretu.

Je li sjećanje na Salija izazvalo osjećanje potpune samoće, koje ga je zapljusnulo i gotovo udavilo, ili je to osjećanje prizvalo sjećanje na brata osamljenika? I zašto misli da je sada to osjećanje jače i dublje nego ikada? Je li se samo pojačalo njegovo osjećanje, ili samoća zaista može postati jača, dublja, potpunija? Radi li se o tome da je on sada, nakon što ga je Suhrab nenamjerno ismijao, slabiji i ranjiviji nego inače, pa jače nego inače osjeća svoju osamu, ili se ta osama stvarno pojačala, nekako upotpunila u posljednje vrijeme i sada mu to otkriva? Kako se samoća može pojačati, je li to uopće logički moguće? Sam si kad nemaš nikoga svog u blizini, može li se dakle odsustvo, to jest ne-imanje, pojačati i uvećati? Logički ili bar matematički može, od nule se ide dalje u negativne brojeve, u kojima manjak može rasti do u beskonačnost. Je li to kod njega slučaj, je li on već među negativnim brojevima? Samoća jednog čovjeka se recimo pojačala i upotpunila kad je on počeo stvarno osjećati sve one koje je izgubio: ne radi se tu o tome da on nikoga nema, nego o tome da je on nekoga izgubio. A onaj koga si izgubio nije naprosto odsutan, on je negativno prisutan, prisutan kao snažno osjećanje praznine, manjka, uskraćenosti. Sve gubitke koje je pretrpio taj čovjek osjeća stvarno i konkretno, kao svoju kožu i nokte, preko tog osjećanja je njegova samoća porasla i upotpunila se.

On je u posljednje vrijeme najprije izgubio Salija, prvog slučajnog poznanika s kojim se zbližio po dolasku u Isfahan. A onda je počela njegova nesretna istraga koja

ga je ostavila bez Feriduna, bez dragog prijatelja i kolege astronoma Muzaffera Samarkandija, kojeg je nedavno u napadu bijesa optužio za nestanak astronomskih instrumenata. Istraga mu je na početku nagovijestila, gotovo obećala, simpatiju i možda dobro druženje sa Suhrabom i pogotovo s Fuzailom, ali mu je izgleda to obećala samo radi toga da on sada može osjetiti da od toga nema i neće biti ništa. Od svih ljudi koje je upoznao po aščinicama i čajhanama, s kojima se ponekad i sad nađe za istim stolom, sada se nekako otuđio. Nije da je on počeo ljude gledati kao potencijalno sumnjive, ali ima nešto od toga. On je prema ljudima bio otvoren, miješao se s njima, primao je i davao misli i osjećanja, kao što je primao i davao miris tijela, a to se već prije nekog vremena izgubilo. U toku njegove nesretne istrage, precizno govoreći. Možda je najgore to što on sa svim ljudima koje je izgubio naizgled normalno razgovara, a pritom osjeća jaz koji ih dijeli. Muzaffer se, naprimjer, udaljio nakon što se on izvikao na njega. Oni i dalje stanuju u istoj kući, razgovaraju, noću promatraju nebo zajedno. Ali više nema onoga što je on, Hajjam, nazivao utjehom noćnog neba. Kad dovoljno dugo promatraš noćno nebo, ti shvatiš da je svaka zvijezda sama i beskrajno daleko od najbliže druge, ali da sve one podliježu jednom zakonu i da taj zakon dokida njihovu samoću. On ih povezuje, uspostavlja odnose među njima, on počinje razgovor među njima, makar one ne bile toga svjesne. Ne mogu biti potpuno osamljene, nekako su povezane i razgovaraju jedna s drugom, jer imaju nešto zajedničko. Mora da je tako nekako i s ljudima, mudrovali su on i Muzaffer. Jesmo mi sami i svaki za sebe, ali znamo da postoji neki zakon koji nas povezuje, jer mu svi podliježemo. Dok on postoji, dok nas povezuje, mi nekako razgovaramo sa svojom nepoznatom braćom. U posljednje vrijeme, nakon

onog njegovog ispada, on i Muzaffer su dvaput zajedno promatrali noćno nebo, ali nisu onako razgovarali. Jesu razgovarali, ali ne onako.

To je valjda pojačalo i upotpunilo njegovu osamu. On osjeća gubitak svakog od tih izgubljenih ljudi onako kako čovjek osjeća ruku ili nogu koju je izgubio. A sve je počelo sa Salijevim odlaskom. Je li to bio uvod u istragu koja će ga osamom obaviti do kraja, ili su istraga i osama do koje je ona dovela, dio sudbine koja mu je namijenjena?

Pokrenuo se tek kad mu je suhi vjetar toliko isušio sluznicu da ga je svaki udah počeo boljeti. A onda je opet išao bez razloga i cilja, kao i dotada. I opet došao do mjesta koje je njegovo tijelo izabralo po navici, naime do Basurmedžidove kahvane.

Bilo je sat-dva do akšama, pa je kahvana, kao uvijek u to doba dana, bila puna gotovo do posljednjeg mjesta. Žamor, koji prirodno vlada u tako napučenim prostorijama, prekinuo se kad se Hajjam pojavio na vratima, odjednom i potpuno, kao da su ga okupljeni ljudi čekali i na dogovoreni znak prestali govoriti, kašljati, pomjerati stvari na stolu ili se na neki drugi način oglašavati. To ga je zbunilo, pa je stao u vratima, ne znajući treba li ući ili bi se možda trebao vratiti.

– Jallah mašallah! – odjeknuo je u mrtvoj tišini duboki glas gazde Basurmedžida, koji se mogao čuti veoma rijetko, samo u posebnim prilikama, jer je on, po svemu sudeći, vjerovao da dostojanstvo i šutljivost idu zajedno. – Dođi, dođi, hakime, dobro ti meni došao.

Basurmedžid je čak ustao sa svog mjesta i krenuo, onako debeo i težak, ususret novome gostu, što se sigurno još nikad nije dogodilo.

– Neka si ti nama došao – govorio je Basurmedžid gromko i s puno ljubavi razgledao svoga novoga gosta.

– Koliko nam je samo grad s tobom ljepši i pametniji! Meni je, Bogu hvala, dobro, nemam problema u životu, a ipak mi je toplo oko srca kad pomislim da si ti tu: znam koga ću zvati, ako se problem, ne daj Bože, pojavi.

U međuvremenu su došli do gazdinog mjesta, pa se on teško, otpuhujući i uzdišući, spustio u svoj stalni poluležeći položaj, a onda počeo tražiti način da i Hajjama smjesti pored sebe. Prije nego je Basurmedžid uspio svoje ogromno tijelo iskrenuti ustranu ili pomaknuti dovoljno da odrastao čovjek sjedne pored njega, od susjednog stola se javio Elia, bogati Armenac, mehaničar i kujundžija na glasu, pozivajući novoga gosta da sjedne za njegov stol, za kojim je sjedio još jedan Hajjamu nepoznat čovjek. Hajjam je rado prihvatio ponudu, bilo bi prilično glupo sjediti pored gazde Basurmedžida kao njegov ukras. Prije nego što je prešao dva-tri koraka koliko ga je dijelilo od stola, za njim su već sjedila dvojica mlađih ljudi, koje je svaki redovniji gost ovdje poznavao bar iz viđenja.

– Riješi li ti, molim te, onaj problem? – pitao je jedan od njih Hajjama čim su se svi smjestili za neveliki sto. – Svi u gradu misle da ga jedino ti možeš riješiti kako valja.

– Koji problem?

– Kako "koji"? Ovaj koji rješavaš, koji te je već iznio na glas.

Hajjam je bez razumijevanja gledao u njega, a mladić se pravio da mu je neugodno i da traži prave riječi.

– Ma kako bih ti rekao? Mislim problem...

– Problem pismenosti – uskočio je drugi mladić.

– Pa da, pismenosti, može – složio se prvi. – Znaš ono: elif-be, elif-be...

Svoje uzvike je pratio nepristojnim pokretima, gurajući kod "elif" karlicu daleko naprijed, da bi je kod "be" povukao nazad.

– Mi bi to rekli “jelif” – ubacio je Armenac Elia, a onda nastavio udarajući u ritmu govora dlanom desne ruke po lijevoj ruci stegnutoj u šaku. – Jelif-be, jelif-be...

Elia je samo nekoliko puta izgovorio svoju formulu i udario se desnom rukom po lijevoj. Ali je, kad je on ušutio i smirio se, drugi mladić preuzeo njegovu igru, skrativši uzvik “jelif-be” u “jel-be”. Jednosložni uzvici su ga prisilili da jako ubrza pokrete, tako da je kratko nakon što je počeo ovu igru, zarobljen ritmom koji je sebi nametnuo, bijesno udarao desnim dlanom po lijevoj ruci stegnutoj u pesnicu i glasno uzvikivao “jel-be”. Na “jel” ruka dolje, na “be” ruka gore, a sve to brzo i sve brže. Lice mu se zažarilo, oči sijevaju i glas se pojačava, već se ponekad prekine od napora, ali onda naraste do snage koju je možda i on sam držao nemogućom, a on izvikuje uvijek iznova, sve glasnije viče i sve jače udara, sve brže i sve žešće, pretvoren u puko sredstvo ritma koji sada već radi po svome i upravlja njime.

Ljudi za susjednim stolovima su uz vidan napor uspijevali sačuvati ozbiljan izraz na licu ili sakriti čuđenje zbog mladićevog ponašanja, neki su davali znakove svojim susjedima za stolom, a drugi opet nešto objašnjavali. Ali su se razlike u ponašanju gostiju ubrzo izbrisale, kao da su se svi složili oko toga da je mladićeva dosjetka duhovita i da im se dopada. Neki su počeli klimati glavom u ritmu mladićevih uzvika i udaraca, drugi su se udarali dlanom po butini, treći su pucketali prstima u njegovom ritmu. A oni koji su najmanje sudjelovali, počeli su se smijuljiti ili pokazivati da s mukom suzdržavaju svoj smijeh, tako naprimjer što su objema rukama pritiskali slabine ili stomak. Od nekih stolova se već ipak javljao smijeh, pojedinačan i prigušen, ali jasan i glasan dovoljno da se čuje i prepozna. Debeli Basurmedžid i krupni Elia tresli

su se od smijeha koji su još uvijek zadržavali u sebi i koji je svake sekunde trebao glasno provaliti.

Prvi mladić se pridružio svom drugu, preuzimajući njegovu govornu formulu, pokrete i ritam, s tim da se on svojim povicima ubacivao onda kad je onaj drugi hvatao dah. Brzo je zaključio da mora nešto promijeniti, čisto ponavljanje nije bilo dovoljno ni dobro da popuni prazninu koja je nastajala kad bi drugi mladić ušutio da predahne, pa je promijenio govornu formulu utoliko što je dodao riječ "problem", zadržavajući pokret i ritam svog druga. Tako se samo od sebe uredilo da on dvaput izvikne svoju formulu, dok njegov drug par puta duboko udahne i tako obnovi dah. Sada je onaj četiri puta izvikivao svoju formulu udarajući desnom rukom po lijevoj, pa kratko ušutio da predahne, a u tu pauzu se ubacivao ovaj da dvaput izvikne svoju. "Jel-be, jel-be, jel-be, jel-be", a onda "Jel-be problem, jel-be problem", praćeno snažnim i sve snažnijim udarcima desnog dlana po lijevoj pesnici.

Ritam, koji je njih dvojicu već uhvatio i ovladao njima, počeo je i druge goste hvatati i nositi ih svojom maticom. Već je gotovo polovina gostiju vikala zajedno s njima dvojicom, udarajući u njihovom ritmu dlanom ili šakom po stolu, udarajući se dlanom po ruci ili po butini, pucketajući prstima ili udarajući dlanom o dlan, u ritmu koji ih je već sve pokorio, međusobno izjednačio i tako pretvorio u nekakvu jednodušnu zajednicu. I upravo ta jednodušnost je odredila da zajednica bude kratkog vijeka. Neki među gostima počeli su udarati nogama o pod, trudeći se da slijede ritam ostalih. To naravno nisu mogli, ne može se tu postići ona brzina koja se bez problema postiže kad se pucketa prstima ili udara dlanom po stolu. Tako se njihova zajednica raspala kratko nakon što ju je ritam uspostavio, a njihova igra se sasula kao pijesak, mnogo prije nego

što je dostigla vrhunac i približila ih bilo čemu nalik na zanos. Kao da je neko, naglim trzajem, izmaknuo ponjavu na kojoj su djeca počela graditi kulu od oblutaka šljunka.

Ljudi koji su maloprije, zažarenih lica i slobodni od svake misli, izvikivali onu besmislicu onako kako se izgovara magijska formula, odjednom su, kao po komandi, ušutjeli i smirili se, kao da su zaleđeni. Oni su, nošeni ritmom i prepušteni mu, odložili na neko vrijeme svoje Ja i postali dio jednog razigranog tijela, ili čak jedan dio same igre, nekakvo živo biće ili komadić života bez svijesti, jasnih granica i volje, utopljeni bez ostatka u struju koja ih nosi, puni radosti i zanosa kao dijete koje ima osjećanje da leti, jer ga odrastao čovjek drži za ruke i vrti se oko svoje osi. Onda se odjednom svakome od njih vratio teret njegovog Ja, a zajedno s njim sve ono što nas u životu kontrolira i prisiljava na samokontrolu. Slično njima, odjednom su se ušutjeli i oni koji su urlali od smijeha, pa je u velikoj prostoriji zavladala mučna tišina puna nelagode, prekidana povremeno tek ponekim uzdahom ili nekim od šumova koji se uvijek javljaju u čajhanama, kao što je struganje noge po podu, kucanje ili struganje po keramičkoj ili metalnoj posudi, grebanje ploče stola posudom, rukom ili nečim drugim što se po njoj pomjera, kašljucanjem ili čišćenjem nosa.

– Meni je jasno da se vi meni rugate, ali ne uspijevam odgonetnuti zašto – obratio se Hajjam tihim glasom, kao da mu nešto kazuje u povjerenju, krupnom Armencu pored sebe.

– Stvarno ne znaš? – zapanjeno ga je upitao Elia.

– Stvarno. Zašto?

– Ti znaš da je stari Mirhond bio oženjen iz Herata, znaš da je njoj sedamnaest a njemu preko pedeset, a ipak se pitaš zašto je on umro. Pa to kao istražuješ, ispituješ

ljude, razmišljaš, i sve to sasvim ozbiljno – čudio se Elia sve glasnije.

– I šta je u tome smiješno?

– Ja čudaka, Bože dragi! – obratio se Elia nepoznatome što je sjedio za njihovim stolom, kao da od njega traži pomoć. – I dijete zna da je žena iz Herata nezasita, svaka od njih je vladanje ljubavnim poslovima dovela do majstorstva, većini od njih je to glavni interes u životu. To bi izmorilo u neko doba i moje čekiće, a da ne izmori staračko tijelo.

(Elia i njegova kovačnica su svoj ugled dugovali oklopima sastavljenim od pločica okupljenih u nizove i poslaganih tako da malo naliježu jedna preko druge, kao krljušti ribe. Takav oklop ne sputava pokrete i ne umara, a štiti bolje od onog napravljenog iz jednog komada. Ali su im još više ugleda donosili ogromni čekići koje je pokretala voda.)

– Zato je onaj nomad prosi sada za svog sina. Mali je odrastao uz devu, njemu sada može odgovarati jedino žena iz Herata, nema njemu druge pomoći – uključio se nepoznati poučnim tonom, kao da stvarno nastoji pomoći.

– A ako ipak nije umro od toga? – bio je Hajjam uporan. – Logično je sve što govorite, razumijem vas, ali šta ćemo ako je ipak umro od nečega drugog?

– Eh! – uzdahnuo je Elia šireći ruke i time pokazujući da odustaje od svoga mladog sugovornika, kojem se očigledno ne može pomoći.

Hajjam se zabrinuto pitao kako da ljude uvjeri u nešto sasvim očigledno. Jasno je da se umire od raznih stvari, i slijepac vidi da mora biti tako, ali upravo zato je vraški teško naći dokaze da je to tako. Kako ljude uvjeriti i kako im dokazati da se danju vidi bolje nego noću? Ovoga puta nije morao tražiti odgovore na svoja pitanja, jer se

za jednim od stolova pored vrata javio tih ali prodoran glas, kojim je Ebu Seid nešto pripovijedao svom susjedu.

– Šetam ja tako, sve je još puno mirisne vlage, svježe i čisto – govorio je Ebu Seid, naglašeno se obraćajući samo svom susjedu za stolom – pa se sve u meni, bez moje namjere i odluke, zahvaljuje Stvoritelju za tu ljepotu i raduje se. Odjednom ugledam našeg hakima kako sjedi na obali ribnjaka. Peca, računam, šta bi čovjek radio pored ribnjaka ako ne peca. Gledam ga neko vrijeme, onako radostan, zahvaljujem se našem Stvoritelju i za njega, a onda primijetim da se on nešto ljuti, jer čak do mene dopiru njegovi bijesni uzvici. Priđem bliže i pitam: "Šta je, pobježe ti?"

– Ko? – uzvrati on pitanjem.

– Riba, ko drugi?!

– Kakva riba?

– Ti pecaš?

– Ne – odgovara mi naš dragi hakim, zapanjen mojim uvjerenjem da on peca, kao da jedino lud čovjek može pomisliti da peca neko ko sjedi na obali ribnjaka.

– Pa šta radiš? Zašto se ljutiš?

– Kako se neću ljutiti?! – odgovara mi on i uzme u ruku jednu ciglu s male gomile pored sebe. – Pogledaj – pokaže mi on ciglu sa svih strana – vidi koliko je ona ćoškasta. A kad je bacim u vodu – nato je ciglu i bacio u ribnjak – ona proizvodi krugove. Kako to? Otkuda? Zašto?

Tako je vikao naš hakim, gledajući s bolom i bijesom u vodu ribnjaka, po kojoj su se širili krugovi, a pritom je prstom kružio po zraku, kao da ponavlja ono što vidi na vodi. Gledao sam ga neko vrijeme, trudeći se da osjetim nešto od njegovog bijesa i očajanja, a onda skrenuo pogled na vodu, koju je on i dalje uporno gledao. Duboko sam uzdahnuo, jer su unutra, u vodi, samo sijevale srebrene ribe, kao da me zovu i nude mi se. On ih, vjeruj mi, nije ni

vidio, ako je uopće znao za njih, on je vidio samo kubuse i krugove, koje niko drugi na svijetu ne vidi... Takav je on, možeš se tome čuditi, ali ne možeš ništa promijeniti. A bilo bi i šteta, i to velika.

Ebu Seid je odahnuo s olakšanjem, kao da mu je pripovijedanje predstavljalo veliki napor, a onda ispod oka preletio pogledom po dvorani, kao da provjerava jesu li svi prisutni čuli priču koju je on kao u povjerenju ispričao susjedu za stolom. Očigledno su je svi čuli, jer su svi pogledi bili usmjereni prema Hajjamu, koji ju je također čuo. Naslutio je on da Ebu Seid pripovijeda o njemu, a sada nije moglo biti sumnje u to. Kao ni u to da su svi prisutni u junaku priče prepoznali njega, ako nije tokom pripovijedanja i izgovoreno njegovo ime, koje je on možda prečuo ali ostali očigledno nisu.

Kao da pogledi odlažu na njega veliki teret, počeo je sve pliće disati jer mu je bilo sve teže da raširi grudni koš i udahne kao čovjek. A kako mu se dah skraćivao, tako se i svijest mutila ili sužavala. Kad je osjetio da više ne može udahnuti ni gutljaj zraka i da mu se mrači pred očima, ustao je i izjurio iz kahvane.

Vani mu je odmah bilo bolje, pa je stao i počeo žedno udisati. Tek tada je opazio da sav drhti. Vjetar je i dalje isisavao životvornu vlagu iz svega na svijetu, sunce je već bilo zašlo, uskoro se neće vidjeti razlika između crnog i bijelog konca. Treba se pokrenuti, pomislio je i ostao na mjestu kao ukopan.

– Hajde, idemo zajedno – izgovorio mu je gotovo u uho Ebu Seid koji mu je neopažen prišao s leđa i zagrlio ga.

– Ti!? – zapanjeno je uzviknuo Hajjam i izmaknuo se.

– Hajde, hajde, idemo – potapšao ga je Ebu Seid po slabini. – Šta je, što si se ukočio?

– Zašto me i ti ismijavaš? Od tebe...

– Ismijavam? Kada? – čudio se Ebu Seid.

– Pa evo sad, unutra.

– Sada?

– Tvoja priča.

– Nisam čuo da se neko nasmijao.

– Da, imaš pravo – začudio se Hajjam, koji je tek sad primijetio mrtvu tišinu koja je vladala nakon Ebu Seidove priče.

– Ja sam tebe spasio, dragi moj – Ebu Seid ga je obgrlio i povukao za sobom, tako da su se konačno pokrenuli s mjesta. – Objasnio sam im da si ti nešto drugo. Možda lud, sigurno budala, vjerovatno nekakav matematički sufija, u svakom slučaju Božiji čovjek o kojem oni ne mogu suditi. A pogotovo ne mogu misliti da su bolji od njega i da ga mogu ismijavati. Da su oni ostali u uvjerenju da ti se mogu smijati, tebi ovdje ne bi više bilo opstanka – ni veliki vezir, ni tvoje znanje, ni sultan i njegov kalendar, ništa ti život ovdje ne bi učinilo podnošljivim. Ma ni samo noćno nebo ti ne bi moglo pomoći.

– Šta ti sad to znači? – uplašeno se Hajjam izmaknuo od svog sugovornika i pogledao ga u lice, kao da nastoji nešto pročitati na njemu. Otkud Ebu Seidu sad noćno nebo, kao da je čuo njegove misli dok je stajao na ulici danas popodne, ili njegove razgovore s Muzafferom, koje sigurno nije mogao znati niko osim njih dvojice.

– Ne bi stalno zurio u njega, kad ne bi od njega očekivao pomoć i utjehu, zar ne – odmahnuo je Ebu Seid rukom i povukao ga za sobom.

– Ali nijedna riječ tvoje priče nije istinita, sve si izmislio.

– Ne bih, eto, ni znao, da mi ti sad nisi rekao – nasmijao se Ebu Seid i ubrzao korak.

Hajjam se na to također nasmijao i požurio za njim.

11.

Dugi povjerljivi razgovor s Ebu Seidom umirio je Hajjama, ali mu nije pomogao da shvati šta se dogodilo u Mirhondovoj kući i da se bar malo približi logički prihvatljivom odgovoru, nije mu čak pomogao da nasluti šta se u toj kući sad zbiva, takoreći pred njegovim očima.

U udobno namještenu sjenicu pod Sukajninim prozorom, pored šadrvana i sunčanog sata, uselio se uvjeren da će dobro i neometano istraživati, jer će ga ukućani prihvatiti kao svoga ili bar kao prijatelja. Zahvaljujući tome, niko neće znati da on istražuje Mirhondovu smrt i zato niko neće pokušati da utječe na njegovo mišljenje ili mu nametne svoje, neće od njega kriti ono što misli i zna o nekom događaju ili nekom od ukućana, a isto tako mu neće "otkriti" neku neistinu koja bi u željenom smjeru skrenula istragu i trud da se rekonstruira tok događaja. Na drugoj strani, on je ipak stranac, neko tuđi, izvan kuće, zato se prema njemu nema onih obzira koje se ima prema ukućanima, pa se pred njim može slobodno reći i ono što se pred ukućanima treba prešutjeti. Zato ga je nemalo iznenadilo to što su od prvog trenutka svi znali zašto je on doselio k njima. Kako su mogli znati? Bio je siguran da im Feridun ništa nije rekao, već radi sebe i svog mjesta u kući

ne bi im rekao da njegov prijatelj dolazi ovamo istraživati protiv njih. A za sebe je bio još sigurniji, od prvog časa je pazio da se nečim ne oda, jer je znao koliko je to važno. Znao je da ne mogu znati i jasno vidio da svi znaju, kako članovi obitelji, tako i posluga. U znaku tog neshvatljivog proturječja počeo je njegov boravak u Feridunovoj kući, i u njegovu je znaku proticao sve vrijeme.

Svi s kojima je pokušao razgovarati krivili su lica, začuđeno širili oči i gledali negdje ustranu, uzdisali i općenito tugovali nad ljudskom sudbinom. Drugim riječima, svi su izbjegavali razgovor i trudili se da sakriju negativna osjećanja prema njemu, koja se nisu dala baš potpuno sakriti. Kao da ih neko ili nešto obavezuje da razgovaraju s njim, pa oni to preko volje čine, ali samo prividno, da udovolje obavezi. Stvarni razgovor se trudi oko istine i temelji se na iskrenosti, a svi oni se trude da pred ovim sugovornikom, pred nesretnim Hajjamom, sakriju svaku iskrenu misao i svako osjećanje. I stalno je po svemu bilo jasno da je samo pitanje vremena kada će neko od njih izgubiti kontrolu nad sobom i negativnim osjećanjima prema njemu, pa istresti pred njega i malo više nego što može ponijeti.

To se dogodilo sa Sukajnom, koja je potkraj drugog dana došla u sjenicu s crvenim tačkama od bijesa na svom svijetlom, gotovo bijelom licu, i počela na njega vikati bez pripreme i bez najave, sijevajući očima kako samo ona zna. Najprije ga je pitala stidi li se što se kao podlac, sa skrivenim namjerama, uvukao u kuću koja ga je uvijek primala kao prijatelja. Pada li njemu na um šta treba misliti o čovjeku koji se pretvara da prijateljuje s onima za koje misli da su razbojnici i lopovi, a on za ljude u ovoj kući to misli.

– Misliš li ti da ću ja dozvoliti da ti se cijeli grad smije!? – pitala ga je na kraju, gubeći dah od bijesa, širom

otvorivši oči i ubadajući ga prstom u grudi. – Misliš li da ću ja pustiti da pred cijelim svijetom od sebe praviš budalu i podlaca?!

Hajjam se pokušao opravdati i objasniti da on samo nastoji otkriti istinu o Mirhondovoj smrti, ali tim opravdanjem svoju sugovornicu ne samo da nije umirio, nego ju je ponovo razbjesnio, i to još više nego što je bila kad je došla. Tvrdila je da je u toj smrti sve malo previše otkriveno, toliko otkriveno da se pristojan čovjek stidi od tolike otkrivenosti. Jedino podlac i budala, ali samo onaj ko je i jedno i drugo, može u svemu tome nešto istraživati i otkrivati; ta smrt i sve oko nje je toliko otkriveno i javno da je to mučno čak i u ovom vremenu prostaštva i besramlja.

– Sve je tu jasno, preko svake mjere jasno – vikala je drhtavim glasom – toliko prostačke otkrivenosti vrijeđa i pogled i dušu. A ipak je najbolje što se moglo desiti, oni će se pojesti kad shvate da su nam učinili uslugu.

S teškom mukom je Hajjam sklapao, iz njezinih uzvika i ogorčenih tirada, iz obračuna s nekim odsutnim i iz napada na njega samoga, koji su ga trebali uvjeriti da je neviđeni podlac i budala, nekakvu cjelinu koja je trebala izražavati njezin pogled na stvari. Ona se slagala s njim da je Mirhond ubijen i nije dozvoljavala ni najmanju sumnju u to da ga je ubila njegova mlada žena Širin, kojoj se nudi udaja u jednu od bogatijih obitelji carevine. I vjeruje da je upravo otrovan, kao što Hajjam tvrdi, to liči na nasmiješenu dragu zmiju. Ona je morala naći neki izlaz iz ovoga, i to je morala izići tako da se i dalje smiješi, bude mila i slobodna od svog potrošenog muža.

Ona je iz njezinog oca isisala svu snagu i žar, on je nije više mogao ni žudjeti, ali svejedno nije mogao bez nje, i mogao je onako prazan, samo još ljuštura od čovjeka, trajati još deset pa i petnaest godina, jer je bio potpuno zdrav,

ako se izuzme bolest od nje. Deset godina nije mogla čekati ni ona, ni momak koji je prosi. Sa zdravim starcem, u kojem nema ni vatre ni dima, ona ne bi mogla sastaviti ni godinu dana, takva je ona. Stari je sigurno ne bi otpustio onako izluđen, ustvari bolestan, ni kad bi mu vratili sve što je on darovao njoj i njezinima, ni kad bi mu to udvostručili, jer on bez nje nije mogao. Nije mogao s njom, nije u njemu bilo snage ni za želju, ali ni bez nje, još manje bez nje. Kao kad budala zavoli svoju bolest. Njegova smrt je za nju bila jedini izlaz. Ali i za nas. On je osramotio obitelj, i nas i pretke, on je smetnuo s uma da mi govorimo svojim mrtvima svim onim što činimo u životu. On je svoju mahnitu strast živio javno, o njoj je govorio radije nego pristojni ljudi o namazu. Šta bi tek radio kad bi mu ona rekla da ide, a on ostao ovako prazan i svjestan toga da jedino ona još njegovu ljušturu drži nauzgor. Pristojni ljudi kriju svoje strasti i onda kad im priliče, čak se i unutar obitelji takve stvari prešućuju, ako se ne mogu sakriti i kontrolirati, a on je od svoje staračke pomame pravio priredbu za cijeli grad, za dosta i za dušmanina. On se ponosio time što je u kasnim godinama onako planuo, mislio valjda nesretnik da to o njemu dobro govori. Ni u kući nije bio pristojniji, pogotovo ne pametniji. Nije sakrivao svoju pomamu ni pred djecom svojom, ni pred ženama, čak ni pred staricama koje su ga odgojile.

A sve se radilo da se njoj udovolji. Nikad ona nije nešto zatražila, nikad pred svjedocima nije izgovorila želju, on joj ih je čitao iz očiju. Ili mu ih je ona govorila kad se povuku, iako ne vjerujem ni to, lukavo je ono, zna da će joj stara budala utoliko radije ispuniti želju ako je ona ne izgovori. Pola posluge u kući su ljudi iz njezinog plemena. On je otkazao čak i starome lovcu, rođaku svoje prve žene, koji im je godinama donosio najbolju divljač, a Sukajna ga

je posebno voljela zato što je gotovo uvijek imao i neki dar za nju, uglavnom neku stvar od krzna. Ona je već sa pet godina imala, zahvaljujući njemu, bunde i kape, rukavice i ešarpe poput kakve princeze. A sad njezino krzno ne bi ni na poklon primila kćerka malo boljeg trgovca, ogorčeno je zaključila na kraju, kad se već malo smirila. Nakon tog zaključka je otišla, ustvari odjurila, vjerovatno malo postiđena, ne čekajući da njezin sugovornik bilo šta kaže.

Sukajnin izliv bijesa izazvao je u Hajjamu pravi panični strah, jer sad je bilo jasno da i ona dolazi u obzir kao mogući ubica svog oca. Razloge kojima su ga onomad Suhrab i Fuzail pokušali uvjeriti u to, on nije uzeo sasvim ozbiljno, iako im, logički gledano, nije imao šta suprotstaviti. Bilo mu je jasno koliko je to nakaradno i koliko nije nalik na njega, zbog svega toga je osjećao nelagodu, gotovo stid, ali ni deset minuta nije potrošio na to da razmisli o njihovim argumentima i prihvati ih ili odbije. Nije morao i nije mogao razmišljati, on je znao i bez razmišljanja da Sukajna ne bi ubila zbog miraza i sličnih stvari, ne bi neznanca a kamoli rođenog oca. To je znalo nešto u njemu, znalo je pouzdano, onako kako znanje treba biti, i on je tome nečemu morao vjerovati, iako mu prije mjesec dana vjerovatno ne bi priznao da postoji. Ali ako ona misli da je Mirhond osramotio obitelj i boji se da od njega prijeti još veća sramota... Radi toga može, za takvo nešto bi ona ubila i oca, i majku, i sebe, i još pola svijeta. A to pripisuje očevoj mladoj ženi jer je očigledno mrzi, želi ukloniti i nju jer smatra da je ona uzrok i krivac za obiteljsku sramotu.

Znao je da mora provjeriti njezine tvrdnje, pa i one bijesne optužbe na račun Širin. Zato je otišao do njezine majke da krene od onih osnovnih tvrdnji koje je najlakše provjeriti. Hind je potvrdila da je Mirhond uzeo za lovca nekog rođaka svoje mlade žene. Po tonu se vidjelo da je

to još uvijek pogađa, možda više vrijeđa nego što boli, ali sigurno je ne ostavlja ravnodušnom, pa se Hajjam počeo raspitivati o cijelom slučaju. Saznao je da je njih sve donedavno mesom divljači snabdijevao brat njezine majke, čovjek i lovac velikog ugleda, koji još uvijek radi za nekoliko prvih obitelji u gradu i prijateljuje s njima. Za Hind je to bio težak udarac, prvi u nizu uvredljivih poraza koje je morala podnijeti. Bez razloga se otpušta njezin bliski rođak, koji je usto plemić, i koji povrh svega za njih radi posebno povoljno, i koji je onome što je od njega naručeno uvijek prilagao neki poklon njoj, djeci ili kući, a gospodin muž se ne potrudi da za to otpuštanje nađe bilo kakvo opravdanje, ako već nema razloga. Umjesto njega se onda uzima neki čovjek s Dalekog istoka, kojeg niko u gradu ne zna i ne može za njega svjedočiti. Svaki put kad im je trebalo nešto specijalno, za posebne goste, drage prijatelje ili neku svečanu priliku, ona je i dalje morala naručivati kod svog daidže, jer ovaj novi nevoljnik jedva da razlikuje fazana od prepelice. Ali je taj nevoljnik ipak ostajao stalni lovac njezine kuće, a daidža rođak pred kojim se ona stidi zbog svog mjesta u vlastitoj kući i kod kojeg uvijek iznova tajno naručuje specijalne stvari do kojih jedino on može doći. Teško je to i ponižavajuće za ženu koja vodi kuću da je se ne upita bar za mišljenje.

Sve je postalo još gore kad je doveo nekog poludivljeg čovjeka da za kuću nabavlja ono što treba. "Kako će mi on nabavljati ako ovdje nikog ne poznaje? Ja sam imala čovjeka koji je poznavao pola kuća u okolini i sve u gradu. On je meni nabavljao i svježe i suho voće kod Zarduštovog sljedbenika s kojim je prijatelj već godinama, nabavljao je meso kod Turčina koji je za njega odvajao mlado kad se rodi i odgajao ga specijalno za njega, tkanine je dogovarao kad se lan posije, a i to kod svog čovjeka, tako da sam ja

mogla odrediti boju i tkanje. Ja sam dobivala čistiju sol od one koja ide na dvor, a vreću je on plaćao malo više nego što u bazaru košta oka grube soli. Ali je on prebačen u štalu da brine o konjima, a u kuću je, za nabavljača, došao onaj hajvan.

Jedino je kod kuhara Hind izvojevala pobjedu. "Ovo je stara plemićka kuća, ovdje se ne može jesti ono što se sviđa stočarima iz Herata", rekla je kad je Mirhond objavio namjeru da dovede novoga kuhara. I na tome je ostalo.

– A kako su oni dolazili ovamo, tako je naše imanje odlazilo tamo; za dvije godine mi djeca ne bi imala šta naslijediti, da se nastavilo kako je krenulo.

– Mora da te je sve to jako pogađalo – primijetio je Hajjam.

– Kako neće, svakoga bi.

– Pa jesi li joj to nekad prigovorila, upozorila je?

– Koga?

– Širin.

– Šta ja imam s njom? Ja o svojoj kući govorim sa svojim mužem. A njega sam upozoravala, objašnjavala mu, dokazivala, molila ga bezbroj puta. Ali kakva korist slijepcu namigivati?

Zna se naprimjer da su najbolji vrtlari Zarduštovi sljedbenici; od deset vrijednih vrtova oni su devet napravili i njeguju ih. Ona je imala vrtlara koji je čak kod njih, i to među njihovim vrtlarima, važio za majstora. I njega je Mirhond otpustio, ne može kao dozvoliti da muslimani gladuju dok on plaća njega, pa doveo neko dijete iz Herata. Nije on loš vrtlar, nije ni nesimpatičan, jedini je od ovih novih, Mirhondovih, sluga kojega dobro podnosi. Ali ne može čovjek biti siguran da je on baš cijel.

Znao je Hajjam o kome Hind govori, sreo je on vrtlara dan ranije, kod sunčanog sata blizu sjenice u kojoj

je stanovao, a način na koji su se sreli naveo je i njega na pitanje je li vrtlar baš cijel. On je razgledao sunčani sat, jednu od prvih stvari na koje mu pogled padne ujutru, koji se razlikovao od svih koje je do sada vidio. Ovaj je dijelio dan na tri dijela, naime onaj dio na koji pada sjena bio je jedan mali cvijetnjak koji se sastojao od tri velika trokuta izdijeljena na po četiri manja polja. Lijevi trokut bio je zasađen kadificama, srednji zlatnim narcisima i desni bijelim zumbulima, a svaki od njih je uskim pojasima, gotovo linijama, plavih zumbula bio izdijeljen na četiri polja koja bi odgovarala pojedinim dobima ili satima dana. Motka koja je svojom sjenom pokazivala koje je doba dana bila je prekrasno izrezbarena i napravljena od nekog tvrdog, tamnog, gotovo crnog i neobično teškog drveta. Ta motka radi nečega nije bila fiksirana, kao što je slučaj kod običnih sunčanih satova, ona se samo umetala u rupu iz koje se bez problema mogla izvaditi. Ali ni tu nije bio kraj neobičnostima ovog sata, jer su, opet u formi trokuta, nedaleko jedna od druge, stajale tri rupe u koje se motka mogla udjenuti. To nije samo neobično, to je i besmisleno, mislio je Hajjam, nastojeći da odgonetne logiku koja leži u osnovi ove lijepe ali neshvatljive konstrukcije. Kakav je to sat koji nudi izbor između tri različita mjesta za kazaljku? Pa doba dana se prepoznaje upravo zahvaljujući kretanju sjene jednog fiksiranog predmeta, ako se pomjera i predmet, kretanje njegove sjene ne kazuje ništa. Prebacivao je motku iz jedne rupe u drugu i promatrao kamo u kojem slučaju sjena pada, odgonetao, stojeći naizmjenično pored svake od rupa, kako se sjena kreće tokom dana ako je motka tu pobodena, trudio se da usporedi pojedine putanje sjene i zaključio da sat pokazuje tok dana jedino onda kad motka stoji u prednjoj rupi. Bio je usred svojih promatranja i razmišljanja, kad

ga je neko, uz jedno bijesno "ah!", odgurnuo, otrgnuo mu motku iz ruku i postavio je u središnju, naprijed isturenu rupu za koju je Hajjam upravo zaključio da je ona prava. Otkud se taj neko pojavio, kako mu je uspio prići potpuno nečujno, šta je učinio da se od njegovog kretanja ne pomjeri nijedan oblutak šljunka, ne zašušti nijedan list, ne zanjiše se grana? Je li on u nekom dosluhu s grmljem, drvećem i kamenjem?

Bez njegove namjere, Hajjamova ruka se, kad je odgurnut, naglo ispružila naprijed, kao u odbranu, i snažno udarila u grudi čovječuljka koji mu je oteo motku i još uvijek je pobadao na njezino mjesto. Po svakoj logici bijesni čovječuljak se morao od onog udarca bar zateturati, jer nije bio samo mali rastom nego i mršav. A on se nije ni pomjerio, nije pokazao da je uopće osjetio Hajjamov nenamjerni udarac, što je svjedočilo o njegovoj neobičnoj snazi i isto toliko neobičnoj neosjetljivosti. Kako živ čovjek može ne pokazati da je dobio onako jak udarac posred grudi? Nije bilo vremena da se tome čudi, jer je izgled bijesnog pridošlice bio jednako tako čudan. Kao krzno gusta crna brada zaklanjala je gotovo cijelo lice iz kojeg su gledale ogromne svijetle oči. Kad je izgovarao svoje drugo "ah", koje je ovaj put izražavalo zadovoljstvo jer motka opet stoji na pravome mjestu, učinilo se da se brada rastvorila, to jest napravila nekakav kvadrat u svojoj sredini, ispustila kratki uzvik i onda se opet sklopila. Kosa je bila duga, jednako gusta i divlja, a za nju se nekako držala šiljata vunena kapa, koja mu na ovom vremenu sigurno nije trebala. Kapa uostalom i nije bila navučena na glavu, ona se doslovno samo držala za kosu, kao da je za nju zalijepljena. Odjeven u preveliki kaftan svijetloplave boje i nekakve bijele kao hlače s bezbrojnim zelenim mrljama, a na nogama je imao čizme s visokim sarama i špicastim

unazad savijenim vrhom stope. Ruke neprirodno duge, do ispod koljena, s ogromnim šakama, u desnoj zaoštreno kratko drvo, kojim je vjerovatno u svježe prekopanoj zemlji pravio rupe u koje je udijevao mladice onoga što sadi.

– Ti si vrtlar? – pitao ga je Hajjam, tek toliko da nešto kaže, jer je po svemu bilo očigledno da je njegovo pitanje suvišno.

– Aha.

– I što se ovako naljuti na mene, šta sam ti uradio?

– Ah! – odgovorio je čovječuljak svojim omiljenim izrazom, koji je ovaj put značio "bar to je jasno", ili "zašto pitaš kad i sam znaš".

– Ti znaš ko sam ja?

– Aha.

– Samo sam malo razgledao sat, nisam htio tebi iskvariti – pomirljivo je objasnio Hajjam, šireći ruke u znak prijateljstva.

– A-ha – odgovorio je vrtlar, a njegov izgovor je kazivao da to znači "razumijem", "jasno je" ili nešto takvo.

– Nema ljutnje?

– A-a – zanijekao je Hajjamov sugovornik, pokazao dlan lijeve ruke, možda njegov znak povjerenja ili prijateljstva, i otišao.

Nakon dva koraka se okrenuo, pokazao na motku sunčanog sata, izrazio čuđenje jednim dugim "aaaa", a onda se opet okrenuo i ovaj put zaista otišao.

Hind se osmjehnula na Hajjamov izvještaj o susretu s vrtlarom i zamišljeno sklopila očne kapke na primjedbu da njegovim žilama vjerovatno teku zeleni sokovi umjesto crvene ljudske krvi.

Hajjam je zamolio za razgovore sa Fitnom i Širin, jasno je da s njima dvjema, pogotovo sa Širin, ne bi mogao, kao mlad strani muškarac, razgovarati u četiri oka. Hind

mu je savjetovala da odustane od pokušaja da razgovara sa Fitnom, jer se ona od Mirhondove smrti nije oglasila ni došla do sebe. On je istrajao na svojoj molbi i po ko zna koji put zaključio da je upornost vrlina budala. Fitna je nesumnjivo bila živa, ali do nje ljudski glas i misao nisu više dopirali, niti se moglo očekivati da od nje dođu. Je li svijet u kojem je ona boravila još uvijek ljudski? Je li to što je pred njima sjedilo još uvijek bilo ona, još uvijek neko, bilo ko? Oči se miču i ruka se pomjera, ona, po Hindinom svjedočenju, još uvijek pojede poneku suhu smokvu i popije gutljaj vode, ali od onog dana nema ni znaka razumijevanja ili prepoznavanja na licu ili u očima. Kao da je onda kad je Mirhond umirao u njoj sagorjelo nešto važno, recimo duh ili svijest, ostavljajući pred njihovim očima samo uzaludni život tijela, bez duše, svijesti, bez razloga, jer naši su razlozi izgleda ipak u duši i duhu. Ni dušmaninu čovjek ne bi poželio nešto ovakvo.

Sa Širin je, srećom, bilo sasvim drugačije. Ona ih je čekala u velikoj sobi, lijepa i dotjerana, po svemu sudeći već pomalo tuđa u ovoj kući. Gracilna i žilava kao divokoza, poput nje zavodljiva i sposobna da se izvuče iz svake nevolje. Znalo se već da se uskoro udaje, znalo se kada i za koga, svi su već znali da će ovdje ostati samo onoliko koliko traje najkraći obavezni rok žalovanja. Čim bude sigurno da nije zatrudnjela s Mirhondom i dobri običaji dozvole da napusti kuću žalosti, ona će se udati, valjda se zato više nije ovdje osjećala kao domaća. Nije ih ponudila da nešto pojedu i popiju, iako je Hajjam bio gost u njezinoj kući, nije im napravila niti pokazala mjesto da sjednu. Jedino čime je pokazala da još uvijek pripada ovom domaćinstvu bilo je to što je s puno poštovanja ustala pred Hind i pozdravila je.

Dugo su šutke sjedili, Hajjamu se nije dalo početi razgovor jer bi mu on smetao da uživa u pogledu na nju, a

od njega se čekalo da počne razgovor jer ga je on tražio. Tek kad pristojnost više nije dozvoljavala da sjede i šute, zamolio ju je da mu kaže nešto o Mirhondu i njihovom zajedničkom životu.

– Muž moj – odgovorila je Širin i brzo, ispod oka, pogledala Hind.

– Dobro "muž" – mislio je Hajjam, jasno da joj je on bio muž i jasno je šta čestita žena misli kad kaže da joj je neko muž. Ali bi njega zanimalo da mu ona kaže kako su se njih dvoje slagali, kako su se razumjeli, jesu li imali problema i kojih. Može govoriti otvoreno, sad je sve prošlo, ovdje nema svjedoka koji bi razglasili ono što kaže, a važno je da kaže iskreno i po duši. Niko ne sumnja da je ona bila dobra žena, on je vidio i uvijek će posvjedočiti kako je milo ona gledala Mirhonda i kako ga je lijepo njegovala dok je bolovao siromah.

– Uradi vuku u gori ono što je on radio meni, i vuk će te milo gledati i doći kući za tobom – odgovorila je Širin, gledajući u pod, i blago, jedva primjetno, pocrvenjela.

Hajjam je molećivo pogledao Hind, kao da od nje očekuje pomoć, ali je iz njezina izraza lica shvatio da s te strane neće biti pomoći. Zato je on opet zamolio Širin da im kaže kako su se njih dvoje slagali, o čemu su razgovarali, kako je sve to među njima išlo.

– Dobro je išlo, prelijepo, stalno. Donedavno. Onda je omanjilo, prilično. Šta ćeš, ne možeš ti od stara napraviti novo.

Hind je ustala s primjedbom da sve ima svoje granice, koju je izgovorila naglašeno ne gledajući ni u koga, i krenula sporo, dostojanstveno prema vratima, praćena svijetlim ukočenim pogledom lijepe Širin. Hajjam je i sam ustao i krenuo, žaleći što ide i stideći se zbog tog žaljenja, svjestan da od mlade žene može dobiti samo jednu vrstu

informacija o životu s mužem, koji se po svemu sudeći i odvijao na samo jednom planu. A još bolje je bio svjestan činjenice da Širin zaista ne može ostati u ovoj kući i da je već ranije izgubila razlog da u njoj bude, iako joj je muž bio živ.

Zabrinut i postiđen sjedio je pored šadrvana i sabirao rezultate svoje istrage. Razgovarao je s četiri žene i ima četvero osumnjičenih. Ako se uskoro odvaži na razgovor s Feridunom, imat će vjerovatno petero sumnjivih, jer će tada imati iza sebe razgovore s petero ljudi. Sve se kreće prema onome što je čuo za vrijeme onog razgovora kod Fuzaila, kad su mu Suhrab i on govorili zašto je ko od ukućana sumnjiv. Istraga je trebala suziti krug sumnjivih, a kako sada stvari stoje, on će ga proširiti svaki put kad s nekim porazgovara, makar sa slučajnim prolaznikom na ulici. Možda su mu sada razlozi za sumnju malo konkretniji, snažniji, nagovještava se ipak i nekakva lista na kojoj su sumnjivci raspoređeni po mjeri sumnje koju bude, ali je sve to ipak sramno malo za ovoliki trud, rad i gužvu koju je napravio. Kad se sve sabere i oduzme, sada je tamo gdje je bio nakon onog razgovora kod Fuzaila, samo što je u međuvremenu čitav grad okrenuo protiv sebe, izgubio prijatelje, osamio se, umorio i zanemario stvari zbog kojih je došao ovamo.

Širin je sigurno sumnjiva, možda prva među svima. Izgleda da je sve upravo onako kako je Sukajna govorila, iako se mora imati na umu da je Sukajna zbog nečega ne voli.

Onda dolazi Fitna, sirotica. Moralo se desiti nešto strašno da bi ona onako sagorjela, za takvo nešto nije dovoljna smrt muža, koji nije više u prvoj mladosti i njoj, uostalom, već dugo nije bio muž. A neki veliki i strašan grijeh mogao bi biti pravo objašnjenje. Počinila je, recimo,

zločin kojim se osvetila, jednim činom je, kao zamahom ruke, izbrisala sva poniženja koja su joj nanesena, sve nepravde kojima je bila žrtvom, sve tuge i pitanja kojima se godinama mučila. Sve je riješeno jednim potezom, ona je osvećena i svi računi su poravnati. Ona nema više razloga biti ovdje, nju je ovdje možda neko vrijeme držao strah i svijest da nema kamo otići, ali takve stvari vežu čovjeka za jedno mjesto samo jedno kratko vrijeme. Kad se to potrošilo, mogla ju je vezati potreba za osvetom. Sigurno bi se ona davno ubila da nije bilo te potrebe. Zato je sada, kad nema više te potrebe, naprosto sagorjela. Najzad otišla. Ona nije više na ovom mjestu, a gdje je – ne zna se. Osvetom je sagorjela i vlastitu dušu, ali to je samo jedno dodatno objašnjenje njezina stanja.

Ni sa Sukajnom stvari nisu sasvim jasne i bezazlene. Onaj bijes na oca, spremnost da ga naziva starom budalom i sramotnikom, ono ogorčenje. Ona sama kaže da je to najbolje što se moglo dogoditi, da je obitelji učinio uslugu onaj ko ga je ubio. Ali kaže da će se oni koji su ga ubili pojesti od bijesa kad shvate da su obitelji učinili uslugu. To bi značilo da oni mrze obitelj, a za nju se to ne bi moglo reći. Osim toga, govorila je "oni", ne "ja". Problem je samo što je ona "njih" već imenovala, to su Širin i njezini, a ne pokušava sakriti da ih ne podnosi.

Najbolje stoji Hind. Mnogo je uvreda i poniženja morala progutati od Mirhonda, mnogo poraza je pretrpjela od Širin, ali je ipak ostala moć u svojoj kući i glas koji se sluša. Možda uzdrmana, nikako poražena. I upravo zato uspravna, sposobna da o svima i svemu u kući govori mirno, sabrano, dostojanstveno. Istina, bez Mirhonda i njegove ljubimice ona je glavna, važnija nego što je bila dok je bila jedina žena, ali se ni po čemu ne bi reklo da je njoj nešto posebno stalo do toga da bude glavna i jedina.

Doduše, ona je duboka, možda je samo ona sposobna nešto sakriti i čak prema vani pokazati nešto čega nema, zato se ne smije previše težine pripisati dojmu da njoj nije do moći i do toga da bude glavna i jedina. Ona je jedina u cijeloj obitelji ostala mirna, samo ona ne pokazuje tragove prošlosti, samo kod nje nema znakova da je Mirhondova smrt nekakav duboki rez u njezinom životu, ona tačka od koje počinje nešto posve drugo.

Bilo je jasno da svoja razmišljanja mora podijeliti sa svojim policijskim suradnicima i provjeriti ih u razgovoru s njima, pa je poslao poruku da bi se sutra iza podne volio kod Fuzaila vidjeti s njima. Oni su ga saslušali mirno, ali malo previše mirno, gotovo s dosadom, ne krijući da im nije sasvim jasno zašto im on sve to pripovijeda. Zato je Hajjam sužavao i skraćivao svoja razmišljanja, kako je njegov izvještaj odmicao, da bi gotovo presušio kad je došao do Hind. Zavladala je neugodna tišina, koju je Suhrab prekinuo dubokim uzdahom, dodajući zamišljeno, kao za sebe:

– Da, da, judi su taka stvar. Ako u nemu ima čega za razumjeti, ono se razumjeti ne da. A ako bi se ono dalo razumjeti, nema tu ništa vrijedno truda i razumijevanja. Zato digni ruke, medeni, moj ti je savjet da digneš ruke od judi, jer oni su ti taka jena stvar.

Nije bilo reakcija na njegovu primjedbu, Fuzail i Hajjam su šutjeli kao da je nisu čuli, pa je u sobi neko vrijeme vladala mrtva tišina puna nelagode, koju je Fuzailovo šuškanje i prebiranje po papirima samo pojačavalo, i tišinu i nelagodu. Onda se opet oglasio Suhrab, duboko uzdahnuvši i objavivši da "vaja raditi", pa ustao i otišao samo uzgred se oprostivši. Opet se Hajjam začudio, kao svaki put kad ga je vidio, da se tako veliko tijelo može kretati tako lahko i gipko. Fuzail je uzvratio na Suhrabov

pozdrav isto tako uzgred i bez interesa, a onda se vratio svojim papirima, dok Hajjam nije učinio ni toliko.

– Vama kao da je svejedno? – javio se Hajjam nakon duže šutnje.

On se bolje osjećao kad je bio sam sa Fuzailom, od samog početka mu je ovaj bio ugodniji od Suhraba, pa se nadao da će se njih dvojica sad objasniti, razumjeti i tako ukloniti nelagodu koja se nakupila oko njih.

– Šta nam je svejedno? – odgovorio je Fuzail pitanjem.

– Kako ide naša istraga.

– Eh.

– Ili se ja varam? – upitao je Hajjam s nadom u glasu.

– Eh.

– Dakle svejedno.

– Eh.

– Reci mi bar o čemu se radi.

– To je gotova priča. Postigli smo sve što nam je trebalo, nema se tu više šta istraživati.

– Ma šta ste postigli?

– Uredili stvari u građevinarstvu, protresli i provjerili svoje ljude, razotkrili prevare koje bez tvoje istrage ne bismo ni za deset godina, spasili državi desetine hiljada zlatnih dinara. Svima stavili do znanja da poštujemo stare tradicije i smatramo ih svojima, pridobili mnogo ljudi, proizveli osjećanje sigurnosti.

– Ali vam je osnovno ostalo skriveno – ne znate ko ga je ubio.

– Eh.

– Nema "eh", tako je!

– Ma ko će ubijati starog magarca, molim te!?

– Neko jeste, on je umro od otrova – bijesno je insistirao Hajjam, kao da brani nešto dragocjeno. To se ponovo javljala njegova stara bolest, uvijek iznova se on vezivao za

stvari koje ga se ne tiču i bavio se njima kao da mu život od njih zavisi. Normalne ljude uglavnom vezuje i uzbuđuje ono što se neposredno tiče njihovog života i interesa, a njega uvijek nekakva nevidljiva, opća, nikom potrebna istina, koju normalni ljudi ne vide, ne čuju i ne žele znati, jer ne znaju šta bi s njom. I što gluplja i manje potrebna, to njemu svetija i važnija.

– Učen si čovjek, hakime, nemoj da sad ja tebe podučavam – upozorio ga je Fuzail, pa nastavio nakon kratke stanke. – Znaš kako je bilo kad je Allah dragi dijelio poslove Svojim melekima? Odredio je, neka je slavljen On, Maliku da uredi džehennem i brine se za njega, Mikailu je odredio da spušta kišu i opskrbu stvorenjima, Ridvanu da uredi džennet i nadgleda ga, Israfilu da puhne u rog sur i tako najavi novu objavu ili neku drugu veliku promjenu na svijetu, Džibrilu da bude Njegov glasnik i prenosilac znanja. Svi meleki su bili sretni i zadovoljni poslovima koje im je On u Svojoj milosti odredio, samo je Azrail, kojem je odredio da uzima duše i tako dodjeljuje smrt, bio snužden. Uzdahnuo je i glasno se upitao koliko će suza i uzdaha padati svaki dan na njega, koliko će ga puta, svakog trenutka u svakom danu, prokleti očajna majka kojoj je ubio dijete ili ucviljeno siroče koje je on ostavio bez roditelja. Hoće li iko njegovo ime izgovarati bez straha, bijesa, mržnje i ogorčenja, kako podnijeti pomisao da ga nikad niko neće spomenuti po dobru i s blagoslovom? "Budi miran", objasnio mu je Samilosni, "niko tebe neće proklinjati jer te niko neće povezivati sa smrću. Stvorenjima će njihovi dragi umirati od bolesti ili nesretnog slučaja, otrova ili noža, vatre ili vode. Uglavnom, uvijek će za smrt nekog stvorenja postojati razlog koji je njihovoj pameti bliži, razumljiviji i zato uvjerljiviji od nužne činjenice da mora umrijeti onaj ko je rođen. Zato će oni

proklinjati nesretni slučaj ili bolest, majčine suze će padati na vatru ili sablju, a dječiji uzdah na vodu ili otrov, samo tebe neće niko spominjati. A ako te nekad neko i spomene, to će biti u razgovoru, bez straha i bijesa, očajanja i kletve, onako kako se spominje neka daleka nesreća.

– To bi trebalo biti objašnjenje? – upitao je s gorčinom Hajjam i napustio Fuzailovu sobu bez pozdrava, ispunjen pravom zbrkom osjećanja, među kojima je dominiralo nekakvo njemu samom nerazumljivo ogorčenje. Prekinuti istragu o ubistvu trovanjem, zato što "ljudi umiru od smrti a ne od otrova", glupo je i cinično. To što su ljudi po svojoj prirodi i po Božijem davanju smrtni, nikom ne daje pravo da ih ubija. Jasno, Mirhond je umro od smrti, kao i svi ljudi prije njega, ali je neko u ovom slučaju smrti malo pomogao, pa bi policija, ako hoće da radi svoj posao, morala toga nekoga tražiti dok ima nade da će ga naći. Mirhond bi, naravno, i bez toga umro, ali je logično pretpostaviti da bi se to desilo nekoliko godina kasnije i malo drugačije, recimo s manje bolova. Fuzail bi trebao pitati njegove ukućane je li tih nekoliko godina zaista sasvim nevažno, prije nego odluči da obustavi istragu. Kod te misli mu se otkrio vjerovatni uzrok njegove ogorčenosti. Nema razloga da ih Fuzail pita, njemu su, Hajjamu, svi do jednoga neupitani rekli šta misle o onih nekoliko godina. Feridun i Sukajna, Hind i Širin, svi su mu rekli i pokazali da je to za njih završena priča. Smrt je morala doći i došla je kad je morala, a život ide dalje i oni se moraju prepustiti tom životu. Nema pobune, nema bijesa, nema želje da se odgonetne je li sve baš moralo biti onako kako je bilo. Svima je pravo i normalno što je Mirhond umro, samo se on, Hajjam, trudi da odgonetne zašto se i kako to desilo. Ispada da je stari jedino njemu bio važan, što nije i ne može biti istina. Zato je u cijeloj priči on ili smiješan,

ili lažljivi licemjer, koliko god on to ne htio biti. Trebalo bi mu vjerovati da je njemu Feridunov otac važniji nego Feridunu? Pa on ispituje pola grada da bi otkrio istinu, a Feridun šuti i miruje. Neko tu laže ili tjera sprdnju sa svim, a taj neko može biti jedino on, Hajjam.

Ti znaš, Bože dragi, da to nije istina, da ja ne lažem i ne tjeram sprdnju s tuđom smrću. Ti znaš da je Tvoja Volja i Odluka da služimo istini koliko možemo, i da od te službe ne odustajemo dok imamo snage, jer Ti si Istina, pa ne smijemo odustati od Tebe i službe Tebi. Zato valja otkriti ko je otrovao Mirhonda, valja otkriti svaku ljudsku istinu koja se da otkriti, ma koliko bila mala. Ništa se, kaže, neće dobiti ako se riješi tajna te smrti. Možda i neće u našim životima, ali će se otkriti istina, a to je ono najviše. Mi moramo znati. Znati, o tome se radi.

– Vazda neki belaj s tobom – neočekivano ga je pljesnuo po leđima Ebu Seid, odjeven u zlato od glave do pete, kao da mu se nečujno privukao s leđa s nekom namjerom. – Razgovaraš sa sobom na ulici, raspravljaš s ljudima koji te ne čuju, znači opet si u nekim problemima i princ Sejdi opet mora gledati kako da te spasi.

Kao da je samo čekala na slušaoca ili poziv, Hajjamova zbrka osjećanja i pitanja izlila se u jednom dugom monologu, koji Ebu Seid nije prekidao, čak ni podsticao ispovijed pitanjima ili primjedbama. Bilo je u tom monologu bijesa zbog ljudskog prezira prema istini i znanju, bilo je rasprave o tome možemo li biti slobodni ako ne možemo steći pouzdano znanje, razmišljanja o grijehu i njegovom djelovanju na čovjeka. Pitao je sebe i Ebu Seida, koji bi se u grijeh ipak trebao bolje razumjeti od njega, je li sirotu Fitnu u njezino sadašnje stanje doveo upravo grijeh. Priznao je da ga jako zbunjuje Širin i njezin brak. Razmišljao je o policiji i ljudskoj prirodi, pitao se o zločinu i njegovom

izvoru, ali je u cijelom monologu uvijek iznova iskrsavala Sukajna i njezin bijes na oca, njezino uvjerenje da je on ubijen i da je to dobro, njegov strah od njezinog bijesa. Središte njegove duge ispovijesti bila su pitanja vezana za Sukajnu i strašnu sumnju da je možda upravo ona ubila svog oca.

– Ja to ne bih podnio – zaključio je Hajjam tonom koji nije ostavljao mjesta pitanju ili sumnji.

– Čudan si ti svat, moj hakime – zamišljeno je primijetio Ebu Seid, nakon kratkog razmišljanja. – Tako mnogo znanja i tako malo pameti, to je čudo svoje vrste.

Objasnio mu je da neki ljudi gubitak važne osobe lakše podnesu ako se stalno prisjećaju samo lošega u vezi s tom osobom, a da drugi ljudi moraju iz sebe isplakati dragog rahmetliju, pa se zato stalno podsjećaju na najljepše i najdirljivije stvari u vezi s njim. Sjeti se svega lošega što je uradio tebi ili inače, sjeti se njegovih ružnih navika i uzrečica koje su te nervirale, podsjeti se da je sisao zube i podrigivao nakon jela, reci o njemu sve najgore što ti pada na um, pa ćeš ga nekako i prežaliti a da ti srce ne pukne od tuge za njim. Tako je kod jednih ljudi, kod onih koji žale krijući tugu, jer osjećaju da ih je ostavio na cjedilu onaj što ih je napustio. Ili se prisjeti svega lijepog i dobrog, obnovi u sjećanju sve dragocjeno što te veže za njega, da bi što više plakao i oprao iz sebe bol zbog njegova gubitka, kao što opereš prašinu s ruku. Tako ožale dragocjene osobe oni drugi ljudi, oni što tuguju plačući. A ima ljudi koji tuguju i na neke druge, odnosno treće načine, samo Ebu Seid ne bi sada o tome, da ne bi Hajjama previše zbunio, jer u njegovu glavu očigledno ne ide da ima raznih ljudi. Dovoljno je ako ovaj put shvati da njegova Sukajna, po svemu sudeći, spada u one ljude koji pate ne tugujući, koji osjećaju da ih je izdao onaj ko je otišao iz njihovog

života, pa ga oni moraju napadati i prigovarati mu. Otuda njezine grube riječi o Mirhondu, otuda bijes na njega, to je prilično jasno. Ali otkud Hajjamova sposobnost da ni toliko ne razumije, otkud ljudska glupost, to će, bojati se, ostati vječna tajna.

12.

Novi nabavljač, koji je tako jako nervirao Hind, bio je izrazito ugodan čovjek, srednje visine i svijetle puti, kao gar crne kose i brade, dubokoga glasa i odmjerenog, nešto sporijega govora. Već se pomirio s tim da će sada, kad nema Mirhonda, izgubiti namještenje, očekuje otkaz čim prođe period žalosti, pa je govorio sasvim otvoreno, bez mnogo obzira i bez potrage za riječima koje ugodnije zvuče, kako govore ljudi koji nemaju šta izgubiti i nemaju obaveze prema onima o kojima govore. Odmah je, kao da je prisluškivao Hajjamov razgovor sa Hind, naglasio da on nije iz Herata i da sa Širin nema ništa, čak je ne poznaje. Mirhond je starog nabavljača otpustio jer je otkrio da ga potkrada, i to malo više nego što je uobičajeno, a gazdarica je i to i njega povezala sa novom ženom svoga muža, s kojom po svemu sudeći povezuje sve neugodno u svom životu, pa je tako njega, potomka stare isfahanske obitelji, proglasila došljakom iz Herata. Na Hajjamovu primjedbu da je to logično, s obzirom na sve nepravde i uvrede koje je Hind u posljednje vrijeme pretrpjela, on se samo nasmijao i odmahnuo rukom. "Ne trpi ta ni nepravde, ni uvrede", dodao je. "Možda oni nju nisu milo

gledali, to ne mogu znati, ali su joj zagorčali život bar malo manje nego ona njima, toliko se mogu zakleti."

Ni odgovor na pitanje je li u posljednje vrijeme bilo neobičnih nabavki ili bilo čega drugačijeg od uobičajene prakse, posebnog, novog, nije se bitno razlikovao od prethodnog, jer nije bio ništa precizniji i ništa prijateljskiji prema Hind. "Otkud ja to mogu znati!?", zapanjeno je pitao nabavljač. "Nije tu bilo uobičajene prakse koja bi meni bila poznata. Gazdarica je preko svojih ljudi nabavljala ono što joj je trebalo i što je htjela imati, a i ja sam uvijek kupovao ono što je ona rekla i ondje gdje je ona htjela. Samo se ono što je ona htjela znalo često mijenjati. Ali ona sve to nije htjela uvidjeti, jer mene od prvog dana nije podnosila." Uglavnom, on je tvrdio da je u kuću ulazilo samo ono što je Hind odredila, tako da jedino ona može reći šta je kada ušlo, ako i ona u neko doba nije pogubila račun i pobrkala svoje razne kanale.

Hajjam je potražio Hind s molbom da mu osigura jedan razgovor s vrtlarom, ukoliko je onaj čudak uopće u stanju razgovarati, i s kuharom. Ona se osmjehnula na njegove primjedbe o vrtlaru i uvjeravala ga da će on razgovarati s njim ako mu ona to naredi, ali ni ona ne može postići da on govori zaista razumljivo, jer on se naprosto bolje razumije s biljkama nego s ljudima. Sjetila se i svoga starog vrtlara, koji je bio krasan i ozbiljan čovjek, s njim se moglo odlično razgovarati o svemu, iako je bio vrhunski vrtlar i jako blizak s biljkama. On je došao u kuću u najsretnijem periodu njezina života, možda je zato toliko vezana za njega. "To je bilo kad se moj Feridun našao, mislili smo da nam kraja nema", objasnila je Hind. Sve im je išlo od ruke i sve im je bilo sklono u to vrijeme. "Ko je mogao pomisliti da će mu na kraju ovo ostati? Sve

se počelo u jednom trenutku parati, a onda išlo samo od sebe, kao da se para dobro ispleten prekrivač."

– Nemoj ti šta pomisliti, dobro smo mi živjeli, dobro i lijepo – naglasila je Hind, kao da se brine za ugled svoje kuće u njegovim očima. Tvrdila je i da joj je Mirhond bio dobar, stvarno dobar. – Jedva sam preživjela kad sam malu rodila, mjesecima sam bila između. On se nije micao od moje postelje, veliku je ljubav pokazao. I sad mu hvala, i na ovom i na onom svijetu. Ali je u toj ljubavi zaboravio da sam žena, nikako me nije znao naći, pa sam se ja sva okrenula kući i djeci. Boriš se za ovo, brineš za ono, i na kraju ostaneš praznih ruku. Preneš se, okreneš oko sebe i vidiš da ti se život izvukao kao konac iz šava.

– Svi ipak misle da si sve vrijeme kuću vodila čvrstom rukom, kao prava gazdarica – primijetio je Hajjam uzgred, kao da želi izbjeći onaj ton žaljenja koji je zazvučao u njezinim riječima. – Kažu da čak ni Mirhondu nisi puštala na volju.

– A šta sam trebala? Dozvoliti da mi rasturi kuću sa svojim curicama?

U trenutku se razočarana umorna žena, koja sjetno govori o praznim rukama s kojima stoji na kraju života, povukla pred onom Hind koju je Hajjam upoznao, jednom oniskom suhom ženom punom snage, u svakom trenutku spremnom za borbu i sukob, koja ne odustaje od svojih ciljeva i odluka. Je li se ona stvarno umorila onoliko koliko su trebale pokazati njezine riječi odmaloprije? To se nije dalo odgonetnuti u ovom razgovoru, jer je sluga javio da vrtlar sjedi pred njegovom sjenicom i čeka ga.

Jučer je, tokom svog dugog povjerljivog razgovora s Ebu Seidom, zaključio da mora razgovarati s vrtlarom, jer se nadao da će mu taj razgovor pomoći da odgonetne tajnu sunčanog sata u vrtu. Dok ga je uvjeravao da Sukajnine

grube riječi o ocu sigurno ne znače da ga je ona ubila, da čak ne pokazuju da ga sada manje voli nego onda kad ga je bolesnog njegovala i svečano se odjenula da proslavi njegovo ozdravljenje, Ebu Seid mu je više puta naglasio razliku između njegovoga, Hajjamovog, svijeta matematike i stvarnog svijeta Božijih stvorenja i davanja. U svijetu brojeva sve je jednodimenzionalno i zato jednoznačno. Jedan broj se odnosi samo prema drugom broju, jer u tom svijetu nema ništa osim brojeva, i to se odnosi na samo jedan način, koji je jasno obilježen znakom što stoji među njima. Iz tog znaka je na prvi pogled i konačno jasno da li se tvoj broj s onim drugim brojem sabire ili dijeli, je li od njega oduzet ili mu je dodan, treba li se s njim pomnožiti ili podijeliti. Toga nema u Božijem svijetu stvarnih tijela i događaja, tu se sve odnosi i u vezi je sa svim, tu bi nešto nalik na jednoznačnost bilo moguće jedino uz najstrašnije nasilje nad stvorenjem ili događajem.

– Jesi li ikad vidio pauka u njegovoj mreži? – pitao ga je Ebu Seid. – Jesi li primijetio da on upravlja i onim dijelovima mreže koje ne dodiruje, kojima nije ni blizu? Kad on zategne ili pomjeri nit mreže na desnoj strani, pomjere se i niti na lijevoj, a očice mreže se istegnu. Svaka nit, svaki čvor i svaka očica povezani su sa svakom drugom niti, očicom i čvorom, odnose se s njima bez obzira na to jesu li s njima u materijalnoj vezi, jesu li jedni drugima blizu ili daleko, mogu li se te njihove veze primijetiti i razumjeti ili ne mogu.

Takav je sav ovaj svijet, podučavao ga je Ebu Seid. Nijedno stvorenje ni u jednom trenutku ne govori samo jednom sugovorniku i ne kazuje samo jednu misao o jednoj stvari. Evo ti sada, recimo, kazuješ o zaljubljenosti i razočarenju, o vjetru koji danima ne zna stati pa jadne ljude izluđuje, o dobrim nadama, o životu učenih ljudi

u carstvu sultana Malikšaha, Allah mu slavu uvećao, o nesnalaženju sadašnjih ljudi s drugim ljudima, o ponašanju ljudi s granice u velikim gradovima... O svemu, dragi moj hakime, o svemu, ovo je samo onaj mali dio koji sam mogao nabrojati rugajući ti se pri tome. Stotinu ljudi koji bi znali osluhnuti ono što ti sada kazuješ svojim tijelom i životom čuli bi stotinu različitih poruka. Svaka životinja koja bi te omirisala, saznala bi o tebi ono što se samo njoj otkriva i svaka biljka ono što je samo njoj dostupno. Ništa iz stvarnoga svijeta ne govori samo jednom sugovorniku i ne služi samo jednom cilju.

Taj razgovor mu je donio olakšanje, valjda ga je zato rado prihvatio i dobro upamtio, gotovo od riječi do riječi. Jutros ga se u cijelosti sjetio kad je stupio pred sjenicu u kojoj stanuje i ugledao sunčani sat, koji mu je posljednjih dana stalno pred očima i sve to vrijeme ga ne ostavlja na miru. Govoreći Ebu Seidovim riječima, mislio je, ovaj sat kazuje doba dana, ali sigurno još nešto, možda još mnogo toga, inače ne bi bio stvaran. Ali šta sve? I kome? Šta bi trebalo znati da se odgonetne i ono drugo što on kazuje? Ima li to veze sa životom u ovoj kući? S Mirhondovom smrću? Hoće li odgonetnuti tajnu sunčanog sata ako shvati čemu služe dvije očigledno nepotrebne rupe u koje se može pobosti motka koja svojom sjenom pokazuje doba dana?

Satima je studirao cijeli unutrašnji vrt, pitajući se ima li tajna sunčanog sata neke veze s ostatkom vrta. Sat je dio vrta, može li se makar približiti tajni sata ako shvati logiku prema kojoj je napravljen vrt? Ili odnos sata s nekim drugim dijelom vrta, čiji je i on dio? Onaj dio vrta koji je ležao direktno pred prozorima ženskog dijela kuće sastojao se iz šljunčanih staza, pravokutnog travnjaka i okruglog bazena sa šadrvanom u sredini. Unutar travnjaka, u njegovom

središnjem dijelu, namješten je sunčani sat u formi pravilnog polukruga. Odsječena, ravna stranica tog polukruga protezala se paralelno s dužom stranom travnjaka (dužom stranicom pravokutnika, preveo je Hajjam sam sebi), dugom nešto preko pedeset njegovih dugih koraka, dakle nekih šezdesetak aršina. Ustanovio je da se duge stranice travnjaka protežu pravcem istok–zapad, s tim da je strana bliža kući, ujedno ona strana koja je paralelna s odsječenom, ravnom stranom sunčanog sata, okrenuta kući i sjeveru. Od ove, sjeverne strane travnjaka do ravne strane sata bilo je tri koraka, oko četiri aršina, a od vrha zaobljene strane sata do južne strane travnjaka dobra dva koraka. Od južne strane travnjaka do ruba bazena opet tri koraka. Promjer sunčanog sata, dakle dužina linijom od istoka prema zapadu, iznosila je prema tome pedeset koraka, a njegova "dubina" po liniji sjever–jug dvadeset koraka. Polukrug sata bio je podijeljen na tri pravilna trokuta, a svaki od trokutova na četiri polja. Na istočnoj strani ležao je trokut zasađen kadificama, zapadno su bili bijeli zumbuli, a u sredini zlatni narcisi. Na sjevernoj strani travnjaka, nekih pola dugog koraka od mjesta na kojem se sva tri trokuta sastaju, dakle od tačke koja bi bila središte kruga koji bi nastao kad bi se postojećem sunčanom satu dodala njegova odsječena, druga, nepostojeća ali zamisliva polovina, bila je postavljena rupa u koju treba udjenuti motku da bi sat pravilno pokazivao doba dana. Nekih dva i pol koraka od nje stajale su dvije nepotrebne rupe, koje su s onom prvom gradile pravilan trokut. Je li to slučaj, igra ili ima nekoga skrivenog smisla što je taj trokut tačno jedna desetina onih trokutova zasađenih cvijećem?

Od južne strane travnjaka do bazena s vodom udaljenost je opet bila tri koraka. U sredini bazena stajao je šadrvan u obliku lotosova cvijeta, tako da su on i bazen

gradili ustvari dva koncentrična kruga. Promjer bazena iznosio je pet dugih koraka, sigurno osam do devet aršina, a promjer lotosova cvijeta, dakle užega kruga, tri koraka, što znači da su ponavljali razmjer travnjaka, koji je bio dug pedeset a širok trideset koraka. Je li to slučaj, igra ili neka skrivena poruka upućenima? Sličnu podudarnost pokazuju i razmjeri među trokutovima – veliki trokutovi zasađeni cvijećem ponavljaju se u malom trokutu označenom rupama u koje se pobada motka. To je sigurno namjerno, takve podudarnosti ne nastaju slučajno, ali koja namjera stoji iza toga?! Šta ona kazuje i ko može čuti njezino kazivanje, kako bi rekao Ebu Seid?

Satima se mučio, mjerio, slagao bilješke s mjerama jednu pored druge i uspoređivao ih, otkrivao njihove podudarnosti i igre brojeva skrivene iza tih mjera i njihovih odnosa, zakone na kojima su te igre počivale, a koji su se mogli naslutiti iz odnosa pravokutnika i kruga. Uživao je u tome, matematika je bila njegova najdublja i prva strast koju je otkrio, napravio je desetine kombinacija i otkrio isto toliko matematičkih operacija s ustanovljenim mjerama koje bi kao rezultat dale cijele brojeve. Ali sve to ga nije približilo uvjerljivom odgovoru ni na jedno od pitanja koja su mu se nametala u vezi sa satom. Je li ponavljanje odnosa među mjerama poruka? Zašto se veliki trokutovi ponavljaju u malome, zašto se razmjeri krugova ponavljaju u pravokutniku? Čemu služe nepotrebne rupe u koje se može udjenuti motka koja svojom sjenom pokazuje vrijeme? A bez odgovora na ta pitanja ne može ni naslutiti koja je druga priča koju ovaj sat kazuje i kome je kazuje. Eto zato mu je bio neophodan razgovor s vrtlarom, ako je moguće pravi razgovor.

Htio je na samom početku otkloniti moguće otpore i predrasude kod čudnog čovječuljka, pa je čak prije

pozdrava naglasio da on nije htio motku sunčanog sata postaviti na krivo mjesto, da on inače onda nije imao ni krivih ni pravih namjera, nego je samo htio razumjeti čemu služi i kome treba sat koji pokazuje krivo vrijeme. Jasno je da ovaj sat može pokazivati i ispravno vrijeme, ali mu je neko, očigledno namjerno, dodao mogućnost da pokazuje dvije varijante krivog vremena. Zašto? Čemu i kome to može poslužiti? Za šta uopće može biti dobro da se pokazuje krivo vrijeme?

Možda je on svojim dugim govorom otklonio vrtlarov otpor prema sebi, ali je usput otklonio i sve ostalo, jer je sirotog čovjeka, inače ne baš vičnoga govoru, toliko zbunio da mu je potpuno oduzeo i samu sposobnost govora. Zato je morao opet govoriti i govoriti, ovaj put o svom interesu za vrtove i ljubavi prema njima, pri čemu je mudro naglasio da on za vrtove ima mnogo više ljubavi nego znanja, to jest da ljubavi ima mnogo a znanja nimalo. Time je gotovo pokrenuo govor u vrtlaru, a kad je dodao da je on uglavnom dobronamjeran čovjek i da prema ovoj kući ima samo dobre namjere, pa slučajno izgovorio spasonosnu molbu da mu čovječuljak govori o svome vrtu, iz njegovog sugovornika je doslovno pljusnula rijeka riječi.

Hind je bila u pravu: bilo je teško, gotovo nemoguće, razumjeti šta on govori. Nije izgovor bio glavni problem, on je izgovarao gotovo jasno, problem su bili sklopovi riječi od kojih čovjek razumije svaku za sebe, ali cjelinu nikako, jer mu nije i ne može mu biti jasno kako se te riječi mogu povezati jedna s drugom na taj način. On je, naprimjer, više puta rekao da “puža treba pravo morski ušatoriti u zglobovima vrta” (to ili nešto slično, ni uz najbolju volju Hajjam ne bi mogao doslovno upamtiti i ponoviti neku njegovu rečenicu). Manji problem su bili nepravilni oblici pojedinih riječi ili izgovor krivih glasova na

određenim mjestima (on je uporno govorio "o" tamo gdje bi trebalo stajati "a", tako da je govorio "uposti" umjesto "pasti"). Osim svega toga, on je, kao svi ljudi koji mnogo samuju, valjda po navici, više govorio sebi samome nego nekom drugome, tako da nije vodio ni najmanje računa o tome da li ga se čuje i razumije. Tako je često spuštao glas gotovo do nečujnosti, svaku drugu rečenicu je završavao šapatom ili nerazumljivim mrmljanjem sebi u bradu – svoje misli on ionako poznaje, ne mora ih izgovarati jasno i glasno, a jedini razgovori za koje on ima prilike jesu oni u kojima on sebi kazuje svoje misli. Valjda po toj navici, on je spuštao glas do nečujnosti i izgovor do nerazumljivosti kad god mu se učinilo da dugo govori, a to je bilo svaki put nakon pet-šest izgovorenih riječi. Hajjam nije smio zahtijevati da govori glasnije ili da ponovi ono što je promrmljao, jer se bojao da će ga opet zbuniti, pa je ostao uskraćen za drugi dio većine njegovih rečenica. Bijeg u nečujnost ili u mrmljanje, nemogući sklopovi riječi koji jedva mogu biti rečenice ljudskog jezika, odustajanje od toga da izgovori započetu rečenicu, sve su to osobine čovjeka koji govori uglavnom sam sebi i samo zato što mu treba da čuje ljudski glas, a ne radi toga da nešto saopći; on zna ono što bi imao saopćiti i ako to ne izgovori glasno. Kad je to shvatio i malo se navikao na vrtlarov čudni način, razumio njegova odstupanja od normalnog jezika i počeo prepoznavati ono čime se vrtlar ispomaže kad ne zna šta bi ili kako bi nešto rekao, Hajjam je počeo pomalo razumijevati čovječuljkov govor, a kako je vrijeme odmicalo, sve više i sve bolje. A iz vrtlara je, kad je jednom progovorio i povjerovao da ga neko sluša i čuje, teklo kao rijeka.

Ovaj oblik vrtu je dao njegov prethodnik, koji je ovdje bio u službi preko dvadeset godina i polovinu tog vremena

posvetio preoblikovanju vrta. Ne zna se kad je podignuta ova kuća i s njom vrt, zna se samo da je ovo deseta generacija koja neprekidno živi ovdje. Jesu li i ranije generacije živjele ovdje i, ako jesu, koliko ih je bilo, ne može se pouzdano znati. Koliko se može znati, u tom vremenu kuća nije mijenjana, samo popravljana kad je bilo potrebno, dok je vrt vjerovatno mijenjan bar desetak puta, jer je svaka generacija imala svoje zahtjeve, potrebe i želje (poznato je da se običaji i mode u odnosu prema vrtu mijenjaju brže od onih prema kući). Od njega se tražilo, kad je došao ovamo, da sve ostavi kako je zatekao, a on bi to učinio i da su mu dali slobodne ruke, kad bi iznova radio neki vrt vjerovatno bi ga uradio otprilike ovako, jer on upravo ovako zamišlja dobar starinski vrt ("čahar bagh", rekao je vrtlar, onako kako se u starim perzijskim obiteljima nazivalo tradicionalne vrtove). Ovaj ženski dio, u kojem je smjestilo Hajjama, cjelina je za sebe i praktično odvojen od muškog dijela u kojem boravi on, vrtlar. Oba dijela su prelijepa, svaki za sebe i svaki na svoj način, svaki može biti i jeste cjelina za sebe, a oba zajedno čine opet jednu cjelinu koja ima svoju ljepotu.

Što se tiče kazaljke sunčanog sata, tu se nema šta veliko reći. Njegov prethodnik je ovako oblikovao sat, on je odredio i mjesta za dodatne otvore, one za krivo vrijeme, on ih je čak iskopao prije nego što je morao otići. Sadašnji vrtlar je samo uredio i ozidao već gotove nepotrebne otvore, tako da se motka može udjenuti i iz njih izvaditi kao da se ništa nije dogodilo.

Davno je on primijetio da oni ne trebaju i samo dovode u zabludu, samo onaj prednji otvor je dobar, tačan i potreban. Ali je neko od samog njegovog dolaska ovamo uporno stavljao motku u zadnji desni otvor, gdje joj sigurno nije mjesto, i tako zavodio na krivi put. Jasno da je zabluda i

krivi put, ako sat o ikindiji pokazuje podne, a upravo tako pokazuje ako motka stoji u zadnjoj desnoj rupi. On je uporno vraćao motku na pravo mjesto, i tada bi o ikindiji sjena padala na lijevo polje zasađeno kadificama, ali bi već sutradan motka opet stajala na krivome mjestu i o ikindiji bacala svoju sjenu na središnji trokut zasađen zlatnim narcisima. Vrijeđalo ga je i plašilo to samovoljno poigravanje tokom dana i vremenom, pa je odlučio po svaku cijenu uhvatiti onoga ko pomjera motku sata i izbiti mu tu naviku iz glave. Sakrio se iza jasminova grma pored staze i tako postavio zasjedu samovoljniku. Dugo je dreždao tako sakriven, zaspao je pa se probudio a da se ništa nije dogodilo, jer je motka sata još uvijek stajala na pravom mjestu. Dalje je čekao u svojoj zasjedi, već je prijetila opasnost da ponovo potone u san, kad se krivac konačno pojavio. Vrtlar nije mogao ni zamisliti kojim putem je došao do sata, jer nije prošao stazom, kao što je red, nego se odjednom stvorio tu, leđima okrenut jasminovu grmu i njemu, vrtlaru, prišao motki, izvadio je iz pravog otvora i krenuo da je pobode u zadnji desni otvor. I s leđa se vidjelo da je krivac krupan i snažan čovjek, ali je vrtlar neustrašivo jurnuo na njega, radostan što će ga zauvijek naučiti pameti, i skočio mu na leđa. Nepoznati se najprije skamenio od čuda, ali se brzo pribrao, stresao ga s leđa i okrenuo se. Bio je to gospodin. Jednim šamarom, bez zamaha, oborio ga je na zemlju kao da je dijete nevino ("Imao je tešku ruku, rahmet duši njegovoj, to se ne zaboravlja, ta ruka"). Nakon toga više nije istraživao ko premješta kazaljku sunčanog sata, ali je svaki dan prije podneva dolazio da je premjesti na pravo mjesto, iako je znao da je na krivo postavlja sam gospodin. Dragi Bog je stariji od gospodina. Od tada je on još više osjetljiv na brkanje sunčanog sata, zato je onako postupio i kad je Hajjam brkao i pomjerao motku.

Bog zna dokad bi razdragani čudak brbljao o svom vrtu da Hajjam nije morao ići do kuhara, najstarijeg čovjeka u cijelom kućanstvu i po stažu najstarijeg sluge. Već dugo on nije lično kuhao, nego je određivao šta će se i u kojim odnosima slagati u jelo koje je Hind naručila, mjerio sastojke i provjeravao im vrijednost, nadgledao pomoćnike, po potrebi vikao na njih i otpuštao ih, hvalio i predlagao za nagradu. Iznenađujuće mladolik za svoje godine, brz u misli, pokretu i govoru, govorio je u kratkim brzim rečenicama, koje je pratio isto tako kratkim brzim pokretima ruku i glave, a pritom se svako malo smijao zabacujući glavu i okrećući lice prema gore.

Uvijek je on kupovao stvari potrebne kuhinji pored ili mimo glavnog nabavljača, to je jasno, neće valjda svako nedonošče kupovati za njega, pa mora se nešto znati o namirnici i začinu, a to ne znaju baš svi. (Brzi kratki smijeh.) Ne, nema to veze s ljubomorom, on je dovoljno dobar da ne mora biti ljubomoran i kriti od drugih ono što radi, ono hoće samo da ostane dobar. (Ponovo brzi kratki smijeh.) Znao bi i mladi gospodin hakim šta on govori, da je ikad izvolio sam nešto skuhati. Dobar dio stvari koje treba u kuhinji, čovjek mora vidjeti svojim očima, omirisati ili osjetiti rukom. Ili sve to zajedno. (Kratki brzi smijeh.) Tek tada zna šta od toga može napraviti i može li išta dobro. A ima i ljudi koji ne bi sa svakim razgovarali o onome što nude na prodaju, samo s kuharom koji zna šta mu treba i šta je dobro. Treba li on takvome poslati nabavljača? Najbolje začinske trave, recimo, on ne kupuje u bazaru, nego kod svog čovjeka, ono što se kupi u bazaru on koristi samo za hranu koju priprema za sluge. Ima on mnogo svojih ljudi i mnogo kanala kojima dolazi do najbolje robe, to je sasvim prirodno, pa on je u ovom poslu preko pedeset godina. (Smijeh pun radosti.) Naravno da je ispunjavao sve

gospođine želje, bolju gazdaricu je teško i poželjeti – zna šta hoće, zna narediti, ne oprašta nered i javašluk. Ona je znala i njemu samome ubrk reći da neka jela pravi bolje od njega! Hej, on je ostario uz vatru, on je čuda izvodio prije nego što se ona rodila, ali ona to kaže i dokaže. Ono što drugome ne bi oprostio, njoj ne možeš oprostiti jer nemaš šta. Vila! Nije žena, nego džinska princeza.

Nema toga mnogo, samo za dva jela je ona tvrdila da ih pravi bolje od njega. Pilav s narovim umakom i zečija pasteta. A to dvoje pravi zaista dobro, ne bi se moglo reći da li bolje od njega, ali dobro. Dobro! Evo i sada, kad je naručila zeca... "Hoću li ja to", pitam je, "gospođo?". "Ne znaš ti to, stari", kaže. I ode. Nasmijala se, uzela zeca iz mojih ruku i otišla. A žao mi, mnogo je to posla, nije to sve za njezinih ruku. Govorim za njom da bih ja to svojom rukom, sve svojom rukom, ne bi ona nedonoščad ni blizu prišla. Tiho sam, valjda govorio, nije se ni okrenula. A onda sam se i ja okrenuo, pa u kuhinju.

Hajjam je sigurno poskočio kad je ovo čuo, ali stari kuhar nije pokazao da je nešto primijetio. Hind je nedavno pravila zečiju pastetu? Da, nakon dugo, dugo vremena, htjela nečim posebnim počastiti gospodina, ona je mislila da mu je to najdraže jelo. Kad je to bilo? Sad, nedavno. Kada, koliko je vremena od tada? Onako. Čovjek je donio zeca, njezin rođak, dobar čovjek i lovac, krenuo u grad na džumu, pa svratio da preda. Po tome zna da je bio petak.

Hajjam je panično računao u glavi.

– Bi li to mogao biti petak 10. šabana?

– Zašto ne bi mogao? Valjda svaki dan može biti deseti?

– Taj dan o kojem govoriš, bi li on mogao biti?!

– Ne da može, nego jeste. Ne bi išao na džumu da nije petak, je li tako.

– Pitam bi li mogao biti petak 10. šabana, onaj petak pred sredinu mjeseca... Pazi: tvoj gazda se razbolio polovinom mjeseca, po mom računu upravo u srijedu, 15, ja sam bio kod sirotog Salija, po tome dobro pamtim. Posljednji petak prije toga bio je 10. šaban, to te pitam. Bi li to mogao biti taj?

– A zašto ne bi mogao?

– Je li bio, je li on donio zeca posljednjeg petka prije nego što će se Mirhond razboljeti?!

– Pa da, prije džume.

Shvatio je da starca neće prisiliti da počne misliti u datumima i da od njega nema više šta saznati, pa je odjurio u svoju sjenicu i poslagao preda se sve bilješke o Mirhondovom slučaju. Sve se slagalo. On ga je pregledao u četvrtak. A bolest se pojavila dan prije, dakle u srijedu petnaestog. Ako je trebalo dva-tri dana da se otrov proširi po tijelu i ozbiljnije ga napadne, a toliko treba, to jasno stoji kod Ar-Razija, Mirhond je mogao jesti otrovno meso u nedjelju ili u ponedjeljak. A to je svakako moglo biti meso koje je čovjek predao u petak prije džume. Kako saznati je li Mirhond jeo zečiju pastetu od tog mesa? Kako sve provjeriti? Kako znati, pouzdano znati?!

13.

To je morao biti jedan od onih događaja koji mijenjaju svijet: objavljena je vjeridba bagdadskog kalifa Muktadija s Muhmalak, najstarijom kćerkom sultana Malikšaha. Ali to nije samo brak dvoje ljudi, to je vjenčanje minbera i trona, pera i sablje, svete i svjetovne, simbolične i praktične moći. Veliki vezir Nizamul-Mulk sijao je tih dana kao nikad, jer ovo je bila njegova velika pobjeda, možda najveća u njegovom životu punom pobjeda. Ovaj brak je njegova zamisao, koju je on s mukom i sa mnogo truda, ulažući u to svu svoju moć i diplomatsku spretnost, pune tri godine vodio do ostvarenja. Nadao se da će sada, bar nakratko, ušutkati sve moćnije grupe i pojedince, koji su na dvoru osvajali sve više utjecaja, a glasno su zagovarali ukidanje kalifata ili njegovo preseljenje u Isfahan.

Već desetljećima kalif nije ništa više od bespomoćne lutke u rukama raznih vladara kratkotrajne ali velike moći, ili svojih vojnih zapovjednika, kojima je jasno da je on nemoćan i potpuno ovisan o njima. On ne odlučuje samostalno ni o tome šta će jesti, pa zašto bi onda on uživao titulu zapovjednika pravovjernih, dodjeljivao titule sultanima i emirima, stavljao krune na prve glave svijeta, kao

da kruna dobiva svoju vrijednost po njegovom dodiru a ne po moći i snazi onoga koji je nosi?! Zašto se svi uporno pretvaraju da ta lutka ima neku moć i da je Bagdad centar svijeta, jer je njegovo sjedište, iako je svima dobro poznato da je seldžučki sultan prvi na svijetu i da je Isfahan, kao njegovo sjedište, stvarni centar? Ovo tradicionalističko prenemaganje s kalifom mnogo košta, komplicira život i odnose među vladama, izruguje se zdravom razumu, zato bi sultan Malikšah morao svome carstvu pripojiti Bagdad i sebe proglasiti kalifom, možda upravo u Bagdadu. A mogao bi i preseliti kalifat u Isfahan, bez pripajanja Bagdada, da ne bi bilo ljubomore kod drugih vladara. Zašto ne bi ovamo preselio i kalifat i kalifa, ili sebe ovdje proglasio kalifom? U svakom slučaju, morao bi zauvijek okončati ovo nepotrebno, besmisleno i preko svake mjere skupo igranje prividima.

Veliki vezir je uporno objašnjavao da stvari nisu jednostavne kako se čini onima koji predlažu takve mjere. Kalif ima veliku simboličku moć, a samo će budala potcjenjivati simbole i njihovu moć, jer moć simbola leži u duhovnome. Možda bi svijet postojao i kad bi izgubio duhovnu dimenziju, ali sigurno ne bi bio dobro mjesto za ljudski život. Naš život se, naime, doduše odvija u tijelu, ali duša i duh to tijelo pokreću i upravljaju njime, čine ga živim, osjetljivim i sposobnim da radi. Tijelo čovjeka ostane cijelo i nepromijenjeno i nakon smrti, po svemu isto kao kad je bilo živo, a ipak je mrtvo jer je lišeno duše. Ne presele se njemu bubrezi na pluća i ne poveže mu se želudac s mozgom kad umre, sve ostane gdje je bilo i kakvo je bilo, samo bez života, jer je sve to napustila duša. Zato mi ne možemo ljudski živjeti u svijetu bez duhovne dimenzije, a simboli nam primiču tu duhovnu dimenziju ili nas njoj privode, u svakom slučaju povezuju nas i daju

materijalnim tijelima ili institucijama smisao i moć koji nisu sadržani u njihovom tijelu. Ono duhovno objavljuje nam se preko simbola, otkriva se, postaje nam razumljivo. Ljudi koji se izruguju simbolima i odriču im vrijednost, rade protiv sebe. Svi oni koji tvrde da je istinito i vrijedno samo ono što mogu progutati, nataknuti na onu stvar ili pohraniti u seharu ili u magazu, oduzimaju svijetu njegovu duhovnu dimenziju i time život. U svijetu koji bi nam oni napravili sve bi možda ostalo na svom mjestu i onakvo kakvo je sada – samo što bi taj svijet bio mrtav, kao ljudsko tijelo kad ga napusti duša. Ne može se sve izmjeriti ili izbrojati, život bi bio strašan ako bi se odvijao samo u mjerljivom i izbrojivom. Zato neka se zamisle oni koji bi kalifa ukinuli jer je skup, ili zato što ima samo simboličku moć. Teško nama ako zaboravimo kako je velika i važna simbolička moć. Čovjeku treba tijelo i duša, a svijetu sultan i kalif. Trebaju nam korist i užitak, ali nam isto tako trebaju pravda i poštenje, ljubav i povjerenje, vjera i nada. Mi ne možemo stajati na jednoj nozi i svijet ne može imati jedan centar. Kostur svijeta je od duha, oblik mu daju mjere one vage na kojoj se mjeri vrijednost svega što postoji i što se desilo, a njegovo vezivno tkivo su razmjeri u kojima su pomiješane razne gradivne materije, odnosno mjerljivo i nemjerljivo. Ako mu oduzmemo duhovnu dimenziju, ostavit ćemo svijet bez kostura, pa će se on sasuti i ostati bezobličan, izgubiti zakone i mogućnost da ih ima, jer su zakoni mogući samo u svijetu s oblikom, logikom, vezivnim tkivom. Kao što bi i ljudsko tijelo bez kostura bilo bezoblična gomila mesa i žila.

Kad god mu se pružila prilika, veliki vezir Nizamul-Mulk je ponavljao svoju priču o duhu i simbolima, tražio i nalazio za nju nove argumente i usporedbe, sad već izazivao podsmijeh kod ljudi kojima su uvijek smiješni

oni koji svojim životom brane izgubljenu stvar, a činilo se da je njegova stvar sigurno izgubljena, jer je broj onih koji su predlagali ukidanje kalifata ili njegovo preseljenje nezadrživo rastao, a s brojem je rastao i njihov utjecaj i moć. Već ih je bilo i u najbližem sultanovom okruženju, čak u njegovom haremu. Tako je vezir sve jasnije uviđao da vodi bitku protiv vremena, pa je sve češće ponavljao da razbojnici vode bitke radi pljačke, a ljudi od uma i časti da bi branili ono što je vrijedno odbrane, makar znali da je njihova bitka unaprijed izgubljena. Nije problem što su prostaci i jučerašnji robovi poželjeli dokazati da je bogatstvo u zlatu jedina vrijednost i jedino istinsko bogatstvo. Nije problem ni to što su oni našli učene ljude i mudrace spremne da za šaku dukata podrže njihove tvrdnje, koliko besmislene toliko i grešne. Nije problem ni to što su se oni udružili i vraški dobro rasporedili. Stvarni problem je samo to što vrijeme radi za njih, što se on mora boriti protiv vremena, jer svijet zaista gubi kostur i oblik. Ali šta da se radi, u prirodi svijeta je da stalno teži propasti i da povremeno potone u bezobličnost, a obaveza čestitog čovjeka je da se tome suprotstavlja. "Uvijek se prave ljude moglo prepoznati po tome što se bore protiv vremena", prkosno je govorio vezir, izazivajući time sve glasniji smijeh.

Brakom koji je dogovorio, postigao je da bar na neko vrijeme odbrani svijet koji ima dva središta, dva oblika moći, lijevu i desnu stranu, naime sultana i kalifa, Isfahan i Bagdad. Hajjam i Muzaffer Širazi, njegov kolega i prijatelj, tri su dana radili na horoskopu budućeg braka. "Neka bude dobar", zahtijevao je veliki vezir, "najpovoljniji". Hajjam ga je uvjeravao da horoskope ne treba uzimati ozbiljno, a dobro raspoloženi vezir ga je gledao sa smijehom u očima i pravio se da se ne može načuditi takvom mišljenju dvorskog astronoma. To je Hajjamu bio razlog

da se upusti u duga objašnjenja, koja neupućen čovjek ne bi razumio ni ako bi ga jako zanimala, pa ga je vezir uz smijeh poslao da radi svoj posao i otpustio ga.

Kalifovi izaslanici su mladenkinim roditeljima donijeli darove od kojih dah staje, pa je valjalo poslati ih nazad s mirazom i darovima koji će pokazivati veličinu i slavu sultana Malikšaha, koji će prema tome nadmašiti sve što ljudska pamet može zamisliti, pa i kalifove darove. A prije toga ih zabaviti ovdje i pokazati im stvari koje će prepričavati u Bagdadu i izazivati čuđenje tim pričama. Odlučeno je da ih se otpusti 27. šabana. Do granice gradskog područja Isfahana s njima bi išla prava svadbena povorka, to jest oni bi bili dio te povorke. Odatle bi kalifovi izaslanici i povorka s mirazom nastavili put Bagdada, a mladenka bi se sa svojom pratnjom vratila na isfahanski dvor, da još ovaj ramazan provede uz roditelje. Za očekivati je da povorka s mirazom pred Bagdad stigne sredinom ramazana. Pred gradom bi trebala sačekati do zalaska sunca, a onda bi u grad ušla nakon iftara, da bi cijeli grad mogao slaviti. Na dan prispjeća povorke pred Bagdad, 17. ramazana, u oba glavna grada, Isfahanu i Bagdadu, podijelile bi se ljudima poslastice, svijeće i baklje. Svaka bi kuća dobila slana i slatka jela, jednu svijeću i dvije baklje, koje treba upaliti dok povorka s mirazom ulazi u grad. Tako bi oba velika sretna grada bila noću osvijetljena kao usred dana i slavila sretni brak zajedno s mladencima i svojim pravednim vladarima. A onda bi drugi ili treći dan bajrama krenula iz Bagdada svadbena povorka u Isfahan po mladenku. Tako bi, zahvaljujući dobrom planiranju i plemenitosti vladara, dva najvažnija grada na svijetu puna dva-tri mjeseca provela u slavlju i zanosu, što bi moralo donijeti mnogo dobra.

Tako su 26. šabana, dok su telali objavljivali bračni ugovor i horoskop budućega sretnog braka, ulice i trgovi

Isfahana bili preplavljeni zabavljačima i vještacima raznih vrsta, koji su svojim vještinama trebali zadiviti goste iz Bagdada. Bilo je tu svega. Borili su se hrvanjem, šakama, tupim sabljama, pečenim ovčijim butovima... Utrkivali su se pješice i jašući na konjima, na kravama, na ljudima, i to tako da debeli jašu na mršavima, na kozama i na mnogo drugih načina. Hodali su na rukama, na jednoj ruci i jednoj nozi, na dvjema motkama ili tako da su noge pružene naprijed a ruke provučene između njih i uposlene tako da nose tijelo, kao da su noge. Penjali su se uz lojem namazani drveni stub, uz motku koju jedan čovjek drži na bradi, uza zid podignut upravo za tu priliku na Mejdan-i sultan, uz drugog čovjeka ili ljude koji su stajali jedan na drugome, tako da se znalo nanizati po pet-šest ljudi koji su, držeći jedan drugoga na ramenima, tvorili pravi toranj. Reklo bi se ipak da su najviše pažnje privlačile i najveće gužve pravile tri igre, od kojih se mnogom čovjeku koža naježila, što od straha a što od čuđenja. Na At-mejdanu su se neki ljudi utrkivali stojeći na neosedlanim konjima, držeći u ruci po jedno dugo koplje, kojim su ciljali u metalni krug izdijeljen na pet polja. Svako od tih polja, ako bi ga jahač pogodio kopljem, donosilo je određeni broj poena, a svaki poen donosio je jedan zlatni dinar. Dupli broj poena i dinara dobivao je onaj ko svojim kopljem skine, pored svoga, metalni prsten nekoga od drugih natjecatelja. Još veća gužva i još više uzbuđenja vladalo je pored kuće podignute posebno za taj dan i gotovo potpuno ispunjene drvenim kladama. Na određena skrovita mjesta u kući pohranjene su metalne kutije s po jednim zlatnim jajetom napunjenim draguljima. Na određeni znak drvene klade su polivene naftom i zapaljene, tako da se kuća začas ispunila vatrom. Ko god je htio, mogao je utrčati u kuću i dati se u potragu za metalnom kutijom sa zlatnim jajetom

punim dragulja. Mnogi su utrčali u kuću, mnogi su se i vratili, neki čak s metalnom kutijom u opečenim rukama. Ali je uvjerljivo najviše uzbuđenja izazvala grupa od desetak polugolih ljudi koji su posjedali ukrug i počeli se dobacivati kobrama. Bile su tri kobre koje su bez prestanka letjele od jednog drugome, s tim da se nikad nije moglo znati prema kome će neka od njih poletjeti i s koje strane će nekome od tih ljudi doletjeti kobra koju mu je dobacio njegov drug. A isto tako se nije moglo znati kada će neka od bačenih kobri promašiti onoga kome je namijenjena i pasti među gledaoce, koji su sigurno manje vješto hvatali zmiju za vrat neposredno ispod glave. Ali je upravo to, umjesto da ih rastjera i zadrži daleko od mahnite igre, privlačilo ljude, pojačavalo im uzbuđenje i užitak, navodilo ih da stalno nadolaze i opčinjeno zure u igru koja bi ih mogla koštati života. Ljudi izgleda vole da se neko poigra njihovim životom, pogotovo ako to istovremeno čini i sa svojim; kako drugačije objasniti da su zmije, pored trojice vještaka koji su se igrali njima, ugrizle i desetak gledalaca, ali da to nipošto nije umanjilo broj oduševljenih radoznalaca i navijača?

Sutradan, 27. šabana ujutru, krenula je povorka. Stotinu i trideset deva natovarenih raznim vrstama svile, sedamdeset i četiri mazge pokrivene kraljevskim brokatom nosile su srebrene škrinje napunjene nakitom, zlatnim i srebrenim posuđem, pokalima i čašama od najfinijeg stakla, ukrašenim biserima. Trideset i tri plemenita konja nosila su sedla od najfinije obrađene kože, optočena sedefom i bogato ukrašena draguljima. Središte i najvažnija tačka povorke bila je kolijevka od žeženog zlata, a oko nje tri nosiljke od zlata i srebra, s otvorima na kojima su visile svilene zavjese ukrašene biserima i draguljima raznih boja. Na jednoj od nosiljki zavjese su bile podignute, da

bi pogledi mogli prodrijeti do mladenke, sultanove kćerke Muhmalak, okićene i ukrašene tako lijepo da to ljudski um nije mogao ni zamisliti, a oko nje stotinu najljepših robinja u raskošnim svilenim odorama. Građanima, koji su se okupili s obje strane puta da isprate povorku, šakama su dijeljeni dirhemi koje su oni trebali bacati pred povorku, da bi joj put bio sretan i posut zlatom.

Feridun je iznad ulazne kapije na svojoj kući dao postaviti prostranu natkrivenu platformu, s koje su njegovi ukućani mogli gledati i pozdraviti povorku, jer ju je put vodio upravo ovuda. Okupili su se svi osim Feriduna, koji se čitav dan nije pojavljivao nakon što je uglavnom bio odsutan i prethodna dva dana, čak je i sirota Fitna došla i bez razumijevanja gledala čas u daljinu, čas u poslugu koja je u grupi stajala dolje, pored kućne kapije. U središtu društva na platformi našli su se Sukajna i Hajjam koji su, vjerovatno protiv svoje volje, svako malo izmjenjivali brze poglede, a onda se bez razloga, kao dvije budale, smijali. To se uvijek iznova ponavljalo, on se trudio da je pogleda brzo i dovoljno kratko da ona ne uhvati njegov pogled, ali ga je ona uvijek uspijevala uhvatiti, istovremeno se trudeći da ona njega pogleda a da on to ne primijeti. Glasno su se smijali kad bi uhvatili pogled jedno drugome, smijali su se svojoj igri i njezinom rezultatu koji se ne mijenja, smijali su se svome smijehu i jedno drugome, tako da su svi naprosto morali primijetiti kako su se njih dvoje izdvojili. Ali on ju je morao gledati, uvijek iznova, jer je se nije mogao nagledati onako lijepe, odjevene u svilu boje zrele breskve s jarkoplavim cvjetovima, koja je sa svakim pokretom tijela mijenjala boju u staro zlato. Oko glave je imala jarkoplavu svilenu ešarpu, u boji onih cvjetova, koja joj je padala na pleća i uokvirivala bijelo lice, koje je tako uokvireno počinjalo i samo ličiti na cvijet. U neko doba

su se ukućani počeli gurkati, osmjehivati, pokazivati na njih dvoje, pa je najzad Hind znakom ruke pozvala služkinje da je slijede, uhvatila pod ruku Fitnu, da je povede sa sobom, i vratila se u kuću prije nego što je povorka i došla do njih. Na platformi su, pored Hajjama i Sukajne, ostali samo Širin i dvije njezine družice, ali su se i njih tri povukle čim je prošla nosiljka s mladenkom.

– Ih, kako je lijepa! – glasno je uzviknula Sukajna, dok je nosiljka s princezom Muhmalak prolazila pored njih.

U tom trenutku su se Širin i njezine pratilje spuštale niz improvizirane stepenice iza kapije, da bi otišle u kuću.

– Baš je lijepa – ponovila je Sukajna kad je ostala sama s Hajjamom.

– Jeste, lijepa je.

– Prelijepa, to se mora priznati – naglasila je Sukajna. – Blago njoj.

Neko vrijeme su šutjeli i gledali raskošnu povorku, koja je sporo poput velike ravničarske rijeke tekla u daljinu.

– Bože, koliko je ona ljepša od mene! – tužno je uzdahnula Sukajna nakon duže stanke.

– To nije istina! – uzbuđeno je uzviknuo Hajjam neprirodno glasno.

– Naravno da jeste, to i slijepac vidi – sumorno je proturječila Sukajna.

– Nimalo, nije nimalo ljepša – gotovo je vikao Hajjam. – Otkuda ti samo te gluposti!?

Sukajna ga je kratko ošinula pogledom svojih crnih očiju punih svjetla i blago porumenjela.

– Ti si ljepša – objavio je Hajjam prigušenim glasom, koji kao da je dolazio iz stegnuta grla. Nakon kratke stanke, potvrdio je: – Sigurno ljepša.

– Ne budali, molim te – nasmijala se Sukajna. – Bi li ti to rekao i pred svjedocima?

– Sve što kažemo, rekli smo pred Bogom, jedinim svjedokom koji ne zaboravlja i ne griješi.

– Ne vrdaj sad – uzviknula je Sukajna brzo. – Reci pred ljudima, ako se ne bojiš.

– Pred svakim! – uzviknuo je Hajjam povrijeđen njezinim nepravednim prigovorom. – Reći ću pred svakim, pred stotinu svjedoka.

Dvoje mladih nisu stigli raspraviti svoje nesporazume, jer se od čela povorke začula strahovita buka koja nije slutila na dobro. Hajjam se strmoglavio do kapije, istrčao na ulicu i jurnuo prema čelu kolone, tamo gdje se dešavalo nešto neočekivano, zbog čega se buka i podigla.

Gužvu je podigao Feridun, koji je sa svojim golubovima izišao da pozdravi princezin miraz i budući brak izvodeći nekoliko posebno lijepih, specijalno za ovu priliku uvježbanih figura, u kojima su golubovi letjeli u grupama, na poseban način, a onda trebali njemu sletjeti na ruke kako to nikad ljudske oči nisu vidjele. To, međutim, nije bilo predviđeno, pa su naoružani pratioci povorke prirodno pomislili da bi iz toga svega mogla prijetiti neka opasnost. Zato je na golubove, čim su se podigli, poletjelo stotine strijela koje su ih doslovno iskidale. Istovremeno se na njihovog hranitelja Feriduna, s kojeg su se oni digli, obrušilo desetak ogromnih mišićavih ljudi koji su ga, najprije udarcima a onda vlastitim tijelima, zalijepili za zemlju, onako kako se kora zalijepi za stablo. Nigdje između tla i njegovog tijela nije bilo rastojanja dovoljno da prođe dah ili misao, nijedan svoj ud nije mogao pomjeriti, osim ako bi pritom pomjerio cijelu zemlju zajedno s dvojicom-trojicom ovih snagatora. Najkraće, granica između njegova tijela i tla na kojem je ono ležalo, bila je neprepoznatljiva i njemu samome.

Hajjam je pritrčao upravo kad su Feriduna podigli s tla i uspravili ga, držeći mu ruke prilijepljene uz tijelo i noge doslovno slijepljene jednu uz drugu. Sada je Feridun, doduše uspravno, stajao, ali je i dalje bio nepomičan, jer su ga stražari ustvari držali uspravno, ne dozvoljavajući mu da pomjeri makar mali prst. Od ljudi koji su tu stajali već dosta dugo, jer su čekali da pozdrave povorku, Hajjam je brzo saznao šta se desilo i teško uzdahnuo. Ovo objašnjava Feridunovu stalnu odsutnost u posljednje vrijeme, to je on nevoljnik uvježbavao sa svojim golubovima posebno lijepe figure za pozdrav princezinoj povorci. Hajjamov duboki uzdah bio je uzdah tuge i sažaljenja, ali i uzdah olakšanja, jer je samo veliki višak Božije milosti spriječio stražare da na komadiće manje od nokta isijeku budalu koja je nenajavljeno iskočila pred povorku i počela mahati rukama punim golubova. Pogledom je pratio stražare kako nose svoj plijen ustranu, vezuju ga na mazgu, pa mazgu odvode prema centru grada. Dobro je, ostavljaju ga dakle na životu. Zasad. Valja sutra ići do velikog vezira i moliti za njega, ali je to, koliko god bilo mučno i tegobno, najbolje što se ovdje moglo dogoditi. Nije teško dokazati da on nije planirao napad, nego samo lijepo iznenađenje i pozdrav. Ovakvo nešto se radi iz ljubavi, radi želje da se posebno jasno izrazi poštovanje, a ne iz loše namjere. Malo teže će biti da uvjeri velikog vezira u ono u šta on mora uvjeriti sultana i njegovu ženu – naime da ovo nije loš predznak za brak njihove kćerke, onaj brak oko kojeg se on lično toliko trudio. Nadao se da bi mu Fuzail i Suhrab mogli biti od pomoći u tom poslu, a to bi, ako bi se desilo, opravdalo sve nevolje koje je dosad imao zbog svog petljanja s policijom.

Hajjam se vratio u kuću i izvijestio o svemu što se dogodilo i što je on saznao. Hind i Sukajna su, nakon

njegovog opširnog izvještaja, bile, kao i on sam, istovremeno utučene i pune nade, uplašene i zahvalne, zabrinute i radosne, pa su do dugo u noć razgovarale s njim. Tješili su i umirivali jedni druge, svako od njih je prigovaralo sebi što nije provjerilo gdje se Feridun krije ovih dana, a onda ga je ono drugo dvoje opravdavalo. Zajedno s njim su planirale i savjetovale se, pitale šta treba uraditi i šta reći velikom veziru, kako ga odobrovoljiti i pridobiti. Obje žene su u Hajjamu vidjele zaštitnika i mušku glavu svoje kuće, i obje su to jasno pokazivale, od čega se on u svakom pogledu uzdizao. Tako je Hajjam u ovoj kući proveo još jednu noć punu straha i radosti, tjeskobe i nade.

14.

Bio je pred kućom svog zaštitnika Nizamul-Mulka kratko nakon sabah-namaza, prije nego što je veliki vezir, poznat između ostaloga po tome što kasno liježe i rano ustaje, kao da mu ne treba sna kao ostalim ljudima, stigao okončati jutarnju toaletu i sjesti za doručak. Morao je poraniti, valjalo je preduhitriti nesreću koja uvijek žuri. Bio je siguran da on Nizamul-Mulka, koji je već jasno pokazao da mu je sklon, može uvjeriti da Feridun nije mislio ništa loše, a prejako se oduševiti srećom vladarske obitelji i blesavo pokazati to oduševljenje nije zločin. Ali mora uspjeti da ga u to uvjeri prije nego što neki ambiciozni stražar, nervozni upravnik zatvora ili neki drugi užurbani službenik sigurnosnih službi pomisli da bi velikom veziru bilo milo ako bi greškom ili nesretnim slučajem poginuo čovjek koji je zaustavio povorku s princezom. Čovjek ne može suditi takvoj budali, nema zakona koji ljudima zabranjuje da vole svoje vladare, čak i ako su ti ljudi budale, a ne može pustiti ni da svijetom hoda čovjek koji je navukao loš predznak nad brak u koji je on uložio tri godine truda. Pametan čovjek najviše voli ako neko takav zaglavi nesretnim slučajem – nema suda i pretjerane priče, nema osjećanja da vlasti podanicima

ne uzvraćaju ljubav, nema ni govorkanja o nepravednosti vlasti i sudova, a budala je ipak uklonjena i svijet je manje opterećen. Tako misle pametni ljudi, a Nizamul-Mulk je sigurno jako pametan čovjek. I čovjek koji zna pokazati zahvalnost. Tokom njihovoga dugog vijećanja, koje je ispunilo cijelu prethodnu noć, Hind je više puta naglasila to kao najveću opasnost koja prijeti Feridunu, jer u svim državama i u svim državnim službama uvijek je mnogo ambicioznih ljudi kojima se žuri, pa se nastoje dodvoriti svojim šefovima pogađajući unaprijed njihove želje. Zato je najvažnije biti dovoljno rano kod velikog vezira, naglasila je Hind mnogo puta, presudno je pitanje hoće li Hajjam uspjeti da preduhitri ruku najbržega među ambicioznim sigurnosnim službenicima. To je bio razlog da Hajjam učini sve što je trebalo da se pred vratima velikog vezira nađe kratko nakon svitanja.

Odveli su ga u vezirove privatne prostorije, objasnivši da će Nizamul-Mulk doručkovati s njim i usput saslušati ono što mu Hajjam ima reći. Čekanje mu je bilo prava muka, svako malo je ustajao i kratko hodao po sobi u koju su ga uveli, naprosto ga mjesto nije držalo. Dok je išao ovamo palo mu je u oči da je on Sukajnu upoznao kao onaj koji joj treba spasiti nekoga dragog. Tako je uostalom zaradio njezin poljubac i prvi put je nasmijao. A onda omahnuo. Pola života bi dao da sad spasi Feriduna, ako već nije uspio spasiti Mirhonda. Tako bi zaista zaslužio njezin smijeh i poljubac. Jučer mu se opet smijala, prije nego što će on odjuriti da vidi kako joj brata odvode u zatvor. On se zakleo da će i pred stotinu živih svjedoka reći da je ona ljepša od princeze Muhmalak, da je najljepša, a ona se nasmijala kao da se prosipaju biseri.

Zanimljivo da mu je bilo neugodno kad su mu se smijali kod Basurmedžida, uvrijedilo ga je i zaboljelo kad je

pomislio da mu se smije Ebu Seid. A kad mu se ona smije, smije se s njom njegovo srce i sve njegovo. Dobro je da mu se ona smije, to što je nasmijao Sukajnu jedna je od boljih stvari koje su mu se desile u životu.

Bio je u pravu, velikog vezira nije trebalo uvjeravati, odmah je poslao čovjeka u tvrđavu s naredbom da onog čudaka s golubovima pošalju k njemu, a da mu ovamo odmah dostave sve informacije o slučaju. Jednim pogledom je preletio list koji su mu donijeli malo kasnije i obećao Hajjamu da će njegov prijatelj možda već danas biti kod kuće. Moraju ga još malo ispitati i obraditi, mislio je vezir, on mora naučiti da u službenim svečanim prilikama ljudska radost treba biti službena, pa je pojedinci ne bi trebali pokazivati po svojoj volji i na svoj način. Državna radost je dogovorena i planirana, ona mora i protjecati po planu i dogovoru, ne može u to svaki pojedinac upadati kako mu je ćeif i podvriskivati svojim glasom, kvareći pjesmu ostalima. Moraju danas tokom dana tome podučiti Hajjamovog prijatelja, a onda će ga pustiti. Hajjam je zaustio da nešto kaže, ali ga je vezir ušutkao kratkim pokretom prstiju na lijevoj šaci (inače su njegovi pokreti bili kratki, odmjereni i otmjeni, kao sve njegovo). Nasmiješio se (kratko, odmjereno i otmjeno), pogledom pokazao na list koji je maloprije odložio, pa objasnio da ga danas neće tući, jer je jučer dobio, možda ne koliko bi trebalo ali ipak dovoljno. "Znam koliko ti je važno njegovo dobro zdravlje", dodao je vezir i pogledao ga s osmijehom u očima, "zato neću dozvoliti da ga tuku."

U pravom zanosu od radosti odjurio je nazad, da Hind i Sukajni prenese dobre vijesti. Usput se trudio da isplanira naredne korake u istrazi koja je došla gotovo do kraja, iako je već neko vrijeme niko više nije htio. Veliki vezir nije htio ni saslušati njegov izvještaj, nego ga je otpustio

čim je zaključio da je Feridunov slučaj riješen. On je ipak mislio da tu stvar treba privesti kraju i vjerovao je da to može uraditi sam, nadao se da bi to možda mogao učiniti još danas, prije Feridunovog povratka kući. Neće on, naravno, svog prijatelja odmah zaskočiti s rezultatima istrage i razgovorima o ubistvu njegova oca, ali hoće i mora s njim razgovarati o tome čim se Feridun oporavi od boravka u tvrđavi. O tome i o njima dvoma, sebi i Sukajni. Nije pametno čekati s neminovnim i odgađati ga, a njih dvoje su, reklo bi se, neminovnost.

Hind je sretno odahnula nakon što je saslušala njegov izvještaj, a onda se udaljila naglasivši da ne želi smetati mladima. Bilo mu je drago što Hind tako ozbiljno uzima njih dvoje kao par, mislio je da o njoj lijepo govori i to što ih prepušta jedno drugome. Sukajna je blago pocrvenjela kad joj je majka ustala i krenula prema vratima, neko vrijeme nakon njezina odlaska je šutjela kao da je u neprilici, ali je kratko nakon toga, ozbiljnim glasom i sa zabrinutim izrazom na licu, počela govoriti o silnim poslovima koji njih dvoje uskoro očekuju. Treba preurediti i proširiti kuću u kojoj on stanuje, a možda bi najbolje bilo napraviti novu, recimo uz Feridunovu pomoć. Morali bi nešto uraditi s odjećom, on se odijeva kao posljednja budala, to se mora iz temelja promijeniti, ali ni s njezinom odjećom nije mnogo bolje, jer ona jedva da ima šta odjenuti u nekoj stvarno svečanoj prilici. A tu je onda i spisak gostiju, tu se mora biti vrlo pametan i dobro razmisliti koga pozvati. Mislila je da taj spisak treba ona napraviti, Hajjam jedva da nekoga poznaje u gradu, divlji kakav je, pa će to ona uzeti na sebe, ali on se mora pobrinuti da im dođe što više važnih ljudi s dvora... Uživao je da je sluša i gleda, prvi put ju je vidio ovako ozbiljnu i zabrinutu, upravo je otkrivao jednu njezinu stranu koja mu je bila nepoznata,

pa se radovao kao dijete što je i ta strana lijepa i što mu donosi tako mnogo radosti. A i ona je, uostalom, uživala, uza svu zabrinutost na licu i u glasu bilo je očigledno da se raduje svojim brigama.

Malo ga je ipak zbunjivalo što mu ni na trenutak iz glave nisu izlazili zečija pasteta i sunčani sat, kao ni pitanja koja ga u vezi s tim već danima progone. Tim pitanjima se tokom ovog razgovora, to jest Sukajninog monologa, pridružilo i pitanje je li ovo što on upravo čini samo mahnito ili je i nečasno. To što on upravo čini, to jest što mu se događa, jer u tome nema njegove volje ni koliko je crno pod noktom, logički nije moguće i prema tome je mahnito, u to nema sumnje, ali je, bojati se, jednako toliko podlo i nečasno, koliko god se zbivalo bez njegove volje i čak protiv nje. On pažljivo sluša Sukajnu i u tom uživa, a pritom se pita kako nadmudriti njezinu majku i saznati svu istinu o zečijoj pasteti kojom je nedavno vjerovatno počastila svog muža. Pita se ima li tajna sunčanog sata neke veze s Mirhondovom smrću, a pritom čezne za tim da ovo njegovo stanje i trenutak nikad ne prestanu. Kako to razumjeti? Kod koga bi mogao provjeriti je li, odnosno koliko je, to podlost?

Pozvao je Sukajnu da odu porazgovarati sa Širin. Sinulo mu je da bi ona mogla bolje od bilo koga ovdje razumjeti vrtlara i navesti ga da kaže sve što bi mogao znati i reći. Ako se dakle tajna sunčanog sata može riješiti preko vrtlara, Širin može u tome pomoći više nego svi drugi zajedno. I sam se iznenadio kad je to izgovorio, da nije opazio Sukajninu reakciju sve bi to možda držao samo za misli. Ali kad je vidio kako je Sukajnino lice planulo (od bijesa?, uvrede?, razočarenja?), duboko je zažalio što su se te misli izgovorile naglas. Zašto ljudi ponekad ne progutaju rečenice koje im dospiju na jezik, bar one

najgluplje? Dobro je govorio Ebu Tahir, zaista je šteta što je jezik mokar, pa ljudske gluposti s njega tako brzo klize.

– Zašto bih ja s njom razgovarala? O čemu?

Hajjam je počeo nešto petljati o vrtlaru i njegovoj važnosti za istragu, o redu i običajima koji ne dozvoljavaju da on sam sjedi s mladom ženom koja mu nije rod...

– Ti nju u posljednje vrijeme nešto često tražiš, pazi da je ne nađeš jednom previše – primijetila je Sukajna, trudeći se da joj glas zvuči mirno. Ali je, nakon jednog kratkog uzdaha, prijeteći prosiktala: – Oči bih ti iskopala!

Kratko je ostala sjediti, s prstom prijeteći ispruženim prema Hajjamu i s licem koje nije ostavljalo mjesta sumnji da će ostvariti svoju prijetnju, bude li imala razloga za to. A onda je ustala i napustila sobu hodom paunice, ponosno i dostojanstveno koliko je to uopće moguće, ostavljajući Hajjama zbunjenog i povrijeđenog.

Kratko nakon toga, prije nego što je siroti istražitelj smislio šta da radi, došla je jedna stara služavka i znakom ga pozvala da je slijedi. Usput ga je obavijestila da ga, po Sukajninom nalogu, treba otpratiti do Širin, koja ga vjerovatno već čeka, jer je druga služavka istovremeno otišla k njoj, s porukom da hakim opet želi razgovarati s njom. Tako je i bilo, pa je Hajjam razgovarao sa Širin u prednjoj sobi njezinih odaja, dok su pored otvorenih vrata sjedile dvije stare služavke, kao svjedoci njihove pristojnosti.

– Kako to da su te pustile k meni? – upitala je Širin, pozdravljajući ga naklonom.

– Ko?

– Njih dvije, znaš ti dobro ko.

– Ne znam, još uvijek ne znam na koga misliš – zainatio se Hajjam.

– Dobar si ti, tako i treba – osmjehnula se Širin i pokretom ruke ga pozvala da se posluži sjemenkama, suhim

voćem ili slatkarijama što su bili servirani na stoliću pred njom. U svojim odajama je dakle još uvijek domaćica i domaća u ovoj kući.

Hajjam joj je rekao da je došao moliti pomoć od nje, jer ga zanima njihov vrtlar.

– Džurmedžil? – nasmijala se njegova domaćica.

– Tako se zove? – začudio se Hajjam.

– Ma ne, tako sam ga ja prozvala kad sam bila mala, valjda mi je na to ličio, ali su svi to prihvatili kao njegovo ime. Mora da je i njima ličio na tu riječ.

– Ti ga dobro poznaješ?

– Ja mislim da sam više vremena provela s njim nego s materom rođenom, samo ne znam je li više on odgojio mene ili ja njega. Pa ja sam rasla u vrtu, ne u kući kao curice. Ona je bila već starija kad me je rodila, kuća bila puna odrasle muškadije s kojom se valjalo nositi, ko će se tu još baviti oko male stuhe?!

– Ne bih rekao da ti je bilo lijepo djetinjstvo? – pitao je Hajjam oprezno.

– Kako nije, Bog s tobom?! Prelijepo! Bila sam kućna radost. Samo što sam eto rasla u vrtu, a ne u kući. Tako eto ne znam vesti, šiti, jedva da znam neki ženski posao, ali se s biljkama razumijem kao da su mi sestre.

Hajjama je jako obradovalo ovo što je čuo, pa je požurio da svojoj domaćici objasni šta mu od nje treba i kako bi mu ona mogla pomoći. Izložio je, najkraće što je mogao, cijeli problem sa sunčanim satom, pazeći da ne otkrije svoju slutnju da bi taj problem mogao objasniti Mirhondovu smrt. Širin je dugo šutjela nakon što je on završio, ne dižući lice prema njemu.

– Ne može ti on to odgovoriti – izjavila je nakon duže stanke, blago crveneći. – Ja bih mogla.

Ispričala je, bez mnogo zamuckivanja ali s vidnom nelagodom, da je Mirhond, nekoliko mjeseci nakon njezinog dolaska ovamo, zaključio da mora urediti odnose sa svojim ženama i da mu je najlakše to učiniti preko sunčanog sata. Svaka od njegove tri žene dobila je svoj trokut na sunčanom satu i, prema tome, svoj cvijet, pa ih je on ponekad i nazivao imenima tih cvjetova. Prva, dakle Hind, bila je kadifica, Fitna je bila bijeli zumbul, a ona, Širin, zlatni narcis. Preko sunčanog sata objavljivao je koju će od svojih žena navečer posjetiti, tako da je tokom dana sa svima mogao razgovarati vedro i opušteno, s pravom i mogućnošću da svakoj daruje lijepu riječ i ljubaznu gestu. Nije on bio sposoban da ženi kaže nešto neugodno, on je upravo bolovao od potrebe da ga žene vole i da od njega čuju samo lijepe stvari.

– Pa kako je objavljivao? – raspitivao se Hajjam.

– Satom. Znalo se da će noć provesti kod one žene na čiji trokut o ikindiji pada sjena kazaljke. Takav je bio dogovor, ali se on toga nije držao.

– Nego, kako je radio?

– Ah, šta god da je najavio, on je dolazio meni – brzo je izgovorila Širin, oborivši pogled i blago se rumeneći. A onda se zvonko nasmijala i slegla ramenima.

Hajjam se osjećao kao da ga je neko udario po glavi. Zar je to tajna oko koje se tako dugo mučio?! Sve te igre brojevima, geometrijskim oblicima i bojama, samo radi toga da muža poštedi neugodnih izjava?

– Ali kako je mogao sve to, sa samo tri mjesta na koja se može postaviti motka? – pitao je netrpeljivo, kao da se bori da spasi nešto dragocjeno.

– Kako tri?

– Vidio sam samo tri rupe u koje se motka može pobosti, raspoređene u pravilan trokut. Takve besmislice!

– Ima njih devet, ali su se ostale valjda zatvorile, jer nikad nisu korištene. Ionako je svejedno, kažem ti, on je dolazio samo meni – osmjehnula se Širin.

Otišao je ne oprostivši se. Zašto se on nadao da će mu tajnu Mirhondovog ubistva riješiti ono što je on nazvao tajnom sunčanog sata? Bio je gotovo siguran u to, a sad se ispostavlja da dvije tajne nemaju veze jedna s drugom, ako se uopće radi o dvjema tajnama. Pade mu na um kako je velika sreća što Ebu Seid ne poznaje tok njegove istrage, bojati se da bi ga ismijao do krvi kad bi znao koliko su smiješne njegove zablude.

Pred svojom sjenicom je dobio poruku da ga Hind očekuje. Mislila je da bi njih dvoje, možda i prije Feridunovog povratka, trebali porazgovarati o njemu i Sukajni. Naravno, konačni razgovor mora biti između njega i Feriduna, ali nije loše da on porazgovara i s njom, ipak je ona majka i poznaje svoje dijete bolje nego što je iko drugi može poznavati.

Priznala je da se malo pribojava, jer je Sukajna ostala djetinjasta. Inače je dobra kao plodno tlo i čista kao sunce, ali djetinjasta, naivna, nespremna da prepozna ljudsko lukavstvo i pokvarenost. "Ali dobro, ja ću ionako biti u blizini", zaključila je Hind umirujućim tonom svoje dugo razmišljanje o ovom problemu. Nakon toga je razmišljala o tome može li Sukajna, neiskusna i nevina kakva je, voditi kuću. Kuća samo jednim svojim ćoškom stoji na zemlji, tri ostala stoje na ženi, zato žena mora biti jaka i spretna, ako treba i lukava ili podla. Može li Sukajna sve to, ovako dobra i nevina? "Ali dobro, ja ću ionako biti u blizini."

Hajjam je osjetio radost i zahvalnost što ona razmišlja o njima i brine se za njihovu budućnost, nekakvu radosnu zahvalnost koja mu je mnogo značila u trenutku dubokog razočarenja u svoje sposobnosti i koja se htjela odmah

izraziti. Morao joj je reći nešto lijepo, obradovati je, njegova površna zahvalnost se htjela pokazati.

– Kuhar kaže da praviš najbolju zečiju pastetu, bolju i od njegove – slagao je.

– Zar taj nekome može priznati da kuha nešto bolje od njega, makar samo jedno jelo?! – iznenadila se Hind, ali je rado prihvatila pohvalu i uzela opširno izlagati kako ona pravi zečiju pastetu i zašto se slaže s kuharom da je ona pravi najbolje. Stvar je u tome što ona zna umekšati meso ne udarajući ga, tako da ono ne izgubi ništa od sokova i od okusa.

– Kaže da si i nedavno pravila?

– Jesam, dobila sam krasnog povelikog zeca, nije bio čak ni ustrijeljen, nego uhvaćen i uredno zaklan, nije se dakle u tijelu zadržala ni jedna jedina kapljica krvi. Ali je bio malo stariji, ne znaju muškadija šta to znači. Stavila sam ga u svoju mješavinu trava, izgnječila rukama koliko sam mogla, a onda ga umotala u pergament i zakopala u zemlju da se baš lijepo razmekša, starijem mesu treba malo duže.

– Jesi li primijetila išta neobično kad je pasteta bila gotova? – upitao je Hajjam napeto.

– Ništa, sve je bilo normalno. Možda samo to da je tijesto na vrhu bilo napuhano, napravilo pravu malu kupolu. Ja uvijek pravim malo deblje tijesto, da vatra ne može doći do mesa, nego se ono tiho i dugo peče. Ma čak se i ne peče, samo se omekša i pusti svoje sokove, namiriše tijesto i da mu okus, a ono samo se uredi kao mlijeko.

– Bojim se da je to – primijetio je Hajjam za sebe. – Jesi li bar meso usolila, prije nego što si ga zakopala u zemlju?

– Bog te pomogao! – uzviknula je Hind uplašeno – ne bih nakon toga istjerala sol iz njega ni sa deset pranja, a

šta ćeš od ispranog i izmučenog mesa. Ne smije okus soli biti jači od ostalih okusa, on mora biti jedan od nekoliko jednako jakih. Soli smije biti samo u tijestu, ali se ni u njemu ona ne smije osjetiti sama za sebe, nego samo toliko da jelo ne bude neslano. Ne idi dotle da ti jelo bude slano, nek ono ne bude neslano, to je prava mjera.

Opet je Hajjam bio kao udaren u glavu. Preplavili su ga umor i osjećanje da mu se neko ruga. Izgubljeno je gledao preda se, ne znajući šta da kaže ili učini.

– Je li ti nešto, nekako si izgubljen? – upitala ga je Hind nakon duže šutnje koja je zavladala među njima.

– Bojim se da je Mirhond umro od tvoje pastete – odgovorio je Hajjam, gledajući uporno u pod. – Otrovao se.

– Je li? – upitala je Hind opet. – Ma ne budali.

– Bojim se da je tako, sve je onako kako sam čitao kod Ar-Razija. Meso je dugo bilo van domašaja svjetlosti i zraka, dovoljno dugo da se životne sile preobraze u svoju suprotnost i u njemu se zametnu sjemenke smrti. Nakon toga, meso nisi ispekla ili skuhala, da se te sjemenke razore, nego si ga samo tiho obradila. Sve se poklapa, sve. Meso zakopano u petak, on jeo u ponedjeljak, u srijedu izbila bolest...

– Bože dragi! Eh, što ti je ženska pamet! – pljesnula je Hind rukama, kako se čini u očajanju, i duboko uzdahnula.

Dugo su sjedili u mukloj tišini, Hajjam izgubljen a Hind postiđena i očajna. Najzad ga je ona, tek toliko da razbije tišinu u kojoj je, poput sablje, nad njihovim glavama visilo pitanje "Šta sad?", upitala o njegovom razgovoru sa Širin i o istrazi inače. Sve joj je ispričao, i ono čega se stidio, kakav problem može biti njegova glupost pored nesreće koja im se upravo otkrila?! Ispričao je i ono

o trokutovima i sjeni, o svojim nagađanjima i pitanjima, o vrtlaru koji je premještao motku i o odgovoru na sva duboka pitanja, koji mu je otkrila Širin, govorio je samo da protjera šutnju i pitanje s kojim se nije mogao suočiti.

Hind je preblijedjela kao smrt. Zamolila je da ponovi onaj dio priče o vrtlaru koji je uporno premještao motku iz zadnjega desnog otvora u srednji, a onda još jednom, kao da mora biti potpuno sigurna, pitala znači li to da je Mirhond motku jutrom stavljao u zadnji desni otvor, tako da ona o ikindiji baca sjenu na trokut sa zlatnim narcisima, a vrtlar ju je odmah nakon toga vraćao u prednji, pravi otvor, zbog čega je ona o ikindiji bacala sjenu na trokut s kadificama? Da, upravo tako, potvrdio je Hajjam.

– Pa on se meni nije rugao!? – prošaptala je Hind potpuno bijelim usnama. – Sve se desilo mimo nas, bez nas.

U tom trenutku su se prolomili uzvici koji su javljali da se Feridun vratio, pa je Hajjam ustao i pojurio mu ususret, ostavljajući Hind da sjedi kao skamenjena, zureći preda se, možda u sebe.

15.

Feridun se vratio iz zatvora u sasvim dobrom stanju, nije bio čak ni jako neuredan, jer ga je Suhrab, čim su ga doveli, izdvojio u posebnu sobu ("Judi smo, golube moj, a judi se moraju paziti", rekao je tada Suhrab i uzgred dodao da žali što ne može za njega učiniti više, jer njemu ovdje mora biti jako loše budući da on "dolazi iz jubavi, iz mnogo jubavi koja hara kod njega u kući"). U sobi u koju ga je Suhrab smjestio, Feridun je zatekao Salma, simpatičnog čudaka koji se u Isfahanu pojavio prije nekih pola godine i već bio općepoznat u gradu, gotovo kao jedna od njegovih znamenitosti.

Salm je prije dolaska ovamo bio gazija, jedan od najvećih junaka u vojsci Gaznevida, koja je opet bila puna velikih junaka. Iz razloga o kojima nikom nije htio govoriti, napustio je vojsku i svoj dotadašnji život, a onda se dao na put, idući pješice od grada do grada. Nije trpio da ga porede s dervišima, jer ih je on smatrao besposličarima i čankolizima, pa je o njima govorio s prezirom, iako ni on sam nije radio i nije pokazivao namjeru da u tome nešto promijeni. U Isfahanu je njegov dolazak izazvao pažnju i čuđenje, jer ljudi nisu mogli shvatiti kako je i kada taj mladi čovjek počinio sva ona junačka djela koja

mu se pripisuju i koja su ga proslavila. Neki su pokušali i razgovarati s njim o tome, ali on nije pristajao govoriti ni o svom vojevanju u Indiji i Turkestanu, niti o svojim junaštvima i svome ranijem životu. O sebi je pristao reći samo toliko da je rođen i rastao u Nišaburu, pa se, kako je tvrdio, sjeća i Hajjama, kojeg je viđao u djetinjstvu, ali se Hajjam njega nije mogao sjetiti. Uglavnom je sjedio na suncu, na nekom ćepenku ili podzidu, čak i u podnevnim satima, kad je sve živo tražilo sjene, samo ako se moglo pokrenuti. Govorio je da mu tijelo nikad nije tako blisko i toliko njegovo kao onda kad osjeti kako ga sunce grije i peče, tada dobro zna da ga sunce poznaje i da je on stvarno tu, da ga ima. Ponekad je izlazio na čistinu i satima stajao na vjetru, povremeno se glasno smijući i kličući od radosti. Onima koji su ga ispitivali o tome objasnio je da se raduje što ga vjetar mora zaobići i tako mora priznati da mu on, Salm, stoji na putu, mora se pomiriti s tim da ne može proći kroz njega i na kraju ga mora priznati. A svim tim vjetar mu priznaje da ga ima, da je tu, na putu, da je prisutan. Kud ćeš ljepše?! Vjetar i sunce svjedoče da te ima, pa ti onda sumnjaj koliko te volja. Hranio se uglavnom za trpezama ljudi koji su ga pozivali da jede s njima. Takvih nije bilo mnogo, jer su mnogi ljudi osjećali nekakvu nelagodu pred njim, ali sasvim dovoljno da on ne gladuje.

Feridun ga je, znajući sve to, poveo sa sobom kući, kad su ih pustili iz zatvora. Salma su pokupili s ulice dan prije nego što su počele svečanosti povodom vjeridbe, jasno je da takve treba ljudima skloniti s očiju barem u svečanim danima. Suhrab je odredio da ga smjeste u onu posebnu prostoriju, u koju će kasnije dospjeti i Feridun, a na Fuzailovo raspitivanje o razlozima za tu odluku odgovorio je: “Vaja nam tako, medeni moj, jer judi su judi, a judi su

judi". Nekoliko dana se u kući radovalo i slavilo, čak je i Salm pristao ostati kod njih duže vrijeme, iako je nerado boravio u tuđim kućama. U tim danima se odigrao i Hajjamov značajni razgovor s Feridunom, koji se zakleo da ne može zamisliti nešto bolje od toga da sestru vidi sa svojim prijateljem.

Hajjam je te sretne dane proveo na velikim mukama. Teško ga je pogodilo što niko nije primijetio da se Hind jedva pojavljuje iz svojih prostorija. Kako je moguće da to nikom ne padne u oči, čak ni njezinoj djeci? Duša kuće, žena koja je u svako doba dana bila takoreći svugdje u kući, nadgledala sve i upravljala svime, kao da je razvila sposobnost da u isto vrijeme bude na raznim mjestima, to jest na svim mjestima svoje kuće, sada se samo kratko pojavi onda kad mora, više odsutna nego prisutna, više mrtva nego živa, a to niko ne opazi. Zar je zaista toliko i takvo ljudsko trajanje?

Isto toliko nevolja zadavalo mu je njegovo otkriće i muke s njim. Da li da Feridunu kaže kako mu je umro otac? Da li da još jednom razgovara sa Hind? Kako sve to zadržati u sebi, ako se odluči da ne kaže? Kako živjeti s tuđom tajnom u sebi, i to takvom?

Odlučio je opet potražiti Ebu Seida, od svih ljudi koje poznaje on najbolje razumije ljude i njihove alogičnosti. Sve mu je ispričao, kao nekoliko dana ranije Hind: i sunčani sat, i vrtlara, i pastetu, i Širin, i Hind, i pitanja, i osjećanje da mu se neko ruga, i strašno otkriće još strašnije istine, kojim se istraga završila. Sve, doslovno sve, ne štedeći druge, ali ni sebe samoga. Ebu Seid je stao i pažljivo se zagledao u njega, kao da ga proučava. Pored njih su prolazili ljudi, zaobilazeći ih, češući se o njih ili ih mrzovoljno gurajući, ali se princ Sejdi nije dao zbuniti, nego je promatrao svog sugovornika kao da od njega

očekuje nešto važno. A kako to nije dolazilo, najzad je upitao Hajjama šta on ustvari hoće.

– Hoću savjet. Šta da radim?

– Ženi se, šta bi drugo radio u svojim godinama?

– S ovom tajnom? Ona je ipak ubila čovjeka!

– Ne budali, hakime, molim te.

– Ona ga je otrovala, ona to čak nije poricala.

– Slučajno, čak ako si u pravu nema se tu šta raditi, jer se sve desilo slučajno.

– Nije, vidio sam joj oči kad sam joj rekao od čega je Mirhond umro. Bile su podrugljive i tvrde, mislim da mi se čak podrugivala u sebi.

– Nisam znao da je ona ženski hakim. Rijetka pojava, svaka joj čast. Bio sam siguran da se ne bi mogla naći dva čovjeka u cijeloj carevini, koja su čitala Ar-Razija i upamtila ono mjesto sa sjemenkama smrti i mrtvim mesom, bio sam spreman darovati svoj zlatni kaftan onome ko mi dovede drugoga, pored tebe, koji to zna. A ti eto našao ženu koja sve to zna i provodi. Hoćeš li da te deset dana nosam na leđima?

– Šta hoćeš reći svim tim?

– Iskusni liječnik nije čuo da se čovjeka može ubiti mesom, a žena s djecom i kućom na vratu to radi onako usput. Vjeruješ li ti sam u to što govoriš?

– Vjerujem, nažalost, to i jest moj problem. Vidio sam je, siguran sam da je na kraju našeg razgovora i priznala da ga je otrovala. Namjerno, mislila je da joj se podruguje.

– Stani malo, hakime – zatražio je Ebu Seid predah, valjda da se sabere i razmisli o svemu što je čuo. – Recimo da si u pravu. Nisi u pravu, naravno, ne možeš ti to biti, nisi ti princ Sejdi, ali recimo zasada da jesi. Šta nije uredu i šta se može sada uraditi sa svim, ako se sve desilo onako kako ti misliš? Treba raditi ako se nešto može popraviti, je

li tako. Šta se sada može popraviti? Otrovala ga, kažeš? Ja šta će, nego otrovati! Godinu dana se najavljuje i ne dolazi. Ona nakon ručka pogleda kroz prozor i vidi da sjena pada na kadifice, pa se obraduje i trči da se dotjera, namiriše, spremi poslastice i zijafete. Osjeća se dobro, misli da je opet ili još uvijek lijepa i cijela žena. Ima on mlade, mlađe od njezine kćeri, ali evo objavljuje da će doći njoj. Ona se raduje, strepi, provjerava je li sve uredu i čeka ga. Pa čeka i čeka, do kasno u noć. Tada shvati da neće doći, pa ostatak noći razmišlja o tome šta učiniti sa svim onim što je za njega pripremila, kako da od posluge sakrije odjeću koju je za njega bila odjenula, treba li smisliti neko opravdanje što se iz dana u dan kupa bez vidljiva razloga... I to tako traje bez kraja i konca, a ponavlja se svakih nekoliko dana, možda i češće. E vala, neka ga je otrovala, i zaslužio je, ako mene pitaš. A pitaš, jašta, ko bi ti objasnio ako ne princ Sejdi.

– Nije on kriv, vrtlar je stavljao motku na pogrešno mjesto – pobunio se Hajjam kojem je tačnost bila previše važna.

– Maloprije si rekao da je on vraćao na pravo.

– Pravo za mjerenje dana, ali je ono slalo krivu poruku! – bunio se Hajjam.

– Dobro – pljesnuo je rukama Ebu Seid, kao nakon dobro obavljena posla. – Ti ubij vrtlara i ostvari pravdu, sve je on skrivio. Ali jadnu ženu ostavi na miru, ako Boga znaš.

– Razumijem te, svaka ti je zlatna, ali ipak... – mučio se Hajjam.

– Šta "ali ipak"?

– Moramo nešto učiniti, čovjek je mrtav.

– Hajde da pobrojimo neke stvari koje bi mogao učiniti, onako s reda. Mogao bi ubiti vrtlara, koji je sve

zakuhao, to smo već rekli. Mogao bi ubiti Hind i nagraditi je kao malo ko prije tebe. Mogao bi svojoj budućoj reći da joj je majka ubila oca, to je najkraći put do njezina srca. Možeš to reći i svom prijatelju, takva vijest je dobra osnova za dugo i duboko prijateljstvo. Ne znam, proberi, meni se čini da bi najpoštenije bilo ubiti nju i prekratiti joj muke.

– Misliš da čovjek ne može učiniti više od toga? – upitao je Hajjam nakon duge šutnje, bez mnogo vatre u glasu.

– Ne znam – odgovorio je Ebu Seid tiho. – Vjeruj da može, valjda može, ali meni ne pada na pamet. Ne znam.

Tako se taj razgovor završio i ostavio Hajjamu svu njegovu muku. Boravio je među dragim ljudima, radovao se, trudio se da bar malo od svoje radosti prenese na njih, a pritom sve vrijeme znao da je podlo što jednu veliku i važnu istinu krije od njih. Smije li on od Sukajne i Feriduna sakriti istinu o smrti njihovog oca? Smije li im je reći? Ni on nije mislio da bi trebao reći Sukajni, nijednom mu to nije palo na um, kad god je o tome razmišljao zaključio je da joj nipošto ne smije reći, jer ona to ne bi podnijela. Ali je često bio u iskušenju da sve kaže Feridunu, on bi i takvu istinu mogao podnijeti, pogotovo ovaj novi Feridun. Naime gubitak golubova i boravak u zatvoru jako su izmijenili njegova prijatelja, u zatvor je odveden jedan, a otuda se vratio gotovo posve drugi čovjek. Tvrd, odlučan i siguran u svoje mišljenje, spreman da stane iza svoje odluke i provede je, naprosto odrastao čovjek i nesumnjivi gospodar kuće, iz koje je, koliko jučer, bježao među svoje golubove. Možda su mu oni što su mu pobili golubove učinili uslugu, valjda jesu ako nam je cilj i svrha da odrastemo. Bilo mu je drago za Feriduna, reklo bi se da dobro podnosi sebe novoga, ali on u njegovom društvu nije uživao ni blizu kao prije promjene.

Ramazan je već uvelike tekao. Hajjam je nastojao da što više vremena provodi kod kuće, u samoći. Tako je uvijek radio, ramazan je za njega bio vrijeme samovanja, kontemplacije i sabiranja računa sa sobom i sa životom. To je mjesec u kojem je on mirovao, prebirao prethodnu godinu i odmjeravao koliko je uradio, a koliko propustio uraditi, o koga se ogriješio, a ko se ogriješio o njega, šta je sve krivo učinio i šta je trebao učiniti. Nerado je uz ramazan išao među ljude, čak je izbjegavao koliko je bilo moguće iftare na koje su ga pozivali prijatelji i poznanici, iako je znao da mu je obaveza družiti se s ljudima, nakon dana provedenog u samovanju i odricanju od jela, pila i svih tjelesnih naslada. Nikad mu samoća nije trebala i prijala kao uz ramazan, jer nikad nije tako jako osjećao da sluti, ili da bi bar mogao naslutiti, svrhu i razlog boravka na svijetu. Dok sjedi kod kuće i gleda preda se, i mislima i tijelom daleko od svega što bi ga vezalo ovdje, čini mu se ponekad da je odgovor tu, samo što ga nije shvatio ili bar osjetio, pa se raduje jer je siguran da će mu se on i otkriti, kad se još malo pročisti odricanjem od tjelesnih užitaka. Ali se uvijek nakon takvog trenutka pojavi neki čovjek ili on mora otići među ljude, pa se odgovor koji mu se približio i gotovo otkrio, udalji od njega i zamuti, postajući još jedna u oceanu mutnih slutnji s kojima se nosi otkako je počeo razmišljati. Čak se i pitanje od kojeg je krenuo zamuti, pa se pitanje o svrsi i razlogu njegovog boravka ovdje pomiješa s pitanjem o prirodi njegova odnosa sa čovjekom koji ga je prekinuo u kontemplaciji ili o dubini njegove vezanosti za ovog ili onog čovjeka. Događalo se da se i razbjesni što mu uvijek neki čovjek upadne sa svojom njuškom usred takvih razmišljanja, pa je u sebi ogorčeno prigovarao ljudima što svoja lica guraju između njega i razloga za njegov boravak na svijetu. Ovaj ramazan

mu je bio nešto posebno, jer je svakih dva-tri dana morao ići na iftar u Feridunovu kuću; on je to zahtijevao jasno i glasno, ovim svojim novim glasom koji nije trpio prigovor ili sumnju.

Nisu mu česti odlasci u Feridunovu kuću padali teško kao što se bojao, vrijedilo je ići tamo, gledati novog Feriduna i trpjeti Salma, od kojega ga je uvijek hvatala nelagoda, ako se moglo provesti neko vrijeme izdvojeno sa Sukajnom. Svaki put je ona tražila da se sklone u ćošak sobe, čim su to dobri običaji dozvoljavali, i počinjala se savjetovati s njim o velikim poslovima i stvarima koje ih čekaju, a onda bi se, kad je izgledalo da ne mogu sami sebi pomoći, glasno nasmijala onim svojim smijehom koji prosipa bisere po podu. Za tih boravaka u kući, samo je tri-četiri puta proveo duže vrijeme s Hind u istoj prostoriji, ali nije mogao s njom razgovarati, ne zato što on sebe ne bi mogao natjerati, nego zato što je vidio da njegove riječi do nje ne dopiru. Gledala je kroz njega i vidjela je kroz njega, to je bilo po svemu očigledno. Od drugih je saznao da ona i dalje vodi kuću i uglavnom živi normalno, ali osamljena i zatvorena u svoje odaje.

Treći dan bajrama, kad je iz Bagdada trebala prema Isfahanu krenuti svadbena povorka koja će princezu Muhmalak odvesti njezinome mužu, Feridun je pozvao društvo na noćnu gozbu kod Jazdagirda, s namjerom da pri kraju gozbe objavi vjeridbu svoje sestre i Hajjama. Tu su bila dvojica njegovih poslovnih prijatelja, jedan mladi trgovac koji je u gradu uživao dvosmisleni ugled hrabrog trgovca, jer je duga i opasna putovanja, koja je zahtijevao njegov posao, poduzimao sam, umjesto da, kao ostali trgovci, pošalje nekog siromaha. Ipak je u njegovom ugledu prevladavala ona bolja strana, jer je već sada, prije tridesete, bio jedan od bogatijih ljudi u gradu. Tu su bili još

Suhrab i Fuzail, koji su Feridunu, nakon onog boravka u zatvoru, jako prirasli za srce, te Ebu Seid i Hajjam. Nakon obilate večere, Feridun i njegovi građevinari, trgovac i Fuzail, naručili su teško širasko vino, Ebu Seid i Hajjam šerbe od ružinih latica, a Suhrab hladni čaj. I njega su nagovarali da pije vino, ali je on odbio pravdajući se da bi bilo licemjerno ako bi pred mnogim svjedocima radio ono što profesionalno progoni i zbog čega druge kažnjava.

Kako ih je bilo malo, sjedili su na najmanjoj, trećoj, od pet terasa koje su se od Jazdagirdovog lokala spuštale prema rijeci. Poslijepodne je preko grada protutnjala žestoka oluja, tako da je povjetarac, što je dolazio od rijeke, nosio onu ugodnu kristalnu svježinu, koja se ovdje rijetko može osjetiti. Odnekud je dolazio slabi miris ruže, a iz grma pored terase čuo se slavuj. Svi su u sebi još uvijek imali dosta one dobre vedrine koju u ljudima stvara mjesec posta, pa su bili otvoreni za ljepotu koja im se nudila i sposobni da uživaju u njoj. To je dobro izrazio Ebu Seid, koji je nakon jednog dubokog uzdaha punog užitka izjavio da još samo nedostaje miris mošusa u povjetarcu koji dolazi od rijeke, pa da bude kao na onim slikama što se u bazarima prodaju za tri dirhema, ili u pričama kojima se u mektebu djecu navodi na dobro.

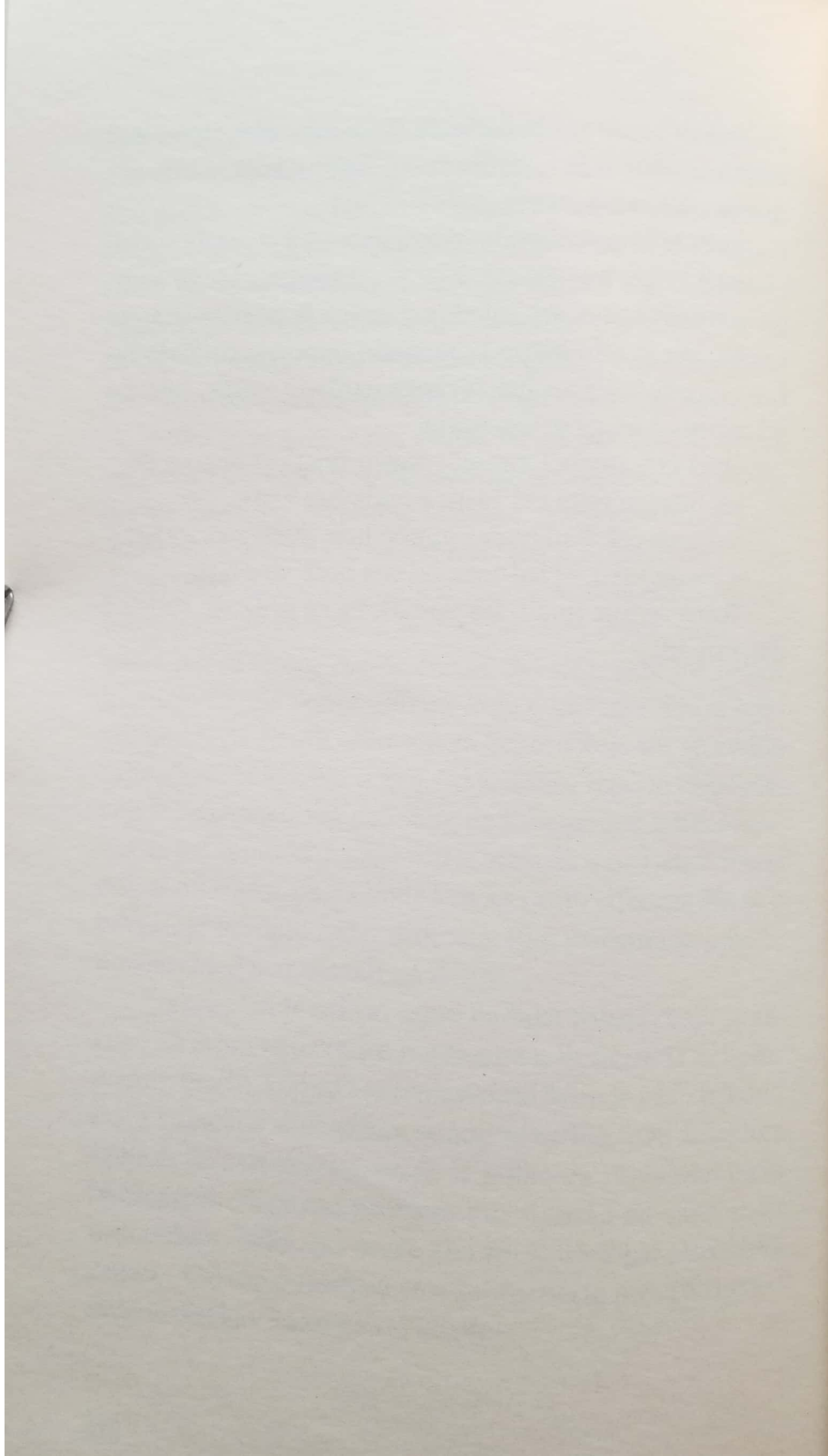
Trgovac im je otkrio tajnu čudaka Salma, koju je saznao na svom nedavnom putovanju u Buharu. U nekome malom gradu, koji su upravo osvojili, Salm je ušao u jednu kuću i zatekao domaćina, sitnog zanatliju, nad leševima svoje žene i tri kćerke, on ih je pobio da ih vojnici ne bi obeščastili. Nisu mu problem bili sinovi i on sam, neka njih pobiju, neka ih i muče ako im je do toga, ali ženska čeljad... Od tog doživljaja se u Salmu nešto prevrnulo i od tada je onakav kako ga svi znaju.

– Tak'i smo mi ljudi, tak'a stvorenja, ubivamo i kad volimo – ubacio je Fuzail u novu šutnju, koja je bila nastupila nakon trgovčeve priče.

Ruža je blago mirisala, slavuj pjevao, a prijatelji šutjeli i udisali svježi povjetarac. Noć je odmicala i već se naginjala svome kraju, srp mladog mjeseca je odavno iščezao s neba, sve je bilo lijepo i opušteno i uporno ostajalo takvo. To osjećanje se, bez njegove namjere i volje, sabralo u Hajjamu i on ga je izgovorio:

Opet ćeš, rastući mjeseče, svoju svjetlost ovamo liti,
još mnogo puta ćeš rasti, a onda lice kriti.
Jednom ćeš, kad budeš punog lica, ovdje nas tražiti,
u ovom vrtu – i jednoga od nas neće više biti.

Tome se nije imalo šta dodati, pa su prijatelji šutjeli i dalje sjedili.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI

abdest – pranje, ritualno pranje muslimana, obavezno prije molitve, namaza; kod abdesta se peru šake, ispiru se usta i nos, umiva se lice, peru se ruke do iznad lakata, zatim se mokrom rukom potire po tjemenu, vratu i ušima, te se na kraju operu noge do iznad gležnjeva.

Iz sadržaja i odredbi abdesta očigledna je jedna od temeljnih predodžbi islamske antropologije: da čovjek "sveto" ne nosi u sebi, nego ga, kao sve objektivno, mora primiti izvana i usvojiti. Vjernik mora oprati (očistiti, otvoriti) sva osjetila, sve one dijelove tijela kojima se čovjek otvara prema svijetu – oči i uši, kožu na udovima kojima čovjek intervenira u svijet i ostvaruje kontakt sa stvarima (ruke do lakata i noge do koljena), usta i nos. Osjetilima dodira, mirisa, okusa, sluha i vida čovjek se otvara prema svjetovima, dakle preko osjetila u čovjeka ulaze, prodiru, naseljavaju ga sadržaji koje on ne nosi u sebi, s kojima ne dolazi na svijet. A to su, naravno, senzacije (mirisi, okus, zvuk i dr.), ono vanjsko, ali i sveto koje ovaj, materijalni svijet, otvara prema drugim svjetovima.

akšam – prvi mrak, zalazak sunca, prvi dio večeri, neposredno nakon zalaska sunca
akšam-namaz – molitva po zalasku sunca
amanet – preporuka; povjerenje, čuvanje; zavjet, zalog
amir as-suk (amirul-suk) – prefekt policije
aršin – mjera za dužinu (75,8 cm)
asli – vrlo vjerovatno; sigurno; sasvim, potpuno
aščinica – narodna kuhinja, gostionica
bajram – naziv dvaju muslimanskih blagdana; dva su bajrama u godini: Ramazanski, koji traje tri dana, i Kurban-bajram, koji traje četiri dana
baksuz – zlosretnik; loša sreća, nezgoda
belaj – nevolja, nesreća, patnja, napast
čankoliz – ulizica, laskavac, udvorica
čaršija – ulica ili trg s dućanima i radionicama; trgovačka četvrt
ćeif – volja, prohtjev, užitak
ćepenak, ćefenak – krilo, kanat tradicionalnog dućana koji služi umjesto vrata
dagara – mangala, posuda sa žeravicom, roštilj
daidža – majčin brat, ujak
dehkan – plemić, zemljoposjednik; dehkani su nakon arapske okupacije najbrižnije čuvali perzijsku kulturnu tradiciju i pridonijeli njezinu oživljavanju
derviš – islamski mistik
dever, deveranje – borba s nepovoljnim okolnostima, nevolja, neugodan posao ili doživljaj
dirhem – srebrni novac različite vrijednosti u različito vrijeme
dost – prijatelj
dušman – neprijatelj, protivnik, zlotvor
džehenem – pakao

dženaza – muslimanski pogrebni obred; molitva za mrtvog

džennet – raj; vrt, bašča

džuma – zajednička muslimanska molitva petkom, koja uključuje imamovu propovijed i raspravu o aktualnim problemima zajednice vjernika (džemata)

esnaf – ekonomska i društvena organizacija zanatlija u gradu; ceh

fukara – siromah; sirotinja

gazi i *gazija* – heroj, pobjednik (u ratu), junak

hadis – govor, izreka Muhammedova

hadž – hodočašće (prvotno u Mekku, a kasnije i drugamo)

hajvan – stoka, domaća životinja

hakim – onaj koji sudi, učen čovjek; titula koja se dodjeljivala ljudima upućenim u više znanstvenih područja

halat – širok orijentalni ogrtač, domaći kaput

hamam – javno kupatilo

hava – zrak; podneblje; praznina, ništa

iftar – ramazanska večera, objed kojim se u sumrak okončava dan posta

ikindija – treći po redu namaz (muslimanska molitva) od početka dana, otprilike u sredini između podneva i akšama (zalaska sunca); tako se naziva i taj dio dana: poslijepodne

jacija – posljednja dnevna molitva muslimana, oko dva sata po zalasku sunca

jallah! – o Bože! Bože pomozi!; u svakodnevnom govoru također: u Božije ime!, s Božijom pomoći!

javašluk – sporost, lijenost, nemarnost, neurednost

kadija – šerijatski sudac, odnosno sudac svetog zakona (pri čemu se "sveti" odnosi na izvor, a ne na predmet zakona i suda); pravosudni sustav u muslimanskim zemljama poznavao je, pored kadije, i svjetovnog suca

(amiri haras), koji je bio opunomoćen i za sprovođenje kazne

kafa, kahva, kava – osvježavajuće piće; drvenasta biljka sa svijetlozelenim zrnatim plodovima, porijeklom iz južne Etiopije, u literaturi zabilježena u IX st., preko Arapskoga i kasnije Osmanskoga carstva raširena po svijetu; iznimno omiljen napitak, u Mekki su, npr., izbili ozbiljni neredi zbog pokušaja da se kafa zabrani. Prvi spomen kafe u evropskim kulturama vezan je uz liječnika L. Rauwolfa iz Augsburga, koji je 1570. godine, za vrijeme putovanja na Istok, upoznao kafu i zabilježio svoje iskustvo s njom. Prva evropska kafana otvorena je, kako bilježe najugledniji izvori, 1647. godine u Veneciji. Slijedile su kafane u Oxfordu (1650), Londonu (1652), Parizu (gdje je Armenac Pascal otvorio kafanu 1670.). Za Srednju Evropu kafu je "otkrio" J. Diodato, koji je dobio carski monopol na kafu i otvorio prvu kafanu 17. 1. 1685. Ibrahim Alajbegović Pečevija spominje u svojoj *Historiji* za 1592. godinu, sasvim uzgred, kao nešto što se podrazumijeva jer je općepoznato, kafanu na sarajevskoj Bembaši. Iz toga se dade zaključiti da je prva kafana u Sarajevu otvorena najkasnije 1592. Kritička historiografija znanstveno je utvrdila da je najstarija evropska kafana otvorena u Veneciji 1647. godine, kako obavještavaju najugledniji i najpouzdaniji izvori.

kaftan – dug kaput, prastara nošnja Centralne Azije i Turske

kalif – titula duhovnoga poglavara muslimana koji se smatra nasljednikom poslanika Muhammeda

komšija; komšiluk – susjed; susjedstvo

mahala – predio grada; gradska četvrt; ulica

mašallah – izraz čuđenja ili dopadanja; izraz radosti pri dočeku gosta

melek – anđeo; bila bi neophodna duga i učena rasprava da se imenuju i objasne sve razlike između meleka i anđela, koje nisu ni male, niti zanemarive, ali je unatoč tim razlikama "anđeo" najbolji prijevod za "melek"

minbera – govornica, propovjedaonica u džamiji

muhtasib – nadzornik trga i bazara, zapovjednik tzv. moralne policije; u njegovoj su nadležnosti kontrola mjera na trgu, ali i ponašanje trgovaca, poslovnih ljudi i građana; muhtasib ne dozvoljava prijevaru u mjerenju, ali ni zavođenje ili nepristojno ponašanje u javnosti; u svojoj *Sijasatnami* veliki vezir Nizamul-Mulk prenosi nekoliko anegdota o ažurnim predstavnicima toga zvanja, koji su bili toliko savjesni da su ponekad pijane prinčeve odvlačili u policiju na prisilno triježnjenje

namaz – muslimanska molitva koja se obavlja pet puta na dan u određeno doba; to su: sabah-namaz (ujutro, prije izlaska sunca); podne-namaz (kad sunce premaši polovinu neba); ikindija (kad sunce nagne prema zapadu); akšam-namaz (sumrak, neposredno po zalasku sunca); jacija (oko dva sata po zalasku sunca, tj. kad noć potpuno padne)

Nizamija – ugledna škola u Bagdadu, koju je utemeljio Nizamul-Mulk

noruz, nouruz – početak proljeća i početak godine u perzijskom kalendaru

papir – u mjesecu zul-hidždže (dhulhijja) 133. godine (u julu 751.) zarobljeni su u jednom pohodu majstori za proizvodnju papira, pa je u Samarkandu iste godine pokrenuta proizvodnja koja je munjevito rasla

pilav – jelo od riže i mesa

rahmetli, rahmetlija; rahmet – Božija milost; plodonosna ljetna kiša; smirenost u Božijoj milosti; rahmetli je izraz želje da netko nađe smirenje u Božjoj milosti, a rahmetlija je pokojnik

ramazan – deveti mjesec muslimanskoga kalendara, mjesec posta

redžeb – sedmi mjesec muslimanske Mjesečeve godine

rekat – sastavni dio muslimanske molitve namaza; sastoji se iz stajanja, pregibanja u pojasu i padanja ničice; jedan namaz ima dva ili više rekata

sabah-namaz – muslimanska molitva ujutro, prije izlaska sunca

sahib – gospodar, domaćin; pokrovitelj

sahibul-berid – pokrajinski upravitelj pošte (i uhoda)

sehara – škrinja mladenke s njezinom opremom

selam – pozdrav; mir

sevap – dobro djelo, dobročinstvo

sokak – ulica, cesta, put

šaban – osmi mjesec muslimanske Mjesečeve godine

šadrvan – vodoskok s bazenom, fontana

šerbe – osvježavajuće slatko piće; medovina, medica

tabak – kožar, onaj koji štavi kože

telal – javni objavljivač, izvikivač, glasnik

tevhid – muslimanski spomen na mrtve; priređuje se na dan sahrane, sedmog, četrdesetog dana, pola godine i godinu dana nakon smrti

Zardušt, Zardhešt – Zarathustra, Zaratustra, iranski propovjednik i filozof (između VII i VI st. pr. n. e.), utemeljitelj zoroastrizma i mazdaizma, državne religije predislamske Perzije, čovjek koji je, po starom vjerovanju, iz raja dobio iransku svetu knjigu Avestu i sveti plamen

zarra – jedna od dviju riječi kojima Omar Hajjam obilježava atom

zijafet – gozba, objed sa više jela, banket

Laudacija Dževadu Karahasanu prigodom dodjele počasne medalje "Heinrich Heine"

LOTHAR MÜLLER

ODSUTNI SVJEDOK VREMENA

U **Romanceru** Heinricha Heinea, u ciklusu **Povjestice** (Historien), između Richarda Lavljeg Srca, koji se vraća iz austrijskog zarobljeništva, i posljednjega maurskog kralja, koji 1492. baca oproštajni pogled na svoju, od kršćana osvojenu rezidenciju Granadu, nalazi se pjesma **Azra** (Der Asra): *Kraj tanahna šadrvana, / gdje žubori voda živa, / svakog dana šetala se / sultanova kćerka mila. / Svakog dana jedno ropče / stajalo kraj šadrvana, / kako vrijeme prolazilo, / ropče bljeđe, bljeđe bilo. / Jednog dana pitala ga / sultanova kćerka draga: / "Kazuj, robe, odakle si, / iz plemena kojega si?" / "Ja se zovem El Muhammed, / iz plemena starih Azra, / što za ljubav život gube / i umiru kada ljube."* (Prepjevao Safvet-beg Bašagić)

Izvor iz kojeg je crpio za ovu pjesmu, Heinrich Heine je našao u Francuskoj, u Stendalovu **De l'Amour**. U jugoistočnoj Evropi njegova pjesma se počinje pjevati. Dževad Karahasan ju je čuo od jednog pacijenta, dok je tokom ratnih mjeseci pomagao u bolnici. Tako barem on pripovijeda u svome **Dnevniku selidbe** iz 1993. Bolesnik je vjerovao da pjeva bosansku narodnu pjesmu, jer, tako nastavlja Karahasan, "mnogo je takvih pjesama, komponiranih u Beču na stihove njemačkih i austrijskih pjesnika, došlo u Bosnu zajedno s austrijskom upravom. Prihvaćene su kao *austrijske sevdalinke* i još uvijek ih ljudi u Bosni pjevaju, voleći ih i vjerujući da te pjesme govore nešto o njima i njihovome doživljaju svijeta. Znaju Bosanci da to nisu izvorne, *prave* sevdalinke, ali ih vole, pjevaju i smatraju ih svojim pjesmama. One to, uostalom, i jesu, jer one pripadaju Bosni, one su slika

Bosne onako kako meni pripada i jeste moja predodžba drugog čovjeka o meni, moja slika u njegovim očima."

Dževad Karahasan rođen je 1953. kao potomak jedne muslimanske obitelji u Duvnu, u Jugoslaviji, državi koje više nema, u jednom starom gradu spominjanom još u rimskim izvorima, koji je promijenio ime i sada se, kao već ranije, između 1925. i 1945, zove Tomislavgrad, po prvom srednjovjekovnom hrvatskom kralju. Jedan aktualni leksikon kazuje o njemu sljedeće: "Vukovi, zmije i medvjedi žive u brdima oko grada. Tomislavgrad ima visoku stopu iseljavanja." Dalo bi se dosta jednostavno, na temelju njegova podrijetla iz jedne raspale, u ratu uništene države, ispisati tjeralicu jednog svjedoka vremena. Svjedoka u čijem je stanu u Sarajevu, gdje on kao sveučilišni profesor predaje dramaturgiju, u ljeto 1992. geler granate pogodio ormar s knjigama i doslovno presjekao knjigu Faulknerovih pripovijesti, kao i **Strah i nadu** Nadežde Mandeljštam i jedno staro izdanje **Zelenog Heinricha** Gottfrieda Kellera, nabavljeno u nekom antikvarijatu u Zagrebu. Njegovu biblioteku, koja je obuhvaćala više tisuća svezaka, koriste uglavnom kao ogrjev novi žitelji njegova stana, useljeni nakon što je on u veljači 1993. napustio grad, da bi u Grazu predavao dramaturgiju, pisao kazališne komade, eseje i romane, postao gradski pisar koji se uvijek iznova vraća u Sarajevo, i tako stalno živi jednu bipolarnu egzistenciju, vozareći jednom između Graza i Sarajeva, drugi put između Sarajeva i Berlina, gdje je u studenom 2009. držao nastupno predavanje na Humboldtovu sveučilištu o Antonu Pavloviču Čehovu kao komediografu, u okviru Siegfried-Unseld profesure. Ali ova tjeralica, koja opisuje Dževada Karahasana kao svjedoka vremena, čovjeka koji je doživio rat i poratni raspad poretka u kojem je živio, uvela bi doduše istoimenog autora u igru, ali ga ne bi predstavila u pravom svjetlu. Ako bih naime jednom rečenicom morao reći zašto želim hvaliti Dževada Karahasana, to bi bila ova: hvalim ga zato što nam njegovo djelo daje pravu sliku historijskog mjesta koje je iskusilo i iz tog iskustva izraslo, ali je kao djelo nastalo upravo iz otpora i odluke da si jezik i poetiku ne dopusti diktirati od historije. Moj *laudatio* se zato ne sastoji ni iz čeg drugog nego iz pokušaja da objasnim naslov koji sam mu dao: *Odsutni svjedok vremena*.

Ruski književni znanstvenik Mihail M. Bahtin je u tridesetim godinama prošlog stoljeća istraživao u svojim raspravama o **Formama vremena u književnosti** ukrštanje iskustava vremena i prostora u književnosti i pri tom razvio pojam hronotopa, koji bismo mogli prevesti kao "vrijemeprostor". Dževad Karahasan je u svojoj najnovijoj knjizi eseja **Sjene gradova** (2010) dalje razvio Bahtinov koncept u interpretacijama antičkih i modernih drama, te pripovjedačke proze od grčkog romana do Kafke. Jezgra tog razvijanja je sljedeća misao: jednog autora ne čine samo njegov stil i jezik, nego i način na koji on predstavlja vrijeme i prostor. U nastavku želim ispjevati pohvalu Karahasanu, inspiriran njim samim, time što ću ocrtati ukrštanje iskustava vremena i prostora u njegovim romanima i esejima, rekonstruirajući tri njihova temeljna elementa: grad, kuću i vrt.

Grad ima ime: Sarajevo. Sarajevo je glavni lik Karahasanova **Dnevnika selidbe** (1993). Tu se samo na rubu, uzgred, radi o autorovu iseljenju iz Sarajeva, pod opsadom Jugoslavenske narodne armije, izloženog pucnjavi srpskih snajperista. Prije svega se radi o iseljenju i preseljenju grada samoga: iz njegove razorene stvarnosti u svijet riječi. Radi se o preobrazbi grada u svoje nasljedovanje, u vlastiti model, u sliku. Toj slici pripada uronjenost grada u krajolik, odnos kotline prema brdima i njihovim obroncima kojima je okružena, odnos poslovnog centra prema stambenim četvrtima, mahalama na okolnim padinama. I uronjenost grada u historiju: da je on već kod svog utemeljenja, u 15. stoljeću, sabirao u sebi ljude iz tri monoteističke religijske zajednice – muslimanske, katoličke i pravoslavne – i još više jezičnih zajednica, da su pola stoljeća kasnije, sa Židovima protjeranim 1492. iz Španije, došli predstavnici četvrte monoteističke religije, i da su nakon sefardskih Židova došli i Aškenazi sa sjevera. Jedan čvrsti, nerazorivi most premošćuje u Karahasanovoj slici Sarajeva epohu između 1492. i 1992. godine, u kojoj počinju rat i jedan novi egzodus, kratko nakon što su Židovi obilježili 500. godišnjicu dolaska u grad. Židovsku pozdravnu formulu – "Dogodine u Jeruzalemu" – s kojom je povezano obećanje povratka i sjećanje na razaranje (kod Židova je to razaranje hrama u Jeruzalemu), Karahasan je preuzeo u svoj **Dnevnik selidbe**: "Dogodine u Sarajevu."

Preobrazbu Sarajeva u zatvoreno ratno poprište i objekt razaranja, Karahasan je zabilježio i sačuvao u romanu **Sara i Serafina**. Formula "Dogodine u Sarajevu" vrijedi za mikrokosmos Sarajevo: "Kao što Borgesov Alef u sebi pokazuje sve što je bilo, sve što će biti i što bi uopće moglo biti, tako Sarajevo u sebi sadrži sve što sobom konstituira svijet zapadno od Indije."

Tekstovima koji igraju ključnu ulogu za Karahasanovo djelo pripada pripovijetka **Pismo iz 1920. godine** Ive Andrića. U svojoj pripovijeci **Pisma iz 1993. godine**, Karahasan je ovo pismo i lik koji ga piše učinio sastavnim dijelovima svoga vlastitog djela. Presudni Andrićev odlomak glasi ovako:

"Teško i sigurno izbija sat na katoličkoj katedrali: dva posle ponoći. Prođe više od jednog minuta (tačno sedamdeset i pet sekundi, brojao sam) i tek tada se javi nešto slabijim ali prodornim zvukom sat sa pravoslavne crkve, i on iskuca *svoja* dva sata posle ponoći. Malo za njim iskuca promuklim, dalekim glasom sahat-kula kod Begove džamije, i to iskuca jedanaest sati, avetinjskih turskih sati, po čudnom računanju dalekih, tuđih krajeva sveta! Jevreji nemaju svoga sata koji iskucava, ali bog jedini zna koliko je sati kod njih, koliko po sefardskom a koliko po aškenaskom računanju. Tako i noću, dok sve spava, u brojanju pustih sati gluvog doba bdi razlika koja deli ove pospale ljude, koji se budni raduju i žaloste, goste i poste prema četiri razna, među sobom zavađena kalendara, i sve svoje želje i molitve šalju jednom nebu na četiri razna crkvena jezika. A ta razlika je, nekad vidljivo i otvoreno, nekad nevidljivo i podmuklo, uvek slična mržnji, često potpuno istovetna s njom."

Ovaj odlomak je slavan, jer dovodi do mržnje. A za Dževada Karahasana je karakteristično kakav odjek navedeni odlomak nalazi u njegovu djelu. Prvo, po tome što on citirani tekst razotkriva kao govor lika, u Prvom svjetskom ratu deziluzioniranog liječnika Maxa Loewenfelda, koji kod Andrića piše ono pismo. Tako Karahasan otima Ivu Andrića svim onim čitanjima koja ga žele predstaviti kao apologeta mržnje i onoga koji tvrdi da je mržnja u Bosni neizbježna i bez alternative. A drugo, po tome što on u svom vlastitom djelu dramatsku napetost između pojedinih gradskih četvrti, mahala, vidi kao temeljni zakon Sarajeva, i to

tako da je između muslimanskog Vratnika, katoličkog Latinluka, pravoslavnog Tašlihana i židovskih Bjelava, mržnja doduše jedna moguća opcija, ali je istodobno neizbježno saznanje da je zajednički život nužan koliko i kultiviranje vlastite posebnosti.

"Moja slika u njegovim očima" – to je bila formula kojom je Karahasan unio u svoju Bosnu pjesmu **Azra** na stihove Heinricha Heinea, umjesto da je žigoše kao izrod zapadnjačkog orijentalizma i glazbu koja prati austrijsku okupaciju. Isto to vrijedi za arhitektonski ekvivalent "austrijske sevdalinke", naime za orijentalizirajući graditeljski stil, koji je austrijska uprava izmislila za Bosnu. Ovaj model preseljavanja kulturnih formi u Bosni, kako ga Karahasan skicira, nije ograničen na jedan smjer. Njegovo Sarajevo postaje mikrokosmosom svijeta "zapadno od Indije" upravo time što je obilježeno multietničkim državama – Habsburškom monarhijom, koja se raspala u Prvom svjetskom ratu, Kraljevinom Jugoslavijom, socijalističkom Jugoslavijom, koja se raspala 1989, a prije svih njih Osmanskim carstvom. Preko osmanskog sloja u biću njegova grada, ulaz u Karahasanovo djelo nalaze, od **Istočnog diwana** iz 1993, perzijsko-arapska pripovjedačka tradicija, kao i mistična tradicija islama u liku njezinih nasljedovatelja. Tehnike uklapanja i ugradnje pripovijesti u višestupanjske okvirne pripovijesti obilježavaju upravo onaj roman koji je počeo narastati u vrijeme opsade Sarajeva, naime **Šahrijarov prsten**. Na prvi pogled sve to ima stanovite sličnosti s pripovjedačkim konstrukcijama za koje se osamdesetih godina prošlog stoljeća u Americi i Evropi razvio pojam "postmodernizam". U mojim očima taj pojam nije sasvim dorastao lukavstvima pripovjedača Karahasana, jer ona mnogo manje služe samorefleksiji i kompliciranju pripovijedanja, nego njegovu cilju – da stalnim obnavljanjem svih ovdje odomaćenih tradicija, Sarajevo i Bosnu prevede u jedan što je moguće sigurniji poetički red.

Ovome treba dodati još nešto. Temeljni element Karahasanova djela je grad, ne samo zato što je to djelo obilježeno iskustvom Sarajeva, nego i zato što Karahasan grad generalno poima kao nužni uvjet da bi njegovo pripovijedanje uopće bilo moguće. "Pripovjedačka proza", piše on u jednom od svojih

najnovijih eseja, "neraskidivo je povezana s gradom, kako historijski, svojim nastankom, tako i tehnički, uvjetima koji su neophodni za postojanje i normalan život pripovjedačke književnosti." Grad pospješuje i potiče pripovijedanje, jer on čini vjerojatnim susret ljudi koji su jedan drugome strani, a otežava monolog. Ova misao pripada temeljnim uvidima kako dramaturga, tako i prozaika Karahasana. U svojim romanima on monologiste rado predstavlja kao komične figure, a u esejima ne ostavlja nimalo sumnje da Renéa Descartesa ubraja u monologiste: "Nije dokaz tvog postojanja to što ti misliš, kako je jedan mudri gospodin nekad mislio. Dokaz da stvarno postojiš daje ti činjenica da neko drugi misli na tebe."

Esejista Karahasana ne sreće se, uostalom, samo u njegovim esejima. Sreće ga se često i u njegovim romanima, u koje ulazi neočekivano, kao kroz vrata od tapete, i govori u pravilu kroz jedan od likova. Tog esejista se mora posebno hvaliti, i to ne samo zbog bogatstva misli s kojim on razmišlja o sklapanju dlanova kod molitve, o Judinoj skrivenoj dilemi, o ulozi brica za momke koji odrastaju ili o univerzalistima i virtuozima repariranja, nego istodobno, i prije svega, zbog njegove sklonosti da istakne jedan važan element Karahasanove umjetnosti pripovijedanja: humor.

Neizbježnost susreta s drugim je glavno obilježje prostora u Karahasanovu pripovijedanju. To važi ne samo za prostornu činjenicu grad, to vrijedi i za sljedeću, manju prostornu jedinicu – kuću. Karahasan je više puta fizionomijski opisao napetost između vani i unutra, koja obilježava kuću, s obzirom na fasadu, okrenutu ulici, i zadnju stranu bosanske kuće, okrenutu padini brijega, s posebnim pogledom na verandu kao prostor praga i prijelaza, i s obzirom na avliju i kapiju, koji sobom grade jedan poluprivatni i polujavni prostor. U zbrici proze **Izvještaji iz tamnog vilajeta** (2007) cijela jedna stranica je posvećena sjećanju na avlije koje su nestale prilikom obnove sarajevskoga starog grada nakon posljednjeg rata. Jedva da pretjerujem ako tvrdim da su kuće i stanovi kod Karahasana u toj mjeri prisutni da gotovo pripadaju likovima njegove proze. I ne mogu se osloboditi dojma da sve te kuće i stanovi ne nose samo jednu adresu, nego i jednu historijsku signaturu. One nisu samo poprište iseljavanja

i preseljavanja, odlaska u egzil i povratka, one su istodobno, kao u kriminalističkom romanu, svjedoci koji kazuju o onome što se zbilo. Naprimjer kad se stavljaju na raspolaganje prostori u koje se useljavaju "kuferaši", upravo pridošli s austrijskom upravom, provizorno, uvijek spremni na opoziv, bez poznavanja jezika svojih susjeda, ili na početku romana **Šahrijarov prsten**, gdje Faruk izgovara jednu duhovitu polemičnu tiradu protiv modernog namještaja, napravljenog od iverice i zavrtanja, što ga je pokojni ujak Ibrahim donio sa sobom iz Njemačke. Provizoriju stanova, iz kojih se lako može iseliti, kod Karahasana stoje kuće kao poetska mjesta nepokretnosti. Njihova nepokretnost je osigurana i genealoškim lancima koje one udomljuju.

Ne znam postoji li u bosanskome ekvivalent za sklonost njemačkoga narodnog govora da u jedno spaja osobu i kuću, tako da prijatelja pozdravlja sa: "Kako je, kućo stara", ili da za nekog susjeda kaže kako u njegovoj gornjoj sobici nije baš sve u redu. Ali znam da je Dževadu Karahasanu uspjelo u njegovu romanu **Noćno vijeće** potpuno stopiti tradicijom bogati evropski žanr pripovijesti o predvečerju rata s motivom povratka odlutalog sina u kuću njegovih roditelja i obitelji iz koje je potekao. Roman se odigrava krajem kolovoza 1991. u Berlinu i Foči, malom bosanskom gradu, a mrtvi koje roman proizvede tokom svoje radnje, i koji potječu iz svih bosanskih nacionalnosti, nisu jedini vjesnici dolazećeg rata i masakra nad muslimanima, nego su to i mrtvi koji su pali kao žrtve ranijih izljeva nasilja, a koji su genealoškim lancima vezani za kuću. Ali kod Karahasana mogu, zbog njihove životnosti koja se izražava u šumovima, mirisima, u podrumskim vratima koja se odjednom otvaraju, postati mrtve, razorene kuće, ruševine. U romanu **Šahrijarov prsten** javlja se, kao sjećanje na djetinjstvo, jedan tip ruševine nastao od kuće koju je njezina obitelj napustila, pa ona sada tone nazad u prirodu i postaje poprište dječijih pustolovnih igara. U Karahasanovu eseju o **Poetici ruševine** javlja se osim toga ruševina Orijentalnog instituta, koji je odmah na početku rata, 1992, zapaljen granatama. U oba ova tipa ruševine Karahasan čita kao u knjizi, iz ostataka napuštene kuće on rekonstruira privatni roman obitelji, iz ruševine Orijentalnog instituta kulturne

strukture društva u kojem je on izgrađen i korišten, predodžbe Austro-Ugarske u vlastitoj prisutnosti u Sarajevu, predodžbe o tome kako treba organizirati rad u uredima i kako treba izgledati jedna reprezentativna građevina. Karahasan pronalazi još jedan, treći tip ruševine: one koje su potekle iz građevina od čelika i stakla, od kojih ne ostaje ništa osim "jedne groteskno iskrivljene čelične konstrukcije i mnogo nekakve crne mase". On u ovom tipu ruševine vidi "odlazak u doslovno ništavilo", nestajanje u čistoj sadašnjosti koja je izgubila svaku vezu s prošlošću. Ovaj tip ruševine predstavlja konačni strah u Karahasanovu svijetu, onaj strah od istodobnog razaranja jedne građevine i uništenja njezine prošlosti. Za razliku od ranije spomenuta dva tipa ruševine, ovome je uskraćen prijelaz koji bi mogao od ruševinskog krajolika napraviti krajolik vrtova.

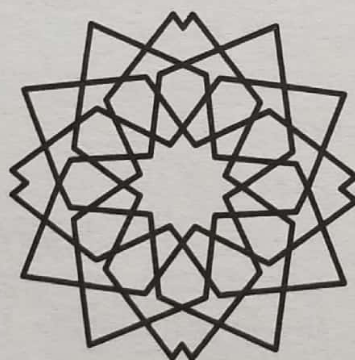
Time dolazim do trećeg elementarnog oblika prostora u Karahasanovu djelu: vrta. A time sam ponovo prispio na početak, kod pjesme **Azra** Heinricha Heinea, dakle kod orijentalnog vrta. Jer ako se Karahasan, ne samo u knjizi eseja **Knjiga vrtova** (2002), uvijek iznova vraća vrtu, on to čini i zato što je u islamu, kao i u kršćanstvu, zemaljski vrt sjena raja, i to striktno odvojena od svoga sučelnika, ali mnogo više, i prije svega, zato što je vrt ona prostorna tvorevina za koju je on vezao svoje samorazumijevanje kao muslimana i svoje, kako predstavljanje tako i usvajanje, orijentalne umjetnosti pripovijedanja, koja očigledno nije ostala bez učinka ni kod njegovog generacijskog kolege Orhana Pamuka. Morali bismo još mnogo vremena provesti zajedno ako bih vam Karahasanovu sliku vrta htio osvijetliti u svim njezinim nijansama: kako ga on, u svom čitanju **Tisuću i jedne noći**, tumači kao zatvoreni intimni prostor, koji međutim ujedno, poput grada i trga, omogućuje neočekivane susrete; kako on kršćanstvu, koje potječe iz istog dijela svijeta kao islam, dodjeljuje pustinju kao prostor čudesa i kušnje, a islamu vrt; kako on istražuje metafore koje u islamskoj kulturi ženu predstavljaju kao vrt; kako on muslimanska groblja opisuje kao vrtove i kako, napokon, u jednoj pejzažnoj slici skiciranoj radi očuvanja i sjećanja, sarajevski Gradski park predstavlja kao projekcijsku plohu grada na kojoj se odražavaju njegova historijska dubina i polariteti njegove sadašnjosti.

"Ravni dio Parka odgovara vrtu u evropskoj tradiciji, odnosno trgu i bazaru u islamskoj, odnosno agori ili trgu u antičkoj kulturi – to je jedan čisto socijalni prostor u kojem jedna zajednica uvijek iznova prepoznaje sebe i odnose kojima se ona konstituira. Gornji dio, onaj uzdignuti i prividno zapušteni dio Parka, koji više liči na muslimansko groblje nego na park u srednjoevropskom značenju te riječi, odgovara onome što u katoličkoj tradiciji predstavlja pustinja, a u islamskoj vrt – prostor u kojem su čuda realan način postojanja i zato su ne samo moguća nego i vjerovatna."

Ali gdje je u orijentalnom vrtu, gdje je u sarajevskome Gradskom parku i u staroj kući u predvečerje, gdje je u svemu tome – pripovjedač? On je ujedno odsutan i prisutan, tačnije rečeno: on pripovijeda kao da je odsutan. U knjizi eseja **Sjene gradova** Karahasan je osvijetlio ovu paradoksalnu poziciju tumačenjem Platonova dijaloga **Fedon**. Platon, koji piše ovaj dijalog, na samome početku, kod nabrajanja onih koji su prisustvovali Sokratovu umiranju, stavlja Fedonu u usta rečenicu: "A Platon je, mislim, bio bolestan."

Ovom rečenicom, tvrdi Karahasan u svojoj briljantnoj interpretaciji, Platon ne želi toliko iskazati empirijsku istinu o svojoj odsutnosti ili prisutnosti, nego mnogo više definirati status i namjeru onoga što on pripovijeda. Forma pripovijedanja treba odgovarati tvrdnji da autor nije sudjelovao kao očevidac ili neposredni svjedok koji je čuo zbivanje o kojem pripovijeda. Poželjna je forma koja dozvoljava ton "visoko artikuliranog mira" i ujedno humoru, komičnome i smiješnome ostavlja njegovo pravo, jedna forma koja čini mogućim da se iseli iz svjedočenja o vremenu, a da se ipak svijet, Sarajevo i Bosnu predstavi onako kako ih je autor iskusio, upamtio, istražio. Ovo iseljavanje nije neposredno povezano s utrnućem autorova subjektiviteta. Naprotiv, autor koji piše prema modelu odsutnoga Platona, samo se povukao u nevidljivost, ali ostaje prisutan u ritmu svojih rečenica, u slikama grada, kuće i vrta. Čitati Dževada Karahasana, znači susretati ga u njegovu svijetu.

S njemačkog preveo Mile Babić

Stotine stranica napisanih u zgusnutom arabesknom stilu na kojima se smjenjuju ličnosti i protagonisti srednjovjekovnog islama, koje uvlače čitaoca u jednu gustu spletku sličnu zamršenim dekoracijama nekog starinskog tepiha, ostavljajući ga gdjekad izgubljenog u labirintu bez izlaza.

LA NOTTE

Može se normalno proći od početka do kraja, do samoga "Rječnika nepoznatih osoba i stvari", ili nasumce otvoriti bilo koju stranicu – u svakom slučaju će nas stil ovog pisma zadiviti.

LA PREALPINA

Samo par sati leta od Berlina živi jedan pripovjedač evropskog ranga: Dževad Karahasan.

WILFRIED F. SCHOELLER, LITERATUREN

Ovaj bosanski autor je evropsku modernu, s njezinom fragmentarnošću, višeglasjem i poliperspektivizmom, odveo jedan korak dalje.

JOERG PLATH, BERLINER ZEITUNG

ISBN 978-9958-29-037-4

